

TAR TALOM

PHILOS/ARS

Gion Nándor: Kitalált és igaz szenttamási történetek az 1920-as és 30-as évekből (Tízrészes hangjátéksorozat) 1. rész: *Lovasok a Szívnél* 3

PHILOS / LOGOS

Čekić Teodóra: A szerb nyelv hatása azokra a temerini magyar anyanyelvű beszélőkre, akik az általános vagy középiskolát szerb nyelven végezték 17

Deák Iréna: Beszédfelismerés zaj jelenlétében vajdasági magyar alanyoknál 34

Bálizs Ágnes: Szívvel kapcsolatos frazeologizmusok a magyar és az angol nyelvben 48

Serfőző Réka: A szív metaforái angol és magyar frazémákban – kognitív megközelítés 66

Horváth Futó Hargita: Gion-művek a hangok terében Gion Nándor: *Kitalált és igaz szenttamási történetek az 1920-as és 30-as évekből* 81

Csányi Erzsébet: Felvakarni egy rakás pénzt Anyagi jólét – popirodalom – vajdasági magyar farmernadrágos próza 92

Novák Anikó: A szemét mint érték Tolnai Ottó *Szeméremékszerek* című regényében 99

PHILOS / MIX

Patyerek Réka: Önkéntes rabok (Kemény Zsófi: *Rabok tovább.* Jelenkor Kiadó, 2017) 105

PHILOS

2019/1-2

ALAPÍTÓ SZERKESZTŐ:

CSÁNYI Erzsébet erzsebet.csanyi@gmail.com

Főszerkesztő:

NOVÁK Anikó uneco84@gmail.com

Fedőlap- és arculatterv:

VASS Szabolcs djembello@gmail.com

Szerkeszti a szerkesztőbizottság.

Nemzetközi szerkesztőbizottság:

Dr. FENYVESI Kristóf (Finnország)

Dr. LÁBADI Zsombor (Horvátország)

Dr. BORDÁS Sándor (Magyarország)

Dr. NÉMETH Zoltán (Szlovákia)

Dr. BÍRÓ Annamária (Románia)

Lektor: **FEKECS Emese**

Kiadó:

- Vajdasági Magyar Felsőoktatási Kollégium
- Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar

A kiadásért felel: **CSÁNYI Erzsébet**

A szerkesztőség címe:

PHILOS

Vajdasági Magyar Felsőoktatási Kollégium
Kolegijum za visoko obrazovanje vojvođanskih Mađara
21000 Novi Sad / Újvidék
Vojvode Mišića 1.
Szerbia

Negyedévi folyóirat

A kéziratokat a szerkesztőség címére várjuk:

philoszerk@gmail.com

PHILOS PORTÁL: www.philos.edu.rs

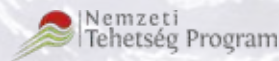
Jelen számunkat

VASS Szabolcs, RÁC Gyöngyike és ÓTOS Annabella
alkotásaival illusztráltuk.

A szám az NTP-SZKOLL-18-0048 számú

projektum keretében jelent meg.

CIP – A készülő kiadvány katalogizálása
A Matica srpska Könyvtára, Újvidék

001+82+7

PHILOS : tudomány, irodalom, művészet / főszerkesztő Novák Anikó. – 1. évf. 1. sz. (2015)–.– Újvidék : Vajdasági Magyar Felsőoktatási Kollégium : Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, 2015.–.– 27 cm.

Évente négy szám. – Elérhető online is: <http://www.philos.edu.rs>

ISSN 2466-2798 (Philos Print)

ISSN 2466-3891 (Philos Online)

COBISS.SR-ID 299718407

tudomány irodalom művészet

Gion Nándor

KITALÁLT ÉS IGAZ SZENTTAMÁSI TÖRTÉNETEK AZ 1920-AS ÉS 30-AS ÉVEKBŐL¹

(Tízrészes hangjátéksorozat)

1. rész

Lovasok a Szívnél

SZEREPLŐK:

Török Ádám

Gion Antal

Gallai István

Krebs Stefan

Krebs Péter

Krebs Stefi

narrátor

NARRÁTOR: Azt mondják, hogy csöndesek, nagyon csöndesek voltak az éjszakák Szenttamáson az 1920-as években. Az emberek korán behúzódtak házaikba, és korán eloltották a lámpákat. A faluszéli házak lakói a csöndes éjszakákban néha lódobogást hallottak. Ilyenkor megszobb húzódtak a sötét ablakoktól. Nem érdekelte őket, hogy mi történik odakint. De az is lehet, egyik-másik házban tudták, hogy a poros dűlőutakon Török Ádám, a rablógyilkos lovagolni tanul. Gion Antal, az egykori huszár tanította lovagolni. Éjjelenként, amikor az emberek a házakban lapítottak, ők ketten a Feketicsi út öreg eperfái alatt szoktak találkozni.

(Tücsökciripelés hallatszik. Lépések hallatszanak a magas fűben. A lovak legelnek.)

TÖRÖK ÁDÁM: – Olyan bűdös vagy, hogy bekötött szemmel is rád találnék. Már megint kilométerről érzem a szagodat. Bűdösebb vagy, mint a lovaidd.

GION ANTAL: – Nem az én lovaim.

TÖRÖK ÁDÁM: – De azért szereted őket, mintha a tiéid lennének.

GION ANTAL: – Szeretem őket, szép és jó lovak ezek.

TÖRÖK ÁDÁM: – És csutakolod őket, mintha a tiéid lennének.

GION ANTAL: – Igen. És te is ugyanilyen bűdös lennél, ha egész nap a lovakat csutakolnád, meg az istállót pucolnád.

¹ A szöveg az Újvidéki Rádió magyar nyelvű drámaműsorok szerkesztősége felvétele alapján készült. Bemutató: 1977. október 18. Szereposztás: Sinkó István (Török Ádám), Fejes György (Gion Antal), Ferenczi Jenő (Gallai István), Sántha Sándor (Krebs Stefan), Balázs Piri Zoltán (Krebs Péter), Szkopál Béla (Krebs Stefi), Nagygellért János (narrátor). Dramaturg: Fülöp Gábor, szerkesztő: Deák Ferenc, zenei szerkesztő: Varga Éva, terjedelem: 34,30 perc. A művet Gion Eszter szíves hozzájárulásával Horváth Futó Hargita adja közre.

TÖRÖK ÁDÁM: – Munjin gazda istállóját?

GION ANTAL: – Mindegy.

TÖRÖK ÁDÁM: – Nekem nem mindegy. Én sohasem ganéznék más lovai alól.

GION ANTAL: – Hát én pedig ganézek más lovai alól. Éjjelenként pedig téged lovagolni tanítalak. Ha tudnám, miért...(Lóprüszkölés hallatszik.)

TÖRÖK ÁDÁM: – Jól van, jól van. Üljünk fel, és zavarjuk meg a Munjin lovait! Megint tettél rájuk nyeretget?

GION ANTAL: – Igen.

TÖRÖK ÁDÁM: – Mondtam, hogy nem kell már nyereg.

GION ANTAL: – Azt hittem, nem árt.

TÖRÖK ÁDÁM: – Szedd le a nyergeket!

GION ANTAL: – Ahogy akarod. Leesel, és a nyakadat töröd.

TÖRÖK ÁDÁM: – Nem fogok leesni!

GION ANTAL: – Jó, jó. Lecsatolom a nyergeket. (Csörgés hallatszik.) Ide teszem őket a fa mögé. (Hevedercsörgés hallatszik. Gion Antal erőlködve, nyögve leveszi a lóról a nyeretget.)

TÖRÖK ÁDÁM: – Így már jobb. (Felül a lóra.)

GION ANTAL: – Rossz huszár lett volna belőled, túlságosan nagydarab ember vagy.

TÖRÖK ÁDÁM: – Sohasem akartam huszár lenni. Egyáltalán nem akartam katona lenni.

GION ANTAL: – Tudom. Na, mehetünk!

(A lovak patáinak dobogása hallatszik.)

TÖRÖK ÁDÁM: – Nyugtalan ez az átkozott ló!

GION ANTAL: – Tartsd erősen! És ne ülj olyan mereven, mint a nyeregben! Szórén másként kell megülni a lovat. Egyik kezeddal kapaszkodj a sörényében, könnyen leeshetsz! (A lovak patáinak dobogása hallatszik.)

TÖRÖK ÁDÁM: – Nem fogok leesni. Előbb döglik meg a Munjin lóva!

GION ANTAL: – Nem döglik meg, biztos lehetsz benne. (Lóprüszkölés hallatszik.)

Jó vérű ló ez!

TÖRÖK ÁDÁM: – Persze, jó vérű ló.

GION ANTAL: – Alig várja, hogy kiszabaduljon az istállóból. Munjinnak nagyon jó lovai vannak.

TÖRÖK ÁDÁM: – Nagyon jó lovai vannak, nekünk pedig nincsenek még rossz lovaink sem.

GION ANTAL: – Eh... Erősebben tartsd! Figyelj engem!

TÖRÖK ÁDÁM: – Egyeseknek jó lovai vannak, másoknak még gebéjük sincs. Pedig Isten mindenkit egyformán szeret.

GION ANTAL (nevetve): – Hiszel Istenben?

TÖRÖK ÁDÁM: – Hiszek. És hiszem, hogy Isten mindenkit egyformán szeret.

GION ANTAL: – Ej... Egy orosz gróf egyszer térdre borult előttem a fogolytáborban, és istenként imádott engem. Olyan alázattal imádkozott hozzám, hogy én akkor tényleg istennek éreztem magam.

Cum-WRX24 130r-Eglsyys
Vass Szabolcs, 020, farost, mather, kerámia, akril

(Lovagolás közben lódobogás, a lovak prüszkölése hallatszik.)

TÖRÖK ÁDÁM: – Igazán?

GION ANTAL: – Nagyon jó érzés volt. Te nem tudhatod. Sohasem voltál fogolytáborban.

TÖRÖK ÁDÁM: – Nem. Még a háborúban sem voltam. Katonaszökevény voltam.

GION ANTAL: – Tudom.

TÖRÖK ÁDÁM: – Halálra ítélték, amikor elfogtak. Az újvidéki börtönben vártam, hogy kivégezzenek. Egy szombatista lelkéssel zártak össze, őt is halálra ítélték, mert ő se nem akart háborúba menni. Ez a szombatista lelkész folyton imádkozott, és próbált rábeszélni engem is, hogy imádkozzak Istenhez. Tudtam, hogy meghalok. Dühített ez a jámbor marha. Egyszer meg is vertem. Nem védekezett. Meg aztán hiába is védekezett volna, gyöngye kis emberke volt, verhettem, ameddig akartam, ő meg folyton azt mondogatta: Imádkozz Istenhez! Isten mindannyiunkat egyformán szeret. A legszívesebben agyonvertem volna, de egyáltalán nem védekezett. És ennek a ványadt lelkésznek lett igaza. A szerbek feljöttek Újvidék alá, a németek és a mi magyarjaink visszavonultak, és minket elfelejtettek kivégezni. Azóta hiszek Istenben.

GION ANTAL: – Nagyon jó érzés, ha letérdelnek az ember elé, és istenként imádják.

TÖRÖK ÁDÁM: – Valamikor a háború előtt nagyon sokat üldögéltem a kálvárián a megfeszített Jézus lábánál. Halat sütöttem ott, és a szálkákat Jézus lábaihoz szórtam. Rengeteg halat ettem abban az időben. Két bátyám, Sándor és István, akkor készült Brazíliába. Nekik gyűjtöttük a pénzt, és én jóformán csak halat ettem. Magam fogtam és sütöttem a halat, a csontokat pedig a megfeszített Jézus elé szórtam.

GION ANTAL: – Miért jöttek vissza Sándorék Brazíliából?

TÖRÖK ÁDÁM: – Nem találták fel magukat. Évekig gürcöltek, és nem szereztek semmit. Mindössze öt sötétkék ünneplő ruhát hoztak és öt csontfejű fehér sétatobot. Most aztán a családban minden férfinak van egy sötétkék ruhája és fehér sétatotja. Nekem is. Ha nem volna az a ruhám, majdnem olyan rongyos lennék, mint te.

GION ANTAL: – Voltam én már rongyosabb is.

TÖRÖK ÁDÁM: – Rongyos vagy, mint egy rossz csavargó, és büdös is vagy, pedig Isten...

GION ANTAL (közbevág): – Mindenkit egyformán szeret.

TÖRÖK ÁDÁM: – Igen.

GION ANTAL (hümmögve): – Mert a szombatista lelkész mondta, és mert a háború véget ért, mielőtt téged kivégeztek volna.

TÖRÖK ÁDÁM: – Igen. De nem csak azért.

GION ANTAL: – Aztán megint csak börtönbe kerültél, a szerbek is lecsuktak.

TÖRÖK ÁDÁM: – Elkaptak vonatfosztogatás közben, de akkor legalább nem ítélték halálra. Többet nem fogok csontokat szórnai a megfeszített Jézus lábaihoz.

GION ANTAL: – Az a Rojtos Gallai is folyton a kálvárián üldögélt valamikor.

TÖRÖK ÁDÁM: – Többet, mint én. Akármikor elmentem oda, ott találtam.

GION ANTAL: – A citerás... Mindig csodálkoztam, hogy tudtál éveket egy citerással barátkozni.

TÖRÖK ÁDÁM: – Kedveltem. Nem volt rossz ember, csak hülye volt szegény. Elment a hábo-

rúba, és szétlövete a könyökét. A háború után fölkerestem. Nagyon szomorú volt, merev a jobb karja, nem tudott citerázni.

GION ANTAL: – Hát igen. Az egyik Krebs lányt vette el feleségül.

TÖRÖK ÁDÁM: – Rézit. Ez a Gallai szerencséje. Rézi mindenből pénzt csinál, nélküle Gallai éhen halna.

GION ANTAL: – Igen.

TÖRÖK ÁDÁM: – Lehet, hogy még ma éjszaka elmegyünk Krebsékhez.

GION ANTAL: – Minek?

TÖRÖK ÁDÁM: – Beszélnem kell veled.

GION ANTAL: – Hát nappal is elmehetsz hozzájuk.

TÖRÖK ÁDÁM: – Jobb, ha éjszaka megyek.

GION ANTAL (motyogva): – Nekem mindegy.

TÖRÖK ÁDÁM: – Ne futtassuk meg kicsit a lovakat?

GION ANTAL: – A lovaknak jót tenne, de te...

TÖRÖK ÁDÁM: – Nem esek le!

GION ANTAL (nevetve): – Hát akkor gyerünk! Na, jól kapaszkodj meg!

(Elvágtatnak, a lódobogás felerősödik. Citerazene.)

(Lovasok vágatása ismét.)

TÖRÖK ÁDÁM: – Nem estem le!

GION ANTAL (nevetve): – Jót tett a lovaknak ez a vágta.

TÖRÖK ÁDÁM: – Képesek volnának egész éjjel vágatni. (Nevetés.)

GION ANTAL: – Eh... (Hajókürt hallatszik.) Eső lesz hamarosan, messzire elhallatszik a hajókürt.

TÖRÖK ÁDÁM: – Ismered Stipan Bašićot, a hajóskapitányt? A Dunderski hajóján szolgál, a Dunderski búzáját szállítja.

GION ANTAL: – Nem ismerem.

TÖRÖK ÁDÁM: – A piacon szokott néha részegen lődörögni.

GION ANTAL: – Hm. Nem, nem ismerem.

TÖRÖK ÁDÁM: – A börtönben találkoztam veled, amikor a vonatfosztogatásért ültem. Egy cigány lókupeccel és ezzel a Bašićyval voltam egy cellában. Őt kocsmai verekedés miatt zárták be. Sokat beszélgettünk. Jó üzletet ajánlott nekem. Átadna valamennyit a Dunderski búzájából.

GION ANTAL: – Lopja a gazdáját?

TÖRÖK ÁDÁM: – Na és ha lopja? Marad még a Dunderskinak éppen elég.

GION ANTAL: – Ejej. Isten a hajóskapitányt is ugyanúgy szereti, mint a Dunderskit, ugye?

TÖRÖK ÁDÁM: – Ugyanúgy.

GION ANTAL: – Mit kér cserébe a búzáért?

TÖRÖK ÁDÁM: – Lovakat. Lovakat kellene áthajtani Magyarországra.

GION ANTAL: – Aha, értem már. Ezért tanítalak én lovagolni.

TÖRÖK ÁDÁM: – Persze.

GION ANTAL: – Sejtettem kezdettől fogva. És ezért tanulsz nyereg nélkül lovagolni, mert nyerget nem akarsz lopni.

TÖRÖK ÁDÁM: – Nem. Nyerget nem akarok lopni.

GION ANTAL (töprengve): – Nehéz lesz, messze van a határ, és jól őrzik.

TÖRÖK ÁDÁM: – Jó lovakkal egy éjszaka el lehet érni a határt. És jó vezetővel könnyen át lehet csúszni. Ezt attól a cigány lókupectől tudom.

GION ANTAL: – Azzal is összebarátkoztál?

TÖRÖK ÁDÁM: – Volt rá időnk a börtönben. Igaz, az első napon megvertem. Ő már vagy két hónapja ült, amikor engem bevettek, és mindjárt piszkoskodni kezdett velem. Kijelentette, hogy a küblit ezentúl minden nap én fogom kihordani. Na ezért még nem bántottam volna, de hogy rám ijesszen, egy bicskát is elővett, nem tudom, hogyan szerezhette bicskát a börtönben, talán becsempészhette hozzá valaki. Hadonászott az orrom előtt a bicskával, fenyegetőzött, én meg elkaptam a karját, hátracsavartam, aztán a falba vertem a fejét. Attól kezdve nagyon szelíd volt, és ő hordta a küblit. Később szépen összebarátkoztunk.

GION ANTAL: – Ő is benne van a dologban?

TÖRÖK ÁDÁM: – Talán. Ismeri az átjárókat.

GION ANTAL: – Akkor is nehéz lesz.

TÖRÖK ÁDÁM: – Meg lehet csinálni. De szükségem lenne még valakire, aki ért a lovakhoz.

GION ANTAL: – Majd találsz valakit.

TÖRÖK ÁDÁM: – Te értesz a lovakhoz.

GION ANTAL: – Értek a lovakhoz, de nyugodtan akarok élni.

TÖRÖK ÁDÁM: – Miből akarsz nyugodtan élni?

GION ANTAL: – Istállós vagyok, ez is valami. Júniusban elmegyek aratni, néha eljárom házakhoz haját vágni és borotválni, még a halottakat is megborotválom. Nem undorodom tőlük, sok halottat borotváltam én a fogolytáborban.

TÖRÖK ÁDÁM: – Ott tanultad a borotválást és a hajvágást?

GION ANTAL: – Ott. Borbélyt kerestek. És mindjárt jelentkeztem, bár soha életemben nem voltam borbély. (Nevet.) De hát a foglyokat főleg kopaszra kellett nyírni, gyorsan beletanultam. Ügyeskedtem, elég jó dolgom volt, főleg aztán, hogy magas rangú orosz tiszteket, meg grófokat, meg hercegeket is nyírtam. Három évet kihúztam ott, és élve maradtam.

TÖRÖK ÁDÁM: – Aztán hazajöttél rongyosan.

GION ANTAL: – Haza.

TÖRÖK ÁDÁM: – És azóta is rongyos vagy. Ügyeskedsz egy kicsit, és rongyos maradsz.

GION ANTAL: – Nyugodtan akarok élni.

TÖRÖK ÁDÁM: – Meg büdösen.

GION ANTAL: – Voltam én már büdösebb is.

TÖRÖK ÁDÁM: – A fogolytáborban?

GION ANTAL: – Igen. A latrina ott húzódott a barakkunk mellett. Hosszú, mély árok volt a latrina, gerendákat raktak az árok fölé, és ezekre a gerendákra kellett guggolni, ha megcsúszott

valaki a gerendán, beleesett a latrinába, és ott fulladt meg a mocsokban. Télen, amikor jegesek voltak a gerendák, sok ember behullott az árokba. (Utálkozva.) Ennél rondább halált el sem lehet képzelni. És micsoda bűz volt ott.

TÖRÖK ÁDÁM: – De te ügyeskedtél, és mindent túlélteél.

GION ANTAL: – Túléltem, és még azt is megértem, hogy egy orosz gróf letérdelt elébem, és istenként imádott engem.

TÖRÖK ÁDÁM: – Ó, valóban?

GION ANTAL: – Valóban. Imádkozott hozzám, pedig valamikor ő volt a táborparancsnokom. Rettenetesen féltünk tőle, és én nagyon gyűlöltem, ő ásatta azokat a mély latrinákat, és láttam az arcán, hogy élvezzi, amikor az emberek télen lefordulnak a gerendáról, és belefutnak a mocsokba. Képes volt órák hosszat a hóban toporogni, és a latrinát figyelni. Soha életemben nem gyűlöltem senkit ennyire, mint ezt az embert. Egyszer azt álmodtam, hogy a szenttamási Zöld utca közepén állok, a táborparancsnok térdel előttem a díszes tiszti egyenruhájában, összetett kezekkel könyörög, én pedig borotvával levágom mind a két fülét és az orrát.

(Megállnak.)

TÖRÖK ÁDÁM: – Aztán valóban letérdelt előtted?

GION ANTAL: – Hm... Aztán valóban letérdelt előttem. Odaértek hozzánk a vörösök, letartóztatták a táborparancsnokot, és a barakkba zárták más magas rangú tisztekkel együtt. (Tücsökciripelés.) A katonák, akik addig őriztek bennünket, csatlakoztak a vörösökhöz, meg a hadifoglyok közül is sokan. Engem is hívtak, de én azt mondtam, hogy sebesülésem volt, és nem tudok már harcolni, sem lóra ülni. Inkább maradtam, és a letartóztatott tiszteket nyírtam és borotváltam, pedig kutyabajom sem volt, sohasem sebesültem meg. Arról volt szó, hogy egyáltalán nem bíztam a vörösökben. (Ismét lovagolni kezdenek.) Nagyon nyomorúságosan néztek ki, rongyosabbak voltak, mint én most. Azt gondoltam, hogy gyorsan el fogják őket söpörni, hiszen olyan rongyosak voltak. Ezt hitték a barakkba zárt tisztek is, csupa grófok, meg talán hercegek. Bíztak benne, hogy hamarosan kiszabadulnak. Mondogatták éppen elégszer, és én még mindig féltém tőlük, hiába, hogy foglyok voltak, a táborparancsnok előtt mindig vigyázzba vágtam magam, mielőtt borotválni kezdtem volna. Aztán mégsem söpörték el a vörösöket, és én kezdtem nem félni a tisztektől. Úgy körülnyírtam a táborparancsnok fejét, hogy csak a feje búbján maradt egy kis hajpamacs. (Nevet.) Olyan lett, mint egy vedlett öreg pulykakakas, meg sem mert nyikkanni, dehogyis féltém már tőle.

TÖRÖK ÁDÁM: – Pizkoskodtál mi?

GION ANTAL: – Á, ez még semmi. (Nevet.) A borotvát többé nem fentem meg, mielőtt őt kezdtem volna borotválni. Sűrű erős szakállá volt, kipattogott az arcbőre, mikor végighúztam rajta az életlen borotvát. (Nevet.) És egy napon, amikor beléptem a barakkba, a táborparancsnok letérdelt előttem, és imádkozni kezdett hozzám. Azt mondta, hogy én vagyok az ő istene, és kért, hogy kegyelmezsek neki. Esdeklő hangon imádkozott, a feje búbján remegett a hajpamacs. (Tücsökciripelés. Prüszköl a ló.) Akkor tényleg istennek éreztem magam. Lenyírtam a hajpamacsot a feje búbjáról, így mindjárt emberi formája lett, és kifent borotvával borotváltam meg

az arcát. Kegyelmes voltam hozzá, mert Isten is kegyelmes. Hát igen... Soha többé nem láttam a táborparancsnokot. Azt hiszem, elvitték a bolondokházába.

TÖRÖK ÁDÁM: – És most? Várod, hogy jöjjön egy másik táborparancsnok, és az is térdeljen előtted?

GION ANTAL: – Életemben akkor voltam a legboldogabb, amikor térdre borulva imádkozott előttem az az orosz gróf. Mert gróf volt a táborparancsnok, de az is lehet, hogy herceg volt. (Tücsökciripelés.) Képzeld el, egy herceg térdelt előttem, és hozzám imádkozott.

TÖRÖK ÁDÁM: – Te pedig rongyosabb és bűdösebb voltál, mint most.

GION ANTAL: – Rongyosabb és bűdösebb voltam, mint most.

TÖRÖK ÁDÁM: – Nem mindig győznek a rongyosok.

GION ANTAL: – Győznek, ha sokan vannak. Ha sokan vannak, senki sem tudja elsöpörni őket.

TÖRÖK ÁDÁM: – Éppen ez a baj, csak akkor győznek, ha sokan vannak. Akkor pedig mit ér a győzelem? Sok ember között elvész a konc. Egyedül vagy kis csapatban kell zsákmányt szerezni, akkor mindenkinek sok jut belőle.

GION ANTAL: – Nyugodtan akarok élni. Lovagolni szívesen megtanítalak, de...

TÖRÖK ÁDÁM (félbeszakítja): – Menjünk a Szívhez! (Lódobogás.) Krebsékhez a vízimalomba. Ott talán okosabb embereket találok.

GION ANTAL: – Jól ismered őket?

TÖRÖK ÁDÁM: – A háború alatt egy ideig náluk rejtőzködtem. Rendesek voltak velem. És lehet, hogy a Rojtos Gallait is ott találom a malomban. Szokott segíteni az apósának.

GION ANTAL: – Felőlem mehetünk. Úgysem jártam még soha vízimalomban.

(A lódobogás távolodik. Citerazene.)

NARRÁTOR: Szenttamás északi peremén a katolikus temető és a kálvária között volt a Gavanski-féle vízimalom. Itt hosszú földgát állta útját a folyónak, és a gát és a malom között volt a Szív. Téglából épített, egy méter magas csúcsos emelkedő, amolyan kezdetleges zsilip, amely alacsony vízálláskor teljesen elzárta a folyót, és a vizet a malom lapátjai felé terelte. A Krivaja azonban itt ritkán apadt le egy méter alá, a víz többnyire keresztülzúdult a szív alakú emelkedőn, fehér habokat vetve csapódott le a másik oldalon, és a Szív tulajdonképpen olyan volt, mint egy szép kis természetes vízesés. A Szív melletti vízimalomban már hosszú évek óta egy Stefan Krebs nevű német ember volt a molnár.

(Tücsökciripelés, vízfolyás, lovak prüszkölése hallatszik.)

GION ANTAL: – Jól esik ismét a földön állni, igaz?

TÖRÖK ÁDÁM: – Kösd ki valamelyik fához a lovakat, én addig bezörgetek a malomba!

GION ANTAL: – Hohohohó... (Meggöti a lovakat. Citeraszó hallatszik.) Ki citerázik a malomban?

TÖRÖK ÁDÁM: – A Rojtos Gallai. Várjál csak! Persze, hogy a Rojtos Gallai. Sohasem változik meg. Szétlőtték a könyökét, de ő még így is citerázik. Az egész vízimalmot elvihetnék a feje fölé, ő akkor sem hagyná abba a citerázást. Na, gyere, nézd meg!

Gyurmungy

Vass Szabolcs, 2020, farost, malter, kerámia, akril

GION ANTAL: – Furcsán fektette le a citerát.

TÖRÖK ÁDÁM: – Merev a jobb karja.

GION ANTAL: – Ki az a másik, az a vörös hajú, aki a zsákot nézi?

TÖRÖK ÁDÁM: – Péter. A kisebbik Krebs fiú.

GION ANTAL: – Hallottam róla. Nyomdászsegéd. Azt mondják, nem csak a haja vörös. Ez örülni fog a tervednek, ő sem szereti a gazdagokat.

TÖRÖK ÁDÁM: – Nem tudom. Ezek a vörösök mindent csordában akarnak megoldani.

(Kopogás hallatszik.)

TÖRÖK ÁDÁM: – Nyisd ki már az ajtót, te nyavalyás muzsikus!

(Nyikorogva kinyílik az ajtó.)

ROJTOS GALLAI ISTVÁN: – Török Ádám! Vártalak már. Hallottam, hogy hazajöttél a börtönből.

KREBS PÉTER: – Török Ádám, mi a fenét akarsz ilyenkor?

TÖRÖK ÁDÁM: – Tőled semmit, fiam, aludj tovább! Rojtos, csukd be az ajtót! (Az ajtót becsapják.) Ez itt Gion Antal. Még sohasem járt vízimalomban.

ROJTOS GALLAI ISTVÁN: – Hát akkor nézzen körül! Te meg ülj ide le a zsákokra! Örülök, hogy eljöttél. Azt mesélik, hogy folyton a piacon sétálsz, alig lehet rád ismerni. Sötétkék ünnepelő ruhában, fehér sétatálcával...

TÖRÖK ÁDÁM (félbeszakítja): – Úgy tudtam, hogy felhagytál a citerázással.

ROJTOS GALLAI ISTVÁN: – Egy ideig tényleg felhagytam veled, azt hittem, hogy a kacskacska kezemmel úgy sem tudnék citerázni. De az idén kövéracsütörtökön ismerősök jöttek össze itt nálunk, s rábeszéltek, hogy próbáljam meg. Kiderült, hogy tudok játszani merev könyékkel is, csak kissé messzebbre kell tolnom a citerát.

TÖRÖK ÁDÁM: – Megint járod a házi bálákat, mint valami muzsikus cigány?

ROJTOS GALLAI ISTVÁN: – Nem, házi bálókra már nem járok, magamnak játszom, meg otthon Rézinek meg a gyereknek. Van egy kicsi gyerekünk.

GION ANTAL: – Fiú?

ROJTOS GALLAI ISTVÁN: – Fiú. Rengeteget bömböl, citerázni meg énekelni szoktam neki, hogy elhallgattassam.

GION ANTAL: – Miből éltek?

ROJTOS GALLAI ISTVÁN: – Rézi varr, én segítek apósomnak itt a malomban, de eljárók aratni és csépelni is.

TÖRÖK ÁDÁM: – Aratni? Te?

ROJTOS GALLAI ISTVÁN: – Muszáj volt, beletanultam. Igaz, keservesen megszenvedtem, sohasem csináltam azelőtt, és a könyököm nem hajlik, akárhogy igazítom a kaszát, sokkal szélesebb rendet vágok, mint mások.

GION ANTAL: – Érdekes ez a vízimalom, hanem hogyan borotválkozol, ha nem hajlik a könyököd?

ROJTOS GALLAI ISTVÁN: – Rézi szokott megborotválgni.

GION ANTAL: – Asszony kezébe borotva?
TÖRÖK ÁDÁM: – Lehet, hogy az idén már nem kell kaszálnod. Hol van Stefán?
KREBS PÉTER: – Apám alszik.
TÖRÖK ÁDÁM: – Ébreszd fel!
KREBS PÉTER: – Ilyenkor? Megőrültél?
TÖRÖK ÁDÁM: – Ébreszd fel! Beszélni akarok veled.
KREBS PÉTER: – Nappal is beszélhetsz apámmal.
TÖRÖK ÁDÁM (mérgesen): – Most akarok veled beszélni! Mozgás, fiam, mozgás!
KREBS PÉTER: – Fontos?
TÖRÖK ÁDÁM: – Fontos.
ROJTOS GALLAI ISTVÁN: – Menjél, Péter!
KREBS PÉTER: – A fenébe is!
TÖRÖK ÁDÁM: – Izgága kölyök!
ROJTOS GALLAI ISTVÁN: – Nem kölyök már, hamarosan megnősül.
TÖRÖK ÁDÁM: – Ti is itt laktok a malomban?
ROJTOS GALLAI ISTVÁN: – Nem. Mindzsa mama Hetes Laktanyájában lakunk.
TÖRÖK ÁDÁM: – Rézi tehát nincs itt?
ROJTOS GALLAI ISTVÁN: – Nincs.
TÖRÖK ÁDÁM: – Jól van. Jobb, ha nincs itt.
ROJTOS GALLAI ISTVÁN: – Mit akarsz az apósommal?
TÖRÖK ÁDÁM: – Majd meglátod.
(Kinyílik az ajtó.)
STEFAN KREBS: – Na, nézd csak, Török Ádám! Megint a csendőrök elől bujkálsz?
TÖRÖK ÁDÁM: – Nem. Mostanában egész jól megvagyok a csendőrökkel.
STEFAN KREBS: – Láttam. Láttalak vasárnap a piactérről azzal a hájas rendőrtiszttel mentél be a Pivnički kocsmába. Karalić vagy mi a neve.
TÖRÖK ÁDÁM: – Karagić.
STEFAN KREBS: – Na, igen, igen, Karagić. Azt mondják, hogy nagyon szigorú ember.
TÖRÖK ÁDÁM: – Nem mindenkivel.
STEFAN KREBS: – Mostanában gyakran eljárók a piactérre, a malomban dolgoznak helyettem a gyerekek. Elgyöngültek már a kezeim, nehezen tudom bekötni a zsákokat. Szeretek a piactéren sétálgatni, mindenfélét lát és hall az ember. A feleségem azt mondja, hogy én vagyok a falu farka. No, üljünk le.
TÖRÖK ÁDÁM: – Akar pénzt keresni?
STEFAN KREBS: – Természetesen.
TÖRÖK ÁDÁM: – Hamarosan lesz száz mázsa búzám. Később talán több is. Sokkal több. Átadnám a búzát, maga megőrölné, a lisztet eladná a pékeeknek, és a kereset húsz százalékát megtartaná magának. Bizonyára ismeri a pékeket.
STEFAN KREBS: – Ismerek pékeket, hozhatod a búzát.

TÖRÖK ÁDÁM: – Na, na... Nem ilyen egyszerű a dolog. A búzát maguknak kellene elhozni egy kiselejtezett uszályról. Az uszály a disznópiactól lejjebb van a csatorna partján, ahol már a nádas kezdődik. Zsákonként kell kihordani a búzát.

STEFAN KREBS (hümmögve): – Értem. Ezért jöttél éjszaka.

TÖRÖK ÁDÁM: – Jobb, ha nem látnak bennünket együtt.

KREBS PÉTER: – Nem lopunk búzát.

TÖRÖK ÁDÁM: – A búzát már ellopta más, egyszerűen csak ide kell hordani.

KREBS PÉTER: – Zsákonként, mi? És lehetőleg éjszaka. Vagy nem?

TÖRÖK ÁDÁM: – De igen.

KREBS PÉTER: – Nincs szükségünk lopott búzára.

TÖRÖK ÁDÁM (mérgesen): – Az apáddal tárgyalok, kölyök! (Csönd, csak a víz csobogása hallatszik.) Mennyit hoz a malom?

STEFAN KREBS: – Hát, keveset. Mostanában nagyon keveset. Még a gazdának is kevesebbet hoz, mi meg éppen csak megélünk a percentből.

KREBS PÉTER: – De azért nincs szükségünk lopott búzára. Hoz majd többet is a malom, lesz még bő esztendő, és megváltozhatnak az idők.

GION ANTAL: – Ügyeskedni is kell, ha az ember épségben ki akarja várni a gazdagabb esztendőket. Én három évig voltam fogolytáborban...

TÖRÖK ÁDÁM: – És egy herceg letérdelt előtte.

GION ANTAL: – Így van! Egy igazi herceg térdelt előttem, s imádkozott hozzám. Azt mondta, hogy én vagyok az ő istene. De amíg ezt kivártam, három évig kellett ügyeskednem, hogy éhen ne haljak, hogy bele ne fulladjak a latrinába.

STEFAN KREBS: – Ajánlom, hogy ébresszük fel Stefit, majd ő tárgyal Török Ádámmal.

KREBS PÉTER: – Minek? Ebből az üzletből úgysem lesz semmi.

TÖRÖK ÁDÁM: – Fogd be már a szád, kölyök! Mit gondolsz, kié az a búza? Nem ilyen szegény ördögöké, mint te vagy én!

KREBS PÉTER: – Nem lesznek mindig szegények a szegény ördögök!

TÖRÖK ÁDÁM: – Azt mondják, te kommunista vagy.

KREBS PÉTER: – Mi közöd hozzá?

TÖRÖK ÁDÁM: – Ismerlek én benneteket, összedugjátok a fejeteket, püsmögtök, és nem csináltok semmit.

KREBS PÉTER: – Többet csinálunk, mint a világ összes Török Ádámja.

TÖRÖK ÁDÁM: – Ismerlek én benneteket, csordába álltok, és már útközben feléltek mindent, semmitek sem marad, még ha győztök is.

KREBS PÉTER: – Nem rabolunk!

TÖRÖK ÁDÁM: – Hívd gyorsan a bátyádat, annak legalább van esze! És most már fogd be a szád, mert a malomkőhöz csapom a fejedet!

KREBS PÉTER: – Azt hiszed, félek tőled Török Ádám? Tudom, hogy egész életedben raboltál, embert is öltél már.

STEFAN KREBS: – Péter, menj és ébreszd fel Stefit!

(Léptek, ajtónyikorgás hallatszik. Péter becsapja maga mögött az ajtót.)

TÖRÖK ÁDÁM: – Feldühített ez a nya...

STEFAN KREBS: – Ne hallgass rá, mostanában összeolvas mindenfélét! Ugye, honnan lopod a búzát?

TÖRÖK ÁDÁM: – Nem én lopom.

STEFAN KREBS: – Hanem kicsoda?

TÖRÖK ÁDÁM: – Fontos ez?

STEFAN KREBS: – Hát, nem túlságosan.

TÖRÖK ÁDÁM: – Na.

STEFAN KREBS: – Valamelyik nap együtt láttalak azzal a részeg hajóskapitánnyal. Mi is a neve?

TÖRÖK ÁDÁM: – Bašić.

STEFAN KREBS: – Igen, igen, Bašić. A neveket nehezen jegyzem meg, de sok mindent látok és hallok, amióta a falu farka vagyok, ahogyan a feleségem mondaná.

(Nyikorogva kinyílik az ajtó.)

KREBS PÉTER: – Itt van Stefi.

STEFAN KREBS: – Gyere ide, Stefi! Török Ádám lopott búzát kínál, nekünk kellene elhoznunk és megőrölni. A liszt húsz százaléka...

KREBS STEFI (félbeszakítja): – Péter már elmondta. A húsz százalék kevés.

KREBS PÉTER: – Egyáltalán nincs szükségünk arra a búzára!

TÖRÖK ÁDÁM: – Dehogy kevés! Ingyen kapjátok a búzát, megőrölte és eladjátok, alig van munka vele.

KREBS STEFI: – El is kell hozni azt a búzát arról az uszályról. És a disznópiac körül meg a csatorna hídján mindig csendőrök ólálkodnak.

TÖRÖK ÁDÁM: – A csendőrökkel nem lesz baj.

STEFAN KREBS: – Török Ádámnak jó barátja az a hájas csendőrtiszt, Karalić vagy minek hívják.

KREBS STEFI: – Akkor is vigyáznunk kell, bárki megláthat és feljelenthet bennünket, esetleg olyankor, amikor Török Ádám barátja nincs szolgálatban. Harmincöt százalék!

TÖRÖK ÁDÁM: – Legfeljebb huszonöt! Éjszaka nem lát benneteket senki.

KREBS STEFI: – Vállon kell hazahordani a zsákokat, a csatorna innen legalább két kilométerre van. Még a harminc százalék is kevés.

TÖRÖK ÁDÁM: – Nem szakadtok bele, elég erősek vagytok. Te is, az öcséd is, meg Gallai is.

KREBS STEFI: – Te még soha életedben nem hordtál zsákot, soha életedben nem dolgoztál.

TÖRÖK ÁDÁM: – Legfeljebb huszonnyolc százalék!

KREBS STEFI: – Rendben van, de a korpa is a miénk. Te úgysem tudnál mit kezdeni a korpával.

TÖRÖK ÁDÁM: – Ezzel akkor meglennénk. Sokra viszed még az életben, fiam. Lehet, hogy a te fejedet kellett volna a malomkőhöz csapnom, nem az öcsédét.

KREBS PÉTER: – Én nem hozok el egyetlen zsákot sem az uszályról. És Rézi is nagyon dühös lesz, ha megtudja, hogy Török Ádámmal üzletelünk. Hallod, Stefi, Rézi megpofoz, ha megtudja, mibe viszed bele apánkat.

KREBS STEFI: – Rézit majd elintézi a férje, igaz?

ROJTOS GALLAI ISTVÁN: – Nehéz lesz.

KREBS STEFI: – Intézd el, te vagy a férje! Mikor mehetünk a búzáért?

TÖRÖK ÁDÁM: – Talán egy hónap múlva. Majd szólok.

KREBS PÉTER: – Megint éjszaka, mi?

TÖRÖK ÁDÁM: – Nyugodalmas jó éjszakát mindenkinek. Gyerünk, Antal!

(Ajtócsikorgás. Becsukódik az ajtó. Tücsökciripelés.)

GION ANTAL: – Most már lassan hazaindulhatunk.

TÖRÖK ÁDÁM: – Nem gondoltad meg magad? Látod, milyen szépen összejönnek a dolgok.

GION ANTAL: – Nem tudom.

TÖRÖK ÁDÁM: – Rongyosan és bűdösen akarsz megdőglenni? Vagy ki akarsz menni Brazíliába, mint az én két bátyám, hogy ünneplő ruhát hozhass haza? Most meg a harmadik bátyám, a Pali készül Franciaországba, majd ő is összekapar egy sötétkék ruhára valót.

GION ANTAL: – Pali ki akar menni?

TÖRÖK ÁDÁM: – Nem tudom lebeszélni.

GION ANTAL: – Majd gondolkodom a dolgon. Egyelőre még úgyis gyakorolnod kell a lovaglást.

*A poszthumán test izomzatába
vésett információk
2018, farost, malter
Vass Szabolcs*

Čekić Teodóra

A SZERB NYELV HATÁSA AZOKRA A TEMERINI MAGYAR ANYANYELVŰ BESZÉLŐKRE, AKIK AZ ÁLTALÁNOS VAGY KÖZÉPISKOLÁT SZERB NYELVEN VÉGEZTÉK

A dolgozat célja annak vizsgálata, miképpen és milyen mértékben hat a szerb nyelv azokra a temerini magyar anyanyelvű beszélőkre, akik az általános vagy középiskolát szerb nyelven végezték. A kétnyelvűség e speciális esetéhez, a beszélők kódváltásához, nyelvi szocializációjához több módszerrel közelít a kutatás: a magyar és a szerb nyelvtudást feltérképező kérdőívvel, az adatközlők szóhasználatát monitorozó harminc képből álló gyűjteménnyel és interjúval. E három módszer kiválóan kiegészíti egymást, és együttes alkalmazásukkal árnyalt képet kaphatunk a célközönség nyelvhasználatáról. Az eredmények azt mutatják, hogy a szerb nyelv igen intenzív hatást gyakorol azokra a személyekre, akik tanulmányaikat legalább részben szerb nyelven folytatták. A szókészletben a legszembetűnőbb a hatás, de a nyelv minden szintjére kiterjed.

Kulcsszavak: kétnyelvűség, szerb nyelv hatása, a kódváltás tudatosságának mértéke

Bevezető

Dolgozatunkban a kétnyelvűségnek egy olyan speciális változatát vizsgáltuk, hogy a szerb nyelv hogyan hat a magyar anyanyelvű beszélők szóhasználatára abban esetben, ha ezek a beszélők az általános- vagy középiskolát szerb nyelven végezték. A beszélők mindegyike Temerinben él, az anyanyelvük magyar, otthon magyarul és szerbül is beszélnek, az iskolában viszont a szerb nyelv használata dominál/dominált. Elsősorban az érdekelt bennünket, hogy melyek azok a szavak, illetve szófordulatok, melyeket a megkérdezett alanyok magyar nyelvű beszélgetés során a szerb nyelvű iskoláztatás következményeként alkalmaznak, valamint hogy ez a kódváltás milyen mértékben tudatos, vagyis hogy csak bizonyos személyekkel való kommunikáció során használják-e ezeket a szavakat, vagy pedig változatos beszédhelyzetekben. Ennek a kérdésnek a vizsgálatához háromfajta kutatási módszert alkalmaztunk. Az első egy kérdőív, melynek segítségével arra próbáltunk rávilágítani, hogy a beszélők saját megítélésük szerint mennyire beszélnek jól a magyar, illetve a szerb nyelvet, valamint, hogy véleményük szerint milyen hatással volt a szerb nyelvű oktatás saját szóhasználatukra. Ezután harminc képet mutattunk nekik, melyeken különböző tárgyak, anyagok, illetve foglalkozásnevek fordultak elő, s ezeket kellett minimális gondolkodási idő alatt megnevezniük úgy, ahogyan azt egy egyszerű beszélgetés során tennék. A harmadik módszer egy interjú volt, melyet, mivel személyesen is ismerjük a megkérdezett beszélőket, igyekeztünk a kötetlen beszélgetés és az irányított interjú határai közé szorítani. Mivel a szakirodalom a pozitív mellett megemlíti a kétnyelvűség lehetséges negatív oldalát is, azt szerettük volna megvizsgálni, hogy ebben az esetben vajon fennáll-e annak a lehetősége, hogy a szerb nyelv negatívan befolyásolja az anyanyelvet.

1. A fogalmi apparátus

1.1. Szociolingvisztika – nyelv és társadalom viszonya

Számos helyen olvasható, hogy nincs nyelv társadalmon kívül, s nyelv nélkül nincs társadalom. Ebből az következik, hogy a nyelvhasználat is szükségszerűen kötődik a társadalomhoz s a beszélőkhöz, s a társadalmi környezet – úgyszintén szükségszerűen – meghatározó befolyással van a mindenkori nyelvhasználatra (Kiss 2002, 11). Éppen ezért elmondható, hogy nyelvi hovatartozásunkat és nyelvhasználatunkat jelentős mértékben befolyásolja társadalmi hovatartozásunk. Társadalmi környezetünk függvényében növünk fel egy- vagy kétnyelvűként. Ma nagyon kevés olyan emberrel találkozhatunk, aki teljes mértékben egynyelvű. Habár az európai országok többségében egyetlen hivatalos nyelv van, ugyanezen országokban számos más nemzet él, melyek nyelve kölcsönhatásban áll az ún. államnyelvvvel. Azokat a nemzeteket, melyek egy adott államon belül számban kisebb csoportot képviselnek, kisebbségnek nevezzük. A nemzeti kisebbség mellett beszélhetünk még nemzetiségi, nyelvi és vallási kisebbségekről. Az egyén és a közösség is lehet kisebbségben. A nemzeti kisebbségnek általában velejárója a nyelvi kisebbség is. Kisebbségi nyelvnek tehát azt a nyelvet nevezzük, melyet az államnyelvnél kisebb számban, adott közösségek vagy egyének használnak. Egy nyelvközösség nyelvhasználatában mutatkozó azonosságok és különbségek nemcsak a konkrét nyelvre vonatkozó, hanem a beszélők nyelven kívüli, tehát társadalmi jegyeivel is kölcsönhatást mutatnak. A szakirodalom már régóta megkülönbözteti a nyelvhasználat vízszintes (horizontális) és függőleges (vertikális) tagolódását. Az előbbi a területi, földrajzi alapú, az utóbbi a társadalmi rétegek szerinti nyelvhasználati differenciálódást jelenti (Kiss 2002, 13). Kiss Jenő megfogalmazásában a szociolingvisztika a nyelvhasználat és a társadalom, a nyelvi és a társadalmi struktúra közötti kölcsönös kapcsolatot kutatja. Tárgya a nyelvhasználat, tehát egy nyelvi-társadalmi cselekvés a maga társadalmi összefüggésrendszerében, a társadalmi tényezőktől való meghatározottságában. Elméleti kiindulópontja az a föltételezés, hogy a társadalmi szerkezet és a társadalmi viselkedés irányítja a nyelvhasználatot, ill. hogy a nyelvhasználat is befolyásolja amazokat (Kiss 2002, 14).

1.2. A nyelvi adat

A nyelvi adat az a nyelvi tény, amely a nyelvnek, a nyelvhasználatnak a megismerését, vizsgálatát teszi lehetővé. Megkülönböztethetünk objektív és szubjektív nyelvi adatot, s mindegyik lehet tudatosan vagy nem tudatosan közölt adat. Az objektív nyelvi adatok a nyelvből vett adatok, a szubjektívek pedig a nyelvről szóló adatok. (Kiss 2002: 30) Az objektív nyelvi adat tehát nem függ közvetlenül az adatközlőtől, hanem objektíven létező valóság. Ide tartozik minden olyan adat, melyet spontán beszéd közben a beszélő mond, de a különböző magnetofonos szövegfelvételek, valamint a kitöltött kérdőívek adatai is. A szubjektív nyelvi adat az adatközlőnek a nyelvről, ill. a nyelvhasználatról való vélekedését tükrözi.

1.3. A nyelvi szocializáció

Az emberi életnek fontos része a szocializáció. A szocializáció az egyénnek a társadalomba való beilleszkedését, a társadalom életében való hatékony részvételhez szükséges szabálynormák elsajátítását jelenti. Ennek egyik formája, a nyelvi szocializáció pedig az adott közösség, társadalom nyelvhasználati szabályainak, s e szabályok helyes alkalmazásának az elsajátítását jelenti (Kiss 2002, 86). Ha ezt a definíciót az iskolai környezetre, mint nyelvi közösségre terjesztjük ki, akkor elmondható, hogy az általunk megkérdezett személyeknek azt a nyelvhasználatot kellett elsajátítaniuk, amit az iskolás környezet használt, hogy létrejöhessen a szocializáció jelensége.

1.4. A kétnyelvűség fogalma, fajtái, kódváltás a kétnyelvű beszélőknél

1.4.1. A kétnyelvűség fogalma és kialakulása

A kétnyelvű, kétnyelvűség terminusoknak számos definíciója van. Az Értelmező Kéziszótár szerint például kétnyelvű az, aki két nyelvet egyformán jól használ. Trudgill megfogalmazásában a kétnyelvűség azt a képességet jelenti, hogy az egyén két vagy több nyelvet beszél (Trudgilltól idézi Kiss 2002, 212). Conrad szerint a kétnyelvűség az egyénnek vagy a közösségnek az a képessége, hogy két nyelvet olyan szinten birtokol, hogy tetszés szerint váltogathatja őket (Conradtól idézi Kiss 2002, 212). Láthatjuk, hogy a kétnyelvűség több oldalról is megközelíthető, éppen ezért egységes definiálása nem lehetséges.

1.4.2. A kétnyelvűség fajtái

A kétnyelvűség bonyolult jelenség, több szempontból, több tudomány oldaláról is megközelíthető.

1. A nyelvsajátítás ideje szerint van:

- a. gyermekkori (korai) kétnyelvűség,
- b. serdülőkori kétnyelvűség
- c. felnőttkori (kései) kétnyelvűség.

Egybehangzó meghatározások szerint a korai kétnyelvűség biztosítja leginkább a teljes kétnyelvűséget. Arról, hogy mikor is érdemes elkezdni nyelvet tanulni, már nagyon sokan és nagyon sokat írtak. Ellentmondásos és meglehetősen sokat vitatott kérdés ez. A nyelvtanárok minél korábbi időpontot javasolnak arra hivatkozva, hogy csak azok a fonémák tudnak beépülni hibátlanul, melyeket kezdetektől fogva tanul a gyerek. Az óvodapedagógusok, logopédusok viszont azt az ellenérvet hozták fel, hogy az óvoda a játszás helyszíne, s hogy mivel a gyerek olyan fiatalon még a saját anyanyelvével is küzd, nem ajánlott még egy nyelv tanulását sürgetni. A serdülőkor nyelvsajátítási és nyelvhasználati szempontból azért jelentős, mert ekkor fejlődik

ki és tudatosul a gyermekekben a bidialektális nyelvi kompetencia. A nyelvhasználati gátlások ekkor lépnek fel tömegesen (Kiss 2002, 213). Ez leginkább annak tudható be, hogy a gyerekek felszabadultabban, gátlások nélkül sajátítják el a nyelvet, míg a serdülők már analizálják az idegen nyelvet, s nem egészében próbálják elsajátítani, hanem egyszerre csak egy nyelvi szintre fókuszálnak (Klein 2011). A felnőttkori kétnyelvűsödés nem hoz teljes kétnyelvűséget: a második nyelvi artikuláció és a hanglejtés anyanyelvi beütései árulkodnak leginkább a felnőttkori nyelvelsajátításról (Kiss 2002, 213).

2. A kompetencia szempontjából van:

- a. kiegyensúlyozott (szimmetrikus, balansz) és
- b. egyenlőtlen (aszimmetrikus, domináns) kétnyelvűség.

Az előbbi esetben a két nyelv ismerete azonos szintű, az utóbbiban különböző. Fontos megjegyezni, hogy a tudásbeli különbségek elsősorban a társadalmi körülmények, és nem az egyéni képességek és adottságok függvényei (Szász 1995, 39).

3. A nyelvtudás szintje szerint van:

- a. teljes vagy perfekt és
- b. nem teljes vagy részleges kétnyelvűség.

Az előbbi felsőfokú vagy magas, azaz az életkornak megfelelő anyanyelvi szintű nyelvtudást jelent mindkét nyelven, az utóbbi ennél kevesebbet.

4. Eredete szerint van:

- a. természetes vagy spontán és
- b. mesterséges vagy kulturális kétnyelvűség.

Már az elején említettük, hogy ma már kevés olyan ember van, aki egynyelvű közösségben él. A heterogén nemzeti és nyelvi közösségben a kétnyelvűség természetes jelenség. A kétnyelvűség kialakításának ilyen helyzetekben 2 fajtáját különböztethetjük meg. Egyrészt beszélhetünk a természetes, spontán kétnyelvűségről, melynek még két módja lehetséges. Az első esetben a vegyes házasságban született gyerekek szinte észrevétlenül, párhuzamosan sajátítják el mindkét nyelvet. Ez a kétnyelvűség legtisztább formája, mert a gyermek mindkét nyelven tud gondolkodni, és nem fordít, amíg beszél. A másik fajta spontán módon kialakult kétnyelvűséghez a szélesebb környezet járul hozzá. Otthon, tehát a családban anyanyelvükön beszélnek, a szomszéd gyerekekkel, a barátokkal viszont idegen nyelven, s itt már pontosan el lehet különíteni az anyanyelvet a második nyelvtől. Az ilyen fajta kétnyelvűségnél általában eleinte az anyanyelv dominál, később azonban ez csökken, mivel a másik nyelv fejlődéséhez szükséges kontextus mind változatosabbá és gazdagabbá válik (Andrić 2004, 251).

A kétnyelvűség kialakításának másik módja a második nyelv intézményes tanulás útján való elsajátítása. Ezt nevezhetjük mesterséges kétnyelvűségnek is. A mesterséges nyelvtanulásnak a természetessel szemben az az óriási hátránya, hogy sokkal lassabb, nehezebb, s sok esetben

hiányzik belőle a motiváció (abban az esetben például, ha a szülők kedvéért tanul a gyerek egy második nyelvet).

5. Hatékonyság szerint van:

- a. cselekvő (aktív, produktív) és
- b. befogadó (passzív, receptív) kétnyelvűség.

Az aktív kétnyelvű zökkenőmentesen beszél és ír második nyelvén is, a passzív kétnyelvűnek megértési gondjai vannak (Kiss 2002, 212–216).

Vukov Raffai értelmezésében a szerb–magyar kétnyelvűség foka szerint Vajdaságban a következő négy csoportot különböztetjük meg:

1. Csak a hivatalokban használják az államnyelvet, esetleg még vásárláskor is.
2. A munkahelyükön időnként, esetenként használják az államnyelvet.
3. Többnyire az államnyelvet beszélik munkahelyükön, ahol a munka részét képezi a verbális kommunikáció valamilyen formája.
4. Nemcsak munkahelyükön és hivatali ügyintézés alkalmával, de a családban is rendszeresen használják a másik nyelvet (Vukov Raffai 2012, 35).

1.4.3. Kódváltás a kétnyelvű beszélőknél

A kétnyelvűség természetes velejárója, hogy a két- és többnyelvűek hol az egyik, hol a másik nyelven szólalnak meg. A nyelvek közötti váltást kódváltásnak nevezzük. A kódváltásnak két alapvető fajtája van: a kontextuális és a szituatív kódváltás. A kontextuális kódváltás a beszélő nyelvi ismereteitől, a két nyelvben való jártasságától, a két nyelvhez fűződő attitűdjétől irányított kódváltást jelent. A szituatív kódváltás ezzel szemben a mindenkori kommunikációs helyzet nem nyelvi körülményeitől (pl. a beszédhelyzet megváltozása, partnercsere, téma változása) meghatározott kódváltás. (Kiss 2002, 210) Habár a kétnyelvűségről szóló vélemények nagy része pozitív hozzáállást tükröz, akadnak olyanok is, akik negatív voltát hangsúlyozzák. Szerintük ugyanis az ember nyelvtanulási képessége korlátozott, ezért több nyelv tanulása esetén egyik nyelvet sem lehet tökéletesen elsajátítani. Ez a hozzáállás több szempontból is problémás. Nyilvánvaló, hogy több nyelv használata folytán előfordul olyan eset, amikor a beszélő hibásan fejezi ki magát a másik nyelv hatására, viszont ez nem a kétnyelvűség tényéből következik, sokkal inkább a beszélő környezetéből. Később láthatjuk majd, hogy habár kutatásunk során egyértelműsödött, hogy a szerb nyelv meghatározó adatközlőink szóhasználatában, egyetlen olyan eset sem fordult elő, hogy ne tudták volna a szó magyar megfelelőjét. Az is nyilvánvaló viszont, hogy a problémakör nem szűkíthető le az erősen egyszerűsített pozitív-negatív szembeállításra. Az ugyanis, hogy a kétnyelvűségnek olyan sok típusa és fokozata van, a körülményekből következik, és éppen a körülmények szinte végtelen száma a magyarázata annak, hogy a kétnyelvű környezet az egynyelvűvel szemben a hasznosak mellett káros következményekkel is járhat (Kiss 2002, 219).

1.5. Temerin lakosságának összetétele régen és ma

Temerin mezőváros és község Szerbiában, Vajdaságban, Dél-Bácska körzetében. A helység nevének eredete tisztázatlan. Több módon is magyarázzák az elnevezést. Egyesek szerint, mivel ez a terület a középkorban Temer urasághoz tartozott, úgy emlegették a települést, mint Temer birtoka, tehát Temeré volt, ami idővel Temerivé alakult, majd talán szláv hatásra Temerinné. Más magyarázatok szerint az igazságot a „tömörítés” szóban kell keresnünk, hiszen a település több száz éves története során a lakosság többször is Temerinbe tömörült. Egyik magyarázat sem vehető biztosra.

A Temerinre vonatkozó első írásos feljegyzés az 1332. évre összeállított pápai tizedjegyzékben maradt fenn, a kalocsai egyházmegye bácsi esperességéhez tartozó plébános-helyeinek, illetve azok plébánosainak összeírása révén. A település a török hódítások idején a titeli náhijéhez tartozott. Ekkor lakói szerbek voltak, s így a pravoszláv vallás volt az elterjedt. A török kiűzetése után megjelennek az első magyar családok a településen, de hivatalosan csak 1781-től folyik a lakosság szervezett betelepítése, amikor 30 család érkezett Kishegyesről és Vepródról. A település etnikai összetételében jelentős változás állt be 1796-os évet követően, amikor Szécsen Sándor megvásárolta. Megkezdődött a magyarok tömeges betelepülése, a szerbek pedig nagy számban települtek át a mai Gyurgyevo területére. Az 1848-as forradalom idején a települést felperzselték, a lakosság menekülni kényszerült, de hamarosan, két éven belül visszatért. Temerin fejlődésének kezdete az 1899-es évre tehető, mikor kiépítették az Újvidék–Temerin–Becece útvonalat.

1.5.1. A 2011-es népszámlálás eredményei

A lakosság összetételét tekintve Temerin ma elég változatos képet mutat. A 2011-es népszámlálás szerint Temerint 50,27%-ban szerbek, 42,60%-ban magyarok és csak 7,13%-ban lakják egyéb nemzetiségűek. Ez azt jelenti, hogy a lakosság 92,87%-ának vagy magyar, vagy pedig szerb az anyanyelve. A kétnyelvűség jelenléte tehát elkerülhetetlen, ahogyan a két nyelv kölcsönhatása is. Ez az egymásra hatás pedig csak fokozódik az olyan egyéneknél, akik az iskolát szerb nyelven végezték el. Az alábbiakban szó lesz az olyan esetekről, amikor a kétnyelvűség létrejöttében nem a szűkebb családi kör, hanem a szélesebb környezet játszik közre. Az elkövetkezőkben ezt az esetet fogjuk részletesebben kutatni.

2. A kutatás módszertana

2.1. A gyűjtési módszerek, a gyűjtés célja és menete

2.1.1. A gyűjtési módszerek

A gyűjtési módszereknek két fő típusát különböztetjük meg: aktív és passzív. Az első lehet közvetlen (direkt) és közvetett (indirekt). A direkt aktív módszerű gyűjtést az egyenes, közvetlen

kérdések jellemzik. Az indirekt aktív gyűjtés kerülőúton törekszik megbízható adatokhoz jutni. Nem ejtjük ki s írjuk le a szót, kifejezést, amit kapni akarunk, hanem körülírással, utánzással tárgyra vagy rajzra mutatóval tudatosítjuk az adatközlővel, miről is szeretnénk hallani (Kiss 2002, 41). A passzív adatgyűjtés során a kutató nem avatkozik bele drasztikusan az eredeti beszélgetésbe, a beszélgetés tehát nem irányított. Mindkét módszernek megvannak az előnyei és a hátrányai is. Az aktívnek az előnye, hogy sokkal rövidebb idő alatt sokkal több adathoz juthatunk segítségével, hátránya viszont éppen az, hogy mivel irányított a beszélgetés, esélyes, hogy az adatközlő módosít viselkedésén, és hiperkorrekciót alkalmaz. A passzív gyűjtés hátránya viszont az, hogy vele csupán véletlenszerű adatokhoz juthatunk.

2.1.2. A gyűjtés célja és körülményei

A szociolingvisztikai vizsgálat eredményessége elsősorban a forrásanyagon áll vagy bukik. Éppen ezért rendkívül fontos volt számunkra az, hogy a lehető legmegbízhatóbb forrásokhoz nyúljunk, s az interjúk, illetve a kérdőívek kitöltése során is a lehető legjobb körülményeket teremtsük meg az adatközlők számára. A képmegnevezések és az interjúk során éppen ezért változatos helyszíneket és körülményeket igyekeztünk teremteni. Volt, akivel saját otthonában beszélgettünk, volt, akivel egy – mindkettőnk által kedvelt – kávézóban, és olyan is, akivel a Skype nevű alkalmazáson keresztül. Azt szerettük volna ugyanis elérni, hogy a beszélők ne érezzék feszélyezve magukat az interjút felvevő telefon miatt, s hogy lehetőleg spontán, természetes módon történjen megnyilatkozásuk. Mint minden ilyen jellegű kutatásnál, itt is felmerült az etikai kérdés, hogy vajon hogyan érdemes az adatgyűjtéshez hozzáfogni. Esetünkben azt találtuk a legjárhatóbb útnak, hogy előre közöltük az adatközlőkkel, hogy egy kutatómunkához lenne szükségünk a segítségükre, hogy miért éppen őket kerestük meg ezzel, valamint azt, hogy az interjú során felvételezni fogjuk, amit mondanak, azt viszont csak később mondtuk meg, hogy pontosan mi is érdekelt bennünket. Felmerülhet a kérdés, hogy egy ilyen jellegű kutatáshoz nem kevés-e a hat alany, viszont úgy gondoltuk, hogy alaposabb munkát végezhetünk akkor, ha kevesebb alanyt többféle módszerrel kérdezzük ki, így a bennünket érdeklő jelenség gyökeréig juthatunk el.

2.1.3. A gyűjtés menete

Első lépésként harminc különböző képet mutattunk nekik, s megkértük őket, hogy nevezzék meg azt, amit a képen látnak. Ezután egy rövid interjú következett, melyet spontán beszélgetéssel kezdtünk, majd fokozatosan áttértünk az előre megírt kérdésekre. Az utolsó lépésben egy kérdőív kitöltésére kértük meg az adatközlőket. Az adatközlőkről érdemes tudni, hogy mindegyikük temerini lakos, magyar anyanyelvű, az általános- és/vagy középiskolát viszont szerb nyelven végezték el.

3. A kutatás eredménye

Alapvető adatok az interjúalanyokról:

1. J. B., férfi, 20 éves, magyar anyanyelvű, az általános-, és a középiskolát (műszaki iskolát) is szerb nyelven végezte. Otthon magyarul és szerbül is beszélnek.
2. M. I., nő, 22 éves, magyar anyanyelvű, az általános iskolát magyarul, a középiskolát (fodrásznak tanult) viszont szerb nyelven végezte. Otthon magyarul beszélnek.
3. K. J., férfi, 22 éves, magyar anyanyelvű, az általános iskolát magyar nyelven, a középiskolát (közgazdasági) pedig szerb nyelven végezte. Otthon magyarul beszélnek.
4. Zs. A., férfi, 23 éves, magyar anyanyelvű, az általános iskolát magyar nyelven, a középiskolát (gimnázium) pedig szerb nyelven végezte el. Otthon magyarul beszélnek.
5. F. E., nő, 22 éves, magyar anyanyelvű, az általános iskolát magyar, a középiskolát (gimnázium) pedig szerb nyelven végezte. Otthon magyarul beszélnek.
6. M. Á., férfi, 26 éves, magyar anyanyelvű, az általános- és a középiskolát (szakácsnak tanult) is szerb nyelven végezte. Otthon magyarul beszélnek.

3.1. A kérdőívek elemzése

A kérdőívek kiosztása során, illetve azok elemzésénél nem vettük figyelembe az adatközlők nemét, ez ugyanis nem kötődik szorosan kutatásunk tárgyához. Életkorukat tekintve mindegyik adatközlőnk 20 és 27 év közötti, tehát mindnyájan befejezték már a középiskolát. Mivel azt vizsgáltuk, hogy a szerb nyelvű iskoláztatás hogyan hatott adatközlőinkre, jelenlegi munkahelyüktől is eltekintettünk. A kérdőív elsősorban azt a célt szolgálta, hogy felmérje, a beszélők hogyan értékelik saját nyelvtudásukat, illetve mennyire tudatos a szerb szavak használata beszédükben. Az alábbi diagram a kérdőívnek azon kérdésére adott válaszok eredményét mutatja, hogy az adatközlők saját bevallásuk szerint mely nyelvet beszélnek jobban. Négy válaszlehetőség volt adott:

1. A magyar nyelvet beszélnek jobban
2. A szerb nyelvet beszélnek jobban
3. Mindkét nyelvet egyformán – anyanyelvi szinten
4. Mindkét nyelvet egyformán – hiányosan

A válaszadók 66,7%-a úgy véli, annak ellenére, hogy az államnyelv intenzív hatással volt rájuk, anyanyelvüket beszélnek jobban, 33,3 százalékuk azonban azon a véleményen van, hogy mindkét nyelvet sikerült hibátlanul elsajátítaniuk.

Arra a kérdésre, hogy saját bevallásuk szerint mennyire beszélnek jól az anyanyelvüket, a következő válaszok születtek: a megkérdezettek 16,7%-a úgy véli, hogy 100%-os a nyelvismerete, 50%-uk egy tízes skálán 8-ra értékelte nyelvtudását, 33,3%-uk pedig ugyanezen a skálán 9-esre értékelte ezt a nyelvtudást. A szerb nyelvvel kapcsolatban ugyan senki sem állította, hogy tökéletesen beszél, viszont a válaszadók 33,3%-a 9-esre, 17,7%-uk 8-asra, szintén 16,7%-uk 7-esre, és 33,3%-uk 6-osra értékelte ezt a nyelvtudást.

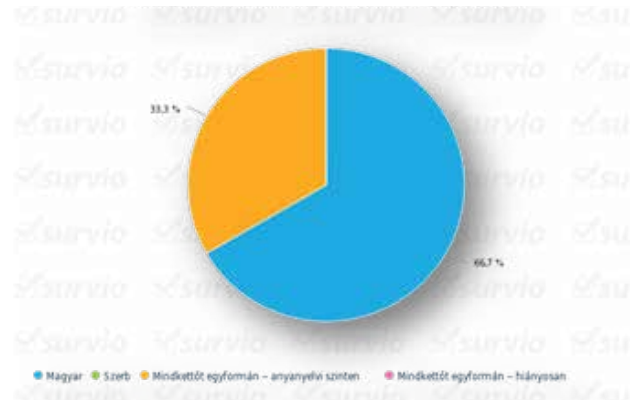
Llám-W-hae5dr

Vass Szabolcs, 2018, farost, malter, kerámia, akril

A kérdőívnek elsődleges az volt a célja, hogy felmérje, az adatközlők beszédében mennyire tudatosak a szerb nyelvi kifejezések. Ehhez nélkülözhetetlen volt az, hogy megkérjük őket, értékeljék saját nyelvtudásukat. Az is fontos szempont a kódváltás kutatásában, hogy a megkérdezettek otthon, családi környezetben mely nyelvet használják, hiszen a család, mint elsődleges szocializációs közeg nagy hatással van a későbbi nyelvhasználatra is.

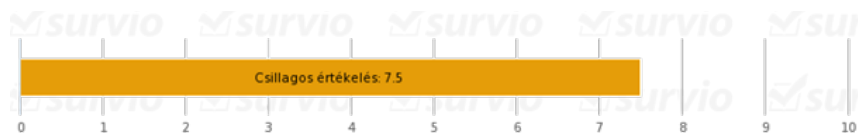
1. ábra: Saját megítélése szerint Ön melyik nyelvet beszéli jobban?

2. ábra: 1-től 10-ig terjedő skálán mennyire beszéli jól a magyar nyelvet?

3. ábra: 1-től 10-ig terjedő skálán mennyire beszéli jól a szerb nyelvet?

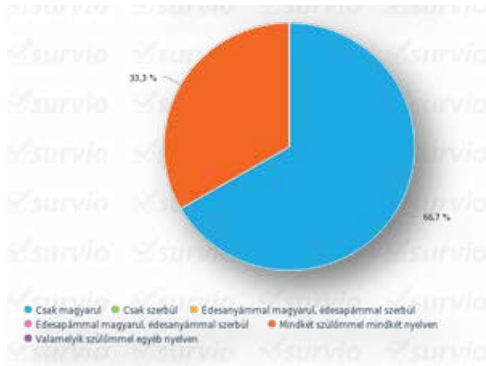

Az eredmények azt mutatják, hogy a hat megkérdezettből négy, azaz az összes megkérdezett 66,7%-a csak magyarul beszélget szüleiével, míg mindössze 33,3%-uk beszél mindkét szülőjével mindkét nyelven.

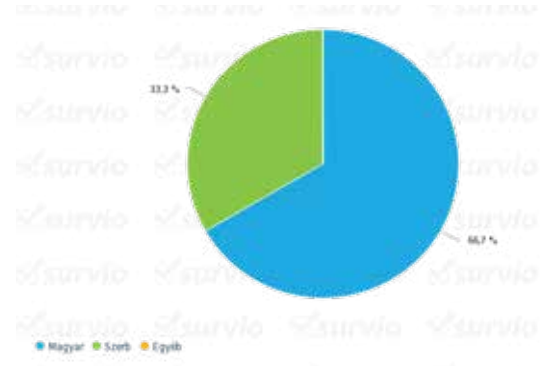
Mivel kutatásunkban elsősorban az általános, illetve középiskola hatását vizsgáltuk a nyelvhasználatra, a kérdőív következő kérdései erre vonatkoztak. Mint alább láthatjuk, a megkérdezettek túlnyomó többsége magyar nyelvű óvodába és általános iskolába járt, középiskolába viszont mindnyájan szerbül. Saját véleményük szerint éppen a középiskola volt a legnagyobb hatással nyelvhasználatukra, itt találtak ugyanis először az olyan szakszavakkal, melyeket szerb nyelven sajátítottak el, s habár ismerik magyar megfelelőjüket, a hétköznapi beszédben a

szerb változatot használják. A szakszavak mellett azonban a szleng szavait és a köznyelvi szavak egy részét is átvették. A későbbiekben ugyanezen alanyok interjút elemezzük, azokból kiderül, pontosan mely szavak ezek.

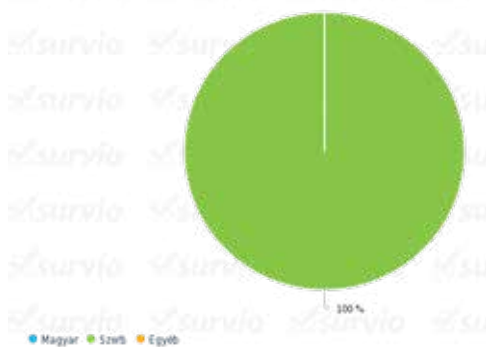
4. ábra: Milyen nyelven beszél otthon a családjával?

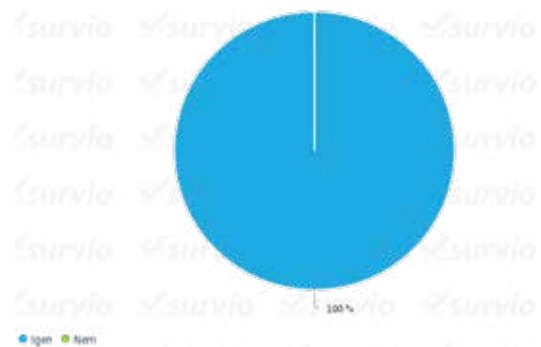
5. ábra: Milyen nyelven végezte az általános iskolát?

6. ábra: Milyen nyelven végezte középiskolát?

7. ábra: Előfordul-e Önnel, hogy akaratlanul is szerb szavakat szó a magyar mondatokba?

A kérdőív utolsó előtti kérdésében arra voltunk kíváncsiak, az adatközlők mennyire vannak tudatában annak, hogy a szerb nyelv szavai jelen vannak mindennapi beszédükben. A megkérdezettek 100%-a, azaz mindnyájan elismerik, hogy használják a második nyelv szavait. Az utolsó kérdésben arra voltunk kíváncsiak, hogy melyek azok a szavak, melyeket tudatosan a másik nyelven neveznek meg. A következő eredmény született:

8. ábra: Szerb szavak és azok magyar megfelelői, melyeket az adatközlők magyar beszéd közben használnak

13 Soroljon fel legalább 10 olyan szerb szót és azok magyar megfelelőit, melyeket magyar beszéd közben használ (pl. ajde, káo stb.)			
Ajde, káo, bez veze,	Ne može, ajde, ikako, pazi, bukvalno, ali, kolač,	sánk - pult, potvrda - bizonylat, uverenje - hitelesítés, značka - jelvény, buráz - testvér, brate - testvér, firmá - cég, generalno - általában, sok - üdítő, pátká - cipő	ajde - gyerekinlehet, brate - tessa, ono - úgy, káo - ? , desi se - megesik, vidimo se - majd tali, može - lehet, realno - ?, rođeni - tesó, manje-više - többé-kevésbé
1. ajde 2. trénerka - melegítőnadrág 3. borovnica - feketeáfonya 4. bazén- medence 5. plastika- műanyag 6. batri-élem 7. patika- sportcipő 8. gázos ásványvíz - szénsavas ásványvíz 9. kombi- kisteherautó 10. konzervans - konzerváló (tartósító?)	ajde, káo(mint, mintha), buraz(fütestvér), brate(fütestvér), sestro(lánytestvér), ženo(asszony), foliroz(színief), daj, bre, svinjac (dinszdóli)		

3.2. A képmegnevezések eredménye

A képmegnevezések során az adatközlőknek felmutattunk harminc képet, s hozzá feltettük Mi van a képen? kérdést. Az adatközlőknek erre a kérdésre kellett minél gyorsabban válaszolniuk.

1. kép: Mi van a képen?

- J. B. borovnicás szok
- M. I. borovnicaszok
- K. J. borovnicaszörp
- Zs. A. borovnicás szokk
- F. E. áfonyaszörp
- M. Á. borovnicaszok

2. kép: Mi van a képen?

- J. B. befizetőlap
- M. I. uplatnica
- K. J. számla
- Zs. A. uplatnica
- F. E. számla
- M. Á. uplatnica

3. kép: Mi van a képen?

- J. B. koverta
- M. I. boríték
- K. J. boríték
- Zs. A. boríték
- F. E. boríték
- M. Á. koverta

4. kép: Mi van a képen?
Mindenkinél burek

5. kép: Mi van a képen?

- J. B. teretana
- M. I. edzőterem
- K. J. edzőterem
- Zs. A. teretana
- F. E. edzőterem
- M. Á. teretana

6. kép: Mi a nő foglalkozása?

- J. B. nővér
- M. I. ápolónő
- K. J. nővér
- Zs. A. nővér
- F. E. nővér
- M. Á. nővér

7. kép: Mi van a képen?
Mindenkinél batri

8. kép: Mi van a képen?

- J. B. betegsegely-jármű
- M. I. hitna
- K. J. mentő
- Zs. A. hitna
- F. E. hitna
- M. Á. hitna

9. kép: Mi van a képen?

- J. B. licsna kárta
- M. I. személyi igazolvány
- K. J. személyi
- Zs. A. licsna
- F. E. személyi
- M. Á. licsna

10. kép: Mi van a képen?

- J. B. cimet
- M. I. fahéj
- K. J. cimet
- Zs. A. cimet
- F. E. cimet
- M. Á. cimet

11. kép: Mi a nő foglalkozása?

- J. B. frizér
- M. I. fodrász
- K. J. fodrász
- Zs. A. fodrász
- F. E. fodrász
- M. Á. frizér

12. kép: Mi van a képen?
Mindenkinél kikiriki

13. kép: Mi van a képen?
Mindenkinél flomaszter

14. kép: Mi a nő foglalkozása?

- J. B. kondukter
- M. I. jegyszedő
- K. J. ellenőr
- Zs. A. ellenőr
- F. E. ellenőr
- M. Á. kondukter

15. kép: Mi van a képen?

- a. J. B. városi busz
- b. M. I. városi busz
- c. K. J. gradszki
- d. Zs. A. gradszki
- e. F. E. gradszki
- f. M. Á. gradszki

17. kép: Mi van a nőn?

- a. J. B. ruha
- b. M. I. blúz
- c. K. J. majica
- d. Zs. A. majica
- e. F. E. majica
- f. M. Á. majica

19. kép: Mi van a képen?

- a. J. B. sörösláda
- b. M. I. gajba
- c. K. J. gajba
- d. Zs. A. gajba
- e. F. E. gajba
- f. M. Á. gajba

21. kép: Mi van a képen?

- a. J. B. pattogatott kukorica
- b. M. I. pattogatott kukorica
- c. K. J. pattogatott kukorica
- d. Zs. A. pattogatott kukorica
- e. F. E. popcorn
- f. M. Á. kókica

23. kép: Mi van a képen?

- a. J. B. dopicsnyák
- b. M. I. rövidnadrág
- c. K. J. rövidnadrág
- d. Zs. A. sorc
- e. F. E. rövidnadrág
- f. M. Á. rövidnadrág

25. kép: Mi van a képen?

Mindenkinél
szempillafesték
vagy
szempillaspirál

27. kép: Mi van a képen?

- a. J. B. slág
- b. M. I. slág
- c. K. J. tejszín
- d. Zs. A. slág
- e. F. E. slág
- f. M. Á. slág

29. kép: Mi van a képen?
Mindenkinél szemafor

16. kép: Mit csinál a férfi?

- a. J. B. pecázni
- b. M. I. horgászás
- c. K. J. pecázik
- d. Zs. A. pecál
- e. F. E. pecázik
- f. M. Á. pecázik

18. kép: Mi van a képen?
Mindenkinél monitor

20. kép: Milyen anyagból
készültek a tárgyak?
Mindenkinél plasztik
vagy plasztika

22. kép: Mi van a képen?

- a. J. B. pótkocsi
- b. M. I. utánfutó
- c. K. J. prikolica
- d. Zs. A. prikolica
- e. F. E. prikolica
- f. M. Á. prikolica

24. kép: Mi van a képen?
Mindenkinél trénerka

26. kép: Mi van a képen?

- a. J. B. tejföl
- b. M. I. pavlaka
- c. K. J. pavlaka
- d. Zs. A. tejföl
- e. F. E. pavlaka
- f. M. Á. pavlaka

28. kép: Mi van a képen?

- a. J. B. sztárka
- b. M. I. tornacipő
- c. K. J. patika
- d. Zs. A. cipő
- e. F. E. sztárka
- f. M. Á. sztárka

30. kép: Mi van a képen?

- a. J. B. acskó
- b. M. I. zacskó
- c. K. J. zacskó
- d. Zs. A. kesza
- e. F. E. zacskó
- f. M. Á. kesza

Nyilvánvaló, hogy az ábrán látható tárgyak, foglalkozások stb. megnevezésére az adatközlők a szerb nyelvből kölcsönözték a szavakat. Vukov Raffaira hivatkozva elmondhatjuk, hogy a vajdasági magyarok esetében ez a kölcsönzés teljes körű és részleges lehet. Részleges kölcsönzésre láthatunk példát a „borovnicás szokk”, vagy a kikiriki esetében, teljesre viszont a prikolica megnevezésében (Vukov Raffai 2012, 20).

Elmondható továbbá, hogy a szerb nyelv által meghatározott megnevezések bizonyos esetekben nemcsak egyes szavakat, hanem a teljes kifejezés szerb megnevezését jelenti. Ilyen például a borovnicás szokk vagy a licsna kárta, melynek mindkét elemét szerb hatás érte.

Habár az esetek többségében voltak különbségek a megnevezésekben, voltak olyan kifejezések is, melyeket egyértelműen azonos módon nevezett meg az összes adatközlő. Ilyen például a burek, a batri, a flomaszter, a plasztika, a trénerka vagy a szemafor.

3.3. Az interjúk eredménye

Annak érdekében, hogy alátámasszuk a kérdőívek és a képmegnevezések során körvonalazott elméletet, mely szerint az iskolázatásnak döntő szerepe van az egyén nyelvhasználatára, mind a hat alanyunkkal elvégeztünk egy interjút. Az interjú első felében igyekeztünk kötetlenül beszélgetni az adatközlőkkel, ami személyes ismertség miatt nem volt nehéz. Beszélgetésünk folyamán próbáltuk elterelni figyelmüket a hangfelvételező telefonról, s elérni, hogy minél természetesebben nyilatkozzanak. Az interjú második része már egy irányított beszélgetés volt, amikor is konkrét kérdéseket tettünk fel adatközlőinknek. Az alábbiakban ezeknek elemzésére kerül sor. Fontos felhívni a figyelmet a kutatási módszerek alkalmazásának sorrendjére. Habár a kérdőív elemzéséhez fogtunk hozzá először, s az interjúéhoz utoljára, ez nem fedti a kérdezési sorrendet. Először ugyanis a képeket mutattuk meg az alanyoknak, ezután következett az interjú, és csak végül a kérdőív. Ennek oka az volt, hogy ne fedjük fel azonnali jelleggel a kutatás pontos célját. Így próbáltuk meg elérni azt, hogy az adatközlők minél hitelesebb nyelvhasználatát rögzítsük. A képek megmutatása előtt azt ugyan közöltük, hogy a vizsgálódás a magyar és a szerb nyelv kapcsolatát vizsgálja a beszédben, azt viszont nem, hogy a szóhasználatban próbáljuk meg tetten érni a szerb nyelv hatását. A kérdőív természetesen anonim volt, s az interjúk elemzésekor is csak a nevek kezdőbetűit használtuk.

Az interjú második részében elhangzott kérdések a következők voltak:

1. Írd le a szobádat! Hogy néz ki az ablakod?
2. Mit szoktál csinálni szabadidődben? Esetleg nézel valamit? Mi a véleményed a spanyol szappanoperákról?
3. Milyen iskolába jártál? Milyen óráid voltak?
4. Mivel szoktál közlekedni?
5. Nyáron mész fürdeni? Hová?
6. Hogyan nevezed azt, mikor valaki valamiben sikert ér el és meghívja a barátait egy italra?
7. Ha elromlik valami, kit hívsz?

8. Az Univerexport, Idea, Maxi közös néven mik?
9. Mit veszel enni, ha moziba mész?
10. Mivel kapcsolod fel a tévét?
11. Hová mennek a szakmunkások, ha nem épp a gyárban dolgoznak (hanem kihívják őket...?)
12. Használod-e a brate kifejezést? (Ha nem, mit használsz helyette?)
13. Mi szokott lenni olyan helyeken, ahol sok ember van, és alig férnek el egymástól?
14. Hogyan nevezed azt a pénzt, amit akkor kapsz vissza, ha túl sokat fizettél?
15. Ha a helyemben lennél, mit kérdeznél: Nem zavartam vagy nem szmétáltam?

Az interjú során az első kérdésre érkezett feleletek voltak a legváltozatosabbat, ezekből következik néhány részlet:

J. B. a következőket mondta szobájáról: „Hát a szobám az nem túl nagy, van benne egy ágy, egy asztal meg egy szekrény, az asztalon van a kompjúterom is, az ablakom meg hát nem is tudom, az se olyan túl nagy, van rajta függöny meg szunyogháló meg semmi más.”

M. I. leírása: „Az ablakomon üveg van, és kinyitható, de van még ott még függöny is, meg hát a van felül a rolló is.”

K. J. leírása: „Hát az ablakkeret az fából van, akkor kétszárnyú ablak, van rajta függöny, ami nem ér egészen a földig, mi van még az ablakba... Hát nemtom, jó piszkosak az ablakok. Akkor valamelyik nap ragasztottam rá egy sztikkert amit a Túró Rudival kaptam meg nemtudom. Meg van rajta rolló is.”

Észrevehető, hogy a szerb nyelvi szavak mellett más idegen eredetű szavak is előfordulnak a megkérdezettek beszédében, mint amilyen a kompjúter, a rolló és a sztikker. Ezek, valamint a szerb nyelvi elemek nemcsak a beszélők tudatos, hanem a leíró beszéde során is megjelennek. Ugyanez vonatkozik a szabadidős tevékenységekről történő beszélgetéskor is:

M.I. „A szabadidőmben általában a párommal szoktunk együtt lenni, a spanyol szériákat nem-szeretem nézni, nekem nem igazán tetszenek.”

A legkifejezőbbben azonban azokban az esetekben jelentkezett a szerb nyelvi hatás, amikor iskoláztatásukkal kapcsolatos kérdéseket tettünk fel nekik. Feltételezhető, hogy ennek megfejtése abban rejlik, hogy a szakszavakat, illetve az iskolai élet során felbukkanó adminisztrációra vonatkozó szavakat szerb nyelven sajátították el, később ezt a formát magyarosították, s beépítették beszédükbe. Erre vonatkozóan is tudunk példát mondani:

J.B. „Autómechanikusnak tanultam Becsén, ott voltak szaktantárgyaim meg sok olyan hülye tantárgy mint a jog meg ilyesmi meg hát volt praxám is azmellett.”

K.J. „Közgazdaságira jártam Becsére, tehát közgazdaságot tanultam, elmélet volt, ilyen finansijsko poslovanje, könyvelés, revízió, ekonomika preduzeća meg egy nagyon kevés gyakorlat meg praxa, amit Temerinben végeztem el.”

„És a praxán mit kellett csinálnod?”

„Hát mindent, beiktatni ilyen papírokat a regisztrátorokba meg ilyesmik.”

M.Á. „Az ekonomszkába jártam, szakácsnak tanultam, hát volt egy tonna fajta óra, meg volt praxám is.”

Azokra a kérdésekre, hogy egyes dolgokat hogyan neveznek meg, a következő eredmények születtek:

Míg az olyan kifejezések, mint a csasztizás vagy a gúzsva szinte mindegyiküknél általánosan és széles körben használt kifejezés, addig például a kuszur, a szmétálni és a daljinszki szinte egyáltalán nem képezik részét mindennapi beszédüknek. Az olyan kifejezésekre, mint a terén, a bazén vagy a brate, változatos eredmények születtek, többük saját bevallása szerint ezek a szavak nem mindennaposak beszédükben, s csak olyankor használják, amikor olyanokkal beszélnek, akik biztosan megértik őket.

Összegzés

Összegzésképpen elmondhatjuk, hogy kutatásunk sikeres volt, mert célunkat elértük, ugyanis bebizonyítottuk, hogy a szerb nyelv intenzív hatást gyakorol azokra a beszélőkre, akik ezen a nyelven tanultak. Nyilvánvaló, hogy ez a hatás nem kizárólagosan csak a szókészletet érinti, hanem a nyelv minden szintjét, ennek vizsgálata azonban egy újabb kutatás feladata lenne. Annyi azonban bizonyos, hogy a szóhasználatban a legkönnyebben megfoghatók az idegen nyelvi hatások, ezért ennek vizsgálata adja a legszembetűnőbb eredményeket. Azok a beszélők, akik szerb nyelven fejezték akár az általános, akár a középiskolát, mindkét nyelvet elsajátították ugyan, de a két nyelvtudás nem egyforma, és nem is különíthető el minden esetben. Ahogyan azt a dolgozat elején megfogalmaztuk, a nyelv nem önmagában él, hanem nagyban függ a társadalomtól, ezért kétnyelvűnek lenni sem azt jelenti, hogy két nyelvet minden esetben egymástól elszigetelten használjuk. Keveredések, egymásra hatások mindig előfordulnak. Hogy ez jó hatással van-e anyanyelvünk fejlődésére vagy sem, azt az idő megmutatja.

Irodalom

Andrić Edit. 2004. Iskoláskori kétnyelvűség Vajdaságban. In *Mi ilyen nyelvben élünk*, szerk. Papp György. 249–269. Szabadka: MTT Könyvtár 9.

Kiss Jenő. 2002. *Társadalom és nyelvhasználat*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.

Dr. Klein Ágnes. 2011. *A nyelvelsajátítástól a nyelvtanulásig*. http://janus.ttk.pte.hu/tamop/tananyagok/nyelv_elsajatitas/43_kritikus_peridus_az_idegennyelvtanuls_sorn.html

Szász Mónika 1995. Nyelvérték és normatudat a Székelyföldön. *Kétnyelvűség (Nyelv- és kultúrológiai szaklap)* 3 (2).

Vukov Raffai Éva 2012. *Az örökíró, a hémiszska és ami körülöttünk van*. Szabadka.

VRX24 312N
Vass Szabolcs, 2018, farost, malter, kerámia, akril

Deák Iréna

BESZÉDFELISMERÉS ZAJ JELENLÉTÉBEN VAJDASÁGI MAGYAR ALANYOKNÁL

A beszédfelismerés minősége nem csupán a hallószervek működőképességétől függ, hanem egyéb kognitív tényezőktől is (Mayo et al. 1997). Zajos környezetben könnyebben lehet megérteni anyanyelven elhangzott mondatokat, mint idegen nyelven elhangzottakat, mivel az utóbbinál hiányzik az elegendő nyelvi tapasztalat, valamint nehezebb beazonosítani az olyan beszédjeleket, mint amilyenek a fonémák, szavak vagy mondatok (Nábélek–Donohue, 1984; Takata–Nábélek, 1990; Mayo et al. 1997; Garcia Lecumberri–Cooke, 2006; Cooke et al. 2008; Cutler et al. 2008). A jelen kutatás arra keresi a választ, hogy milyen szintű a beszédfelismerés zaj jelenlétében anyanyelvű (magyar nyelvű), környezetnyelvű (szerb nyelvű), valamint idegennyelvű (német nyelvű) mondatok esetén. A kísérletben 20 magyar tagozatos gimnazista vett részt az újvidéki Svetozar Marković Gimnáziumból, akik az adott nyelvekből legalább 4-es átlaggal rendelkeztek. A kísérlet során az alanyok fülhallgatón keresztül hallgattak 30 szemantikailag értelmetlen mondatot az adott nyelveken randomizált sorrendben, majd minden elhangzott mondat után lejegyezték a hallottakat. Minden mondatnak volt egy zajos és egy zajmentes változata, és minden alany csak egy változatát hallotta az adott mondatnak. A kísérlet után a lejegyzett mondatokat részletes hibaelemzésnek vetettük alá azzal a céllal, hogy megállapítsuk, hogyan hatott ki a zaj a magyar, szerb és német mondatok megértésére. A kutatás eredményei azt mutatják, hogy a zaj jelenléte leginkább a német (idegennyelvű) mondatok megértését korlátozta, és legkevésbé a magyar (anyanyelvű) mondatokét. A szerb (környezetnyelvű) mondatok megértése korlátozott volt, viszont nem akkora mértékben, mint az idegennyelvű mondatoké, ami alátámasztja a kísérlet hipotézisét, miszerint a környezetnyelv megértésének szintje zaj jelenlétében az anyanyelv és az idegennyelv között helyezkedik el.

Kulcsszavak: beszédfelismerés, fehérzaj, beszédjelek, mondatmegértés

1. Bevezetés

A mindennapjainkban számos különböző élethelyzetben kommunikálunk egymással. Legyen szó egy baráti csevejről a városi buszon, egy körasztal beszélgetésről az egyetemen vagy egy heves eszmecegeréről egy túlszűfolt kávézóban. A különböző színhelyeken zajló kommunikációkat megnehezíthetik a külső tényezők, mint a zaj. A régi buszok zúgása, a körülöttünk ülő emberek hangzavara, vagy akár az utcán zajló munkálatok mind megnehezíthetik, hogy megértsük beszédpartnerünk mondandóját. Ezenkívül gyakran előfordulhat, hogy nem a saját anyanyelvünkön zajlik a beszélgetés, hanem környezetnyelven. A vajdasági magyarság szerbtudása változó mértékű, attól függően, hogy milyen korban kezdte el az egyén elsajátítani a környezetnyelvet, valamint hogy milyen mértékben érintkezett a nyelvvél a környezetében.

A jelen kutatás arra keresi a választ, hogy a zaj valóban befolyásolja-e a beszédmegértést, valamint arra, hogy milyen szintű a beszédfelismerés zaj jelenlétében anyanyelvű (magyar), környezetnyelvű (szerb), valamint idegennyelvű (német) mondatok esetén. A kutatás hipotézise, hogy a zaj igenis kihat a beszédfelismerésre, és hogy a környezetnyelv megértésének a szintje zaj esetén az anyanyelv és az idegennyelv között helyezkedik el.

A dolgozat felépítése a következő: az elméleti háttér után következik a metodológia részletes leírása, majd az adatelemzés eljárásának a leírása, és a végén egy következtetés zárja a munkát.

2. Elméleti háttér

A beszéd egy olyan összetett energetikai jel, amelynek a frekvenciaszintje, valamint az erőssége folyamatosan változik az idő során. Ennek a változásnak a szintje függ az egyéntől, a környezettől, esetleges zajoktól, valamint más tényezőktől (Le Prell és Clavier 2017: 78). Azt a képességet, amely lehetővé teszi a beszéd megértését elfedő zaj jelenlétében beszédfelismerésnek, ill. beszédmegértésnek (speech intelligibility / speech recognition) hívják (Le Prell és Clavier 2017: 80).

A zaj egy olyan nem kívánt jel, amely zavarja, vagy akár megakadályozza a kommunikációt egy másik jellel, vagy annak a mérését (Gambár 2009: 5). Azt a folyamatot, amely során egy adott zaj elfed egy másik hangot (pl. a beszédet), maszkolásnak, ill. zajelfedésnek nevezik. Két típusú maszkolás létezik: energikus (energetic) és információs (informational). Az energikus maszkolás a hallói perifériába avatkozik bele. A zaj egyidejű és azonos frekvenciájú a jellel, s általa elvesznek egyes akusztikai és lingvisztikai komponensei a beszédjelnek, amelyek hozzájárulnak a beszéd megértéséhez (ilyen pl. a fehérzaj vagy a több beszélős beszédzaj [multitalker babble]). Információs maszkolás során a beszédjelhez hasonló zajforrás megnehezíti a hallgatónak a beszédjel és a zaj különválasztását (pl. egyetlen konkurens beszélő esetén) (Van Engen 2010: 2–3). A fehérzaj olyan zajtípus, amely összefüggéstelen jelekből áll, és energiája minden frekvencián azonos. (Gambár 2009: 7)

A beszédfelismerés minősége zajos környezetben nem csupán a hallószervek működőképességétől függ, hanem egyéb kognitív tényezőktől is (Mayo et. al 1997). Egy előző kísérletben (Meyer, Denter és Meunier 2013: 2–3, 13) 36 francia anyanyelvű alany hallgatott változó mértékű természetes háttérzajjal ellátott francia szavakat, és jegyezte le azokat. A kísérlet eredményei bebizonyították, hogy a zajszint mértéke kihat a beszélt nyelv megértésére. A másik fontos eredménye a kísérletnek az, hogy az anyanyelvi beszélőknek zajos környezetben a különböző nyelvi jelek, mint amilyenek az akusztikai jelek, segítenek beazonosítani az adott szót. Egy másik kísérlet eredményei (Van Engen és Bradlow 2007: 3–6, 9) arra is rávilágítottak, hogy maga a zaj típusa is befolyásolja a beszédfelismerést. Van Engen és Bradlow a kutatásában 66 angol anyanyelvű alany vett részt, és 16 angol mondatot hallgattak fülhallgatón keresztül. Két típusú zajforrást alkalmaztak: angol és mandarin több-beszélős beszédzajt. A kutatás bebizonyította, hogy az angol nyelvű beszédzaj nagyobb mértékben gátolja a mondatok megértését az elfedő zaj és a mondatok lingvisztikai hasonlósága miatt.

Zajos környezetben könnyebb megérteni az anyanyelven elhangzott mondatokat, mint az idegen nyelven elhangzottakat, mivel az utóbbiaknál hiányzik az elegendő nyelvi tapasztalat, valamint nehezebb beazonosítani olyan beszédjeleket, mint amilyenek a fonémák, szavak vagy mondatok (Nábélek és Donohue 1984; Takata és Nábélek 1990; Mayo et al. 1997; Garcia Lecomberri és Cooke 2006; Cooke et al. 2008; Cutler et al. 2008). Van Engen későbbi kutatásában (2010: 1, 4–5, 10) már nem csak angol anyanyelvű alanyok vettek részt, hanem mandarin anyanyelvűek is, akik az angolt idegen nyelvként tanulták. A kísérletben az alanyok angol nyelv-

vű mondatokat hallgattak fülhallgatón keresztül. Ebben a kísérletben is két típusú zajforrás volt, angol és mandarin nyelvű beszédzaj. A kutatók két fontos eredményre jutottak. Egyrészt bebizonyosodott, hogy mindkét alanycsoportnak nagyobb nehézséget okozott az angol nyelvű beszédzaj. Emellett a mandarin anyanyelvű alanyoknak az anyanyelvű beszédzaj nagyobb gondot okozott, mint az angol anyanyelvűeknek, hiszen nagyobb nyelvi tapasztalattal rendelkeztek az adott nyelven, amely beleavatkozott az alany beszédfelismerésébe. Egy másik kutatásban (Bradlow és Bent 2002: 272, 275) 32 angol és 32 nem angol anyanyelvű alany hallgatott 16 angol nyelvű mondatot, amelyeknél a zajforrás fehérzaj volt. Bebizonyosodott, hogy azoknak az alanyoknak, amelyeknek az angol idegen nyelv, nagyobb nehézségük volt a mondatok megértésében. Ez az adott nyelv struktúrájának hiányzó ismeretével magyarázható.

Előző kutatások tehát bebizonyították, hogy a különböző zajtípusok kihatnak a beszédfelismerésre, valamint azt, hogy a nagyobb nyelvi tapasztalatból adódóan az anyanyelvű mondatok megértése könnyebb az idegen nyelvűek megértésénél. Viszont (legjobb tudomásunk szerint) előző kutatások nem foglalkoztak azzal, hogy milyen státusszal rendelkezik a környezetnyelv az anyanyelvvel és az idegennyelvvel összevetve. A jelen kutatás viszont figyelembe veszi a környezetnyelvet is, és annak a státuszát vizsgálja. Szerbia északi részén, Vajdaságban több nemzeti kisebbség él, amelyek közül a magyar a legszámosabb. A vajdasági magyarságnak a kisebbségi törvényekből adódóan joga van az anyanyelvi oktatásra, ami elengedhetetlen az anyanyelv ápolásához. A magyar nyelvű oktatásnak viszont az a hátránya, hogy a fiatalok sűrűn nem sajátítják el kellőképpen a környezetnyelvet, mivel sem családi környezetükben, sem az oktatási intézményben nincs elegendő kapcsolatuk a szerb nyelvvel. A jelen kutatás azt szeretné felfedni, hogy a környezetnyelv megértése zaj jelenlétében hogyan tér el az anyanyelv és az idegennyelv megértésétől.

3. Metodológia

3.1. Alanyok

A kísérletben 20 magyar tagozatos gimnazista vett részt az újvidéki Svetozar Marković Gimnáziumból. A kísérletezők között tíz fiú és tíz lány volt. Az alanyok kiválasztásakor a legfontosabb kritérium az volt, hogy 5-ös vagy 4-es átlaggal rendelkezzenek az adott tantárgyakból (magyar, szerb és német nyelv), és hogy ennek a kritériumnak eleget tegyünk, mind a négy évfolyamból részt vettek alanyok. Az alanyok nem számoltak be semmiféle hallászervi betegségről vagy rendellenességről.

3.2. Mondatok

a) Mondatszerkesztés

A mondatokban szereplő szavak az újvidéki Svetozar Marković Gimnáziumban használatos elsős és másodikos német nyelv tankönyveiből lettek kiválasztva.¹ A kiválasztott szavakból

1 Hilpert, Silke. 2007. Schritte International 3. Ismaning: Hueber Verlag; Hilpert, Silke. 2007. Schritte International 4. Ismaning: Hueber Verlag.

szemantikailag értelmetlen, viszont grammatikailag helyes mondatok lettek szerkesztve Noam Chomsky Színtelen zöld eszmék dühödten alszanak (eredetiben: Colorless green ideas sleep furiously) példája alapján. Ezzel a módszerrel kizárhatjuk, hogy az alanyok a szemantika alapján kikövetkeztessék a mondatban következő szót (járatos szókombinációk alapján), amennyiben azt nem ismerik fel. Minden mondatnak négy fő mondattani eleme volt: alany, állítmány, tárgy és határozó. Harminc német mondat lett megszerkesztve az adott módszer alapján, majd le lettek fordítva szerb, ill. magyar nyelvre (1. csatolmány).

b) Zaj

A kísérletben alkalmazott zajforrás fehérzaj volt. Előző kutatások bebizonyították, hogy több beszélős beszédzaj esetén figyelembe kell venni a beszédzaj nyelvét (hogy idegen vagy anyanyelvi beszédzajról van szó), valamint a beszélők számát (két- vagy több beszélős beszédzaj) stb. Ezek a tényezők különféleképpen befolyásolják a beszéd felismerést, és hogy ezt elkerüljük, az állandó frekvenciájú fehérzaj lett kiválasztva.

c) Mondatfelvétel

A mondatokat az Audacity nevű programmal vettük fel. Az összes mondatot (mindhárom nyelven) mikrofonon keresztül olvasta fel ugyanaz a személy, aki nőnemű volt (a szerző).² Felolvasás során ügyeltek arra, hogy mondatok hangerőssége 60-65 dB legyen (ami a természetes beszédhangnak felel meg; ezt mobiltelefonra letölthető decibelmérő alkalmazással ellenőrizték). Minden mondatnak létezett egy zajmentes változata német, szerb, valamint magyar nyelven, valamint egy fehérzajjal ellátott változata szintén mindhárom nyelven. A zaj szintén az Audacity nevű programmal lett monohangzásban a hangfelvételre illesztve, +20 dB erősségben.³

d) Mondatlisták

Mivel 20 alany vett részt a kutatásban, 20 véletlenszerű mondatlista készült. A randomizáció a következőképpen történt:

1. A www.random.org nevű internetes ingyenes programba először bevittük a számok 1-től 30-ig (minden szám képviselt egy mondatot) majd randomizáltuk.
2. Második lépésként a programba be lett vité $10 \times M$, $10 \times N$ és $10 \times S^4$ betű, majd az is randomizálva lett. Kombinálva az első két lépés eredményeit megkaptuk, hogy melyik mondat milyen nyelven fordul elő. (pl. $22N = 22$ -es számú mondat német nyelven.)
3. Végül lépésként randomizáltuk a következő értékeket: a 15×1 és 15×0 . Az 1-es szám képviselte a zajos mondatokat, a 0 a zajmentes mondatokat a listában. Ez alapján a következőképpen kódoltuk a mondatokat: $12M-0 = 12$ -es számú mondat, ez a mondat magyar nyelven fordult elő, hangzavarmentesen.

2 A szerző bilingvális (magyar–szerb), valamint a német nyelvet is magas szinten beszéli (C2). Ezzel elkerültük, hogy a téves kiejtés befolyásolja a megértést.

3 Az Audacity által automatikusan generált fehérzajt erősítettük meg +20 dB-vel. Ezt az értéket egy próbakísérlet alapján választottuk, amelynek a megfelelő zajszint kiválasztása volt a célja. A próbakísérletben 6 alany vett részt és hallgatott 27 mondatot magyar, német és szerb nyelven, amelyek közül 9 zajmentes volt, 9 mondatnál a fehérzaj +15 dB volt, 9 mondatnál pedig +20 dB. A próbakísérlet eredményei azt mutatták ki, hogy az erősebb zajszintnél észlelhető hiányosság a mondatmegértésben, és ezért választottuk azt a kutatásban is.

4 Az M betű képviseli a magyar nyelvű mondatokat, az N betű a német nyelvűeket, valamint az S a szerb nyelvűeket. Így minden listában nyelvenként tíz mondat fordult elő.

Ilyen módon kaptunk egy 30 mondatból álló listát, amelyben minden mondat szerepelt egyszer: 10 mondat német, 10 mondat szerb, valamint 10 mondat magyar nyelven, és 15 mondat zajos volt, 15 mondat zajmentes. 10 lista készült ilyen módon. A többi 10 listánál viszont csak megcseréltük a zajos és zajmentes változatokat (a harmadik lépésben kapott sorrendben felcseréltük a 0 és az 1 értékeket), hogy minden mondatnak legyen párja azt illetően, hogy zajos volt-e, vagy sem. (Pl. ha az első listán az N13-mas mondat zajos volt, akkor a második listán zajmentes lett).

3.3. Kutatási célok

Két fő kutatási célunk volt. Az egyik az, hogy megállapítsuk, a hangzavar valóban kihat-e a mondatmegértésre nyelven belül. Ezzel replikáltuk volna a már meglévő eredményeket, valamint bővítettük volna őket azzal, hogy amennyiben létezik ilyen típusú eltérés, meghatározzuk, hogy az melyik hibakategóriákban mutatkozik. Másrészt fontos volt számunkra meghatározni, hogy a nyelvek közt létezik-e releváns eltérés, s hogy milyen mértékben van jelen eltérés a hangzavaros, valamint zavarmentes mondatoknál. Itt az érdekelt bennünket, hogy a hangzavar mely nyelven milyen mértékben hatott ki a beszédmegértésre.

A kutatásnak két fő hipotézise volt. Az egyik az, hogy igenis létezik eltérés a mondatmegértésben nyelven belül hangzavaros és zavarmentes mondatoknál. A másik hipotézis viszont az, hogy zaj jelenlétében a német nyelvű mondatok megértése okozza a legnagyobb gondot, a magyar nyelvű mondatok megértése a legkisebbet, valamint az, hogy a szerb nyelv megértésének a szintje zaj jelenlétében a magyar és a német nyelv között helyezkedik el.

3.4. Kísérlet

A kísérlet az újvidéki Svetozar Marković Gimnáziumban zajlott. Minden alanyhoz egy mondatkombináció fűződött. A diákok azt az utasítást kapták, hogy 30 szemantikailag értelmetlen, de nyelvtanilag helyes mondatot fognak hallani magyar, német, illetve szerb nyelven, és hogy minden mondat után jegyezzék le, amit hallottak. A felvételeket laptop segítségével szolgáltattuk meg, és az alanyok fülhallgatóval hallgatták azokat, egyéb háttérzajokat kizárva. Az alany a neve mellett a saját kombinációjának kódját is feltüntette az erre kiszabott lapon. A kutatási alanyok minden elhangzott mondat után volt ideje lejegyezni azt. Csak akkor indítottuk a következő mondatot, amikor az alany már lejegyezte az előzőt, és felkészült a következőre.

4. Adatok elemzése

A kísérletben 20 alany vett részt, és minden alany egy saját, 30 mondatból álló listát hallgatott, majd jegyzetelt le. Így összesen 600 mondatot gyűjtöttünk össze. A 600 mondat a következő-

képpen osztható fel: 100 magyar nyelvű hangzavaros, 100 magyar nyelvű zavarmentes, 100 szerb nyelvű hangzavaros, 100 szerb nyelvű zavarmentes, 100 német nyelvű hangzavaros valamint 100 német nyelvű zavarmentes mondat.

Először hibaelemzést végeztünk az összegyűjtött adatokkal. Egyenként elemeztünk minden mondatot és lejegyeztük, hogy milyen típusú hibákra került sor, ami alapján meghatároztuk a hibakategóriákat, amelyek később a hibaelemzés során a táblázatban szerepeltek. A hibaelemzés során már egy elsődleges képet kaphattunk arról, hogy mi jelentett problémát a kutatási alanyok számára. Leggyakrabban, amikor a kutatási alanyok nem sikerült pontosan megértenie az elhangzott mondatot, illetve mondatrészt, kihagyta azt, majd folytatta a következő mondatot, illetve mondatrészszel, amelyet sikerült megértenie. Mindhárom nyelvben előfordult, hogy egy adott szó helyett egy másik, hasonló szót értettek, mint pl. a magyar mondatok esetében „veszekszik” helyett „lefekszik”, „színésszel” helyett „síléccl”, szerb mondatoknál „od metala” (‘fémből’) helyett „kod lekara” (‘orvosnál’), német mondatoknál „stört” (‘zavar’) helyett „gehört” (‘tartozik valahova’) stb. Nyelvtani hibák közül több típusú is előfordult. A magyar nyelvű mondatokban főként a hiányzó, ill. téves végződés dominált, pl. „tükörbe” helyett „tükörben”, „erdőben” helyett „erdőbe” stb. A német és szerb nyelvű mondatokban ezenkívül nyelvtani hibaként előfordult még a téves, a hiányzó előljáró, valamint előfordult az is, hogy az alanyok nem hallották vagy tévesen hallották az előljáró utolsó hangját. A német nyelvű mondatokban ilyen eset volt a pl. „beim” helyett „bei”, „in” helyett az „im”, „auf” helyett az „aus” stb. Egy ritkább hibatípus, ami előfordult a hiányzó vagy téves mással-, ill. magánhangzó, főként a német és szerb nyelvű mondatoknál, pl. ném. „Zeitung” (‘újság’) helyett „Zitung”, ném. „Schmuck” (‘ékszer’) helyett „Schmok”, szerb. „gradi” (‘építi’) helyett „gredi” stb.

A mondatok hibaellenőrzése után a kvantitatív elemzés következett, amely segítségével számszerű adatokat kaptunk a hibákról.

4.1. Elsődleges táblázat készítése

Az első lépés az adatok kvantitatív elemzésében egy elsődleges táblázat készítése volt, amelyben minden mondat szerepelt. Vízzintesesen szerepelt minden mondat egy saját elnevezéssel (pl. A3N23-0= hármas számú alany, 23. mondat német nyelven, hangzavar nélkül).⁵ A hibák mondatrészenként lettek elemezve, így minden mondatnak négy sor felelt meg (A=alany, Á=állítmány, T=tárgy, H=határozó). Függőlegesen szerepeltek a hibakategóriák, amelyek alapján elemeztük a mondatrészeket. Az elsődleges táblázatban összesen hét hibakategória volt: hiányzó mássalhangzó, hiányzó magánhangzó, grammatikai hiba (hiányzó végződés/téves végződés, hiányzó/téves előljáró), helytelen mássalhangzó, helytelen magánhangzó, helytelen szó (amennyiben téves szót értett a kutatási alany) és a hiányzó mondat (amennyiben a kutatási alany egyáltalán nem értette a hallottakat). A táblázatba bevittük e kritériumok alapján a hibák számát. Amennyiben az alany kihagyott egy mondatrészt, azt +-szal jelöltük

⁵ A zajmentes mondatokat 0-val, a zajos mondatokat 1-essel jelöltük.

1. táblázat: Az elsődleges táblázat részlete

		HIÁNYZÓ MSH	HIÁNYZÓ MGH	NYELV- TANI HIBA	HELYTE- LEN MSH	HELYTE- LEN MGH	HELYTE- LEN SZÓ	HIÁNYZÓ MONDAT
A5N28-1	A	0	0	0	0	0	0	0
	Á	+	+	+	+	+	+	
	T	+	+	+	+	+	+	
	H	0	0	0	0	0	0	
A5S2-1	A	+	+	+	+	+	+	0
	Á	0	0	0	0	0	1	
	T	+	+	+	+	+	+	
	H	0	0	0	0	0	1	
A5S10-0	A	0	0	0	0	0	0	0
	Á	0	0	0	0	0	0	
	T	0	0	0	0	0	0	
	H	0	0	0	0	0	0	
A5N5-1	A	0	0	0	0	0	0	1
	Á	0	0	0	0	0	0	
	T	0	0	0	0	0	0	
	H	0	0	0	0	0	0	
A5M8-0	A	0	0	0	0	0	0	0
	Á	0	0	0	0	0	0	
	T	0	0	0	0	0	0	
	H	0	0	0	0	0	0	
A5M17-1	A	0	0	0	0	0	0	0
	Á	0	0	0	1	0	1	
	T	+	+	+	+	+	+	
		0	0	0	0	0	0	

4.2. Adatok szétoztása résztáblázatokra

A következő lépésben az elsődleges táblázatot szétoztottuk hat résztáblázatra (magyar hangzavaros, magyar hangzavarmentes, szerb hangzavaros, szerb hangzavarmentes, német hangzavaros valamint német hangzavarmentes mondatok). A hibakategóriákhoz csatlakozott a hiányzó szó nevű kategória,⁶ valamint összevontuk a hibák számát a mondatokban szereplő mondatrészekből,⁷ s így minden mondat egy sort tett ki.

6 Ezt előzőleg pluszokkal jelöltük, viszont csak abban az esetben vettük figyelembe, amennyiben nem hiányzott az egész mondat.

7 Elsődlegesen figyelembe szerettük volna venni azt, hogy mondatrészenként mennyi hiba fordul elő, viszont már az elsődleges táblázatból kiderült, hogy nem fordult elő jelentős eltérés a hibaszámokban aszerint, hogy melyik mondatrészben fordultak elő a hibák.

2. táblázat: Részlet a német nyelvű hangzavaros résztáblázatból

	HIÁNYZÓ MSH	HIÁNYZÓ MGH	NYELV- TANI HIBA	HELYTE- LEN MSH	HELYTE- LEN MGH	HELYTE- LEN SZÓ	HIÁNYZÓ SZÓ	HIÁNYZÓ MONDAT
A2N5-1	0	0	0	0	0	0	0	1
A2N6-1	1	0	0	0	0	0	2	0
A3N12-1	1	0	0	0	0	0	0	0
A3N19-1	2	0	1	0	0	1	1	0
A3N23-1	0	0	0	0	0	0	2	0
A3N4-1	0	0	0	0	0	0	0	1
A3N8-1	0	0	0	0	0	1	0	0
A4N10-1	0	0	0	0	0	1	3	0
A4N14-1	0	0	0	0	0	0	0	1
A4N15-1	0	0	0	0	0	0	0	1
A4N27-1	0	0	0	0	0	0	0	1
A4N3-1	0	0	0	0	0	0	0	1
A5N19-1	0	0	0	0	0	0	0	1
A5N23-1	0	0	0	0	0	0	0	1
A5N25-1	0	0	0	0	0	0	2	0
A5N27-1	0	0	0	0	0	0	0	1
A5N28-1	0	0	1	0	0	0	2	0
A5N5-1	0	0	0	0	0	0	0	1

A következő táblázat az összes hibaszámot tartalmazta hibakategóriánként minden nyelv hangzavaros és zavarmentes mondataiban.

3. táblázat: Összhibaszám hibakategóriánként

	HIÁNYZÓ MSH	HIÁNYZÓ MGH	NYELV- TANI HIBA	HELYTE- LEN MSH	HELYTE- LEN MGH	HELYTE- LEN SZÓ	HIÁNYZÓ SZÓ	HIÁNYZÓ MONDAT
M-0	1	0	3	4	0	3	2	0
M-1	2	0	7	7	1	21	27	5
S-0	3	2	3	15	11	8	30	2
S-1	7	2	6	16	10	30	96	14
N-0	22	4	19	25	18	26	108	3
N-1	13	0	20	8	10	34	148	22

4.3. Adatok összevetése

a) Adatok összevetése nyelven belül

Az adatok összevetését először a nyelveken belül végeztük el. Összehasonlítottuk a magyar zavarmentes és hangzavaros, a német zavarmentes és hangzavaros, valamint a szerb zavarmentes és hangzavaros mondatokat, hogy megállapítsuk, hogy a hangzavar valóban kihat-e a hibák számára

(azaz más módszerrel replikálni szerettük volna az előző kutatásokban előforduló eredményeket). Ezenkívül ezzel megállapítottuk, hogy melyik hibakategóriákra hat ki leginkább a hangzavar. Az adatok összevetése és statisztikai feldolgozása a következőképpen zajlott: mindkét táblázat ugyanazon oszlopát hasonlítottuk össze páros t-próba segítségével. A t-próbával megvizsgáltuk, hogy létezik-e szignifikáns eltérés az adatok közt. Alfaértékként a 0,05-ös értéket vettük. Nullhipotézisünk az volt, hogy a zaj jelenléte nem hat ki a mondatmegértésre. Amennyiben a kapott érték kisebb volt az alfaértéknél, elfogadtuk, hogy a két elemzett adatszoport közti eltérés valószínűleg nem véletlenszerű, hanem, hogy a zajnak valóban hatása volt a mondatmegértésre.

4. táblázat: Összehasonlítás t-próba segítségével nyelveken belül

	HIÁNYZÓ MSH	HIÁNYZÓ MGH	NYELVTANI HIBA	HELYTELEN MSH	HELYTELEN MGH	HELYTELEN SZÓ	HIÁNYZÓ SZÓ	HIÁNYZÓ MONDAT
M1-Mo	0,566315508	-	0,207501178	0,368345833	0,319748474	0,00015702	0,000224293	0,024589521
S1-So	0,250199026	1	0,319748474	0,842641773	0,842641773	0,001213378	4,08581E-07	0,002303966
N1-No	0,190676096	0,044934722	0,85851195	0,005888738	0,158339905	0,319748474	0,01005787	8,87313E-05

A következő szignifikáns eredmények születtek:

- A magyar nyelvű hangzavaros és zavarmentes mondatok közt szignifikáns eltérés van a helytelen szó, hiányzó szó, valamint hiányzó mondat kategóriában.
- A szerb nyelvű hangzavaros és zavarmentes mondatok közt szintén a helytelen szó, hiányzó szó, valamint hiányzó mondat kategóriába van szignifikáns eltérés.
- A német nyelvű hangzavaros mondatoknál négy hibakategóriában van szignifikáns eltérés: a hiányzó magánhangzó, helytelen mássalhangzó, hiányzó szó és a hiányzó mondat kategóriában.

b) Adatok összevetése nyelvek közt

A másik összehasonlítás a nyelvek közt történt. Összehasonlítottuk a zavarmentes magyar és német, magyar és szerb, valamint szerb és német mondatokat. Ugyanezt az összehasonlítást elvégeztük a hangzavaros mondatokkal is. Ezzel megállapítottuk, hogy milyen mértékű az eltérés a mondatmegértésben a nyelvek közt, valamint hogy ez az eltérés melyik hibakategóriákban mutatkozik leginkább. Az összevetés itt is t-próba segítségével történt.

4. táblázat: Összehasonlítás t-próba segítségével nyelveken belül

	HIÁNYZÓ MSH	HIÁNYZÓ MGH	NYELVTANI HIBA	HELYTELEN MSH	HELYTELEN MGH	HELYTELEN SZÓ	HIÁNYZÓ SZÓ	HIÁNYZÓ MONDAT
Mo-No	0,000585834	0,044934722	0,000481445	0,000585834	3,01215E-05	3,34522E-05	7,61886E-16	0,083248617
Mo-So	0,319748474	0,319748474	1	0,021040527	0,006999031	0,132367327	8,41126E-05	0,158350446
So-No	0,002585479	0,482262471	0,000239571	0,132367327	0,195115234	0,003919762	4,29672E-09	0,656990506
M1-N1	0,033571882	-	0,008645457	0,797719589	0,019365552	0,12877539	2,03509E-14	0,000839466
M1-S1	0,05839774	0,319748474	0,764702386	0,071670878	0,011823835	0,226699175	7,4405E-08	0,028313283
S1-N1	0,305848157	0,319748474	0,003768547	0,044934722	1	0,644265716	0,001760963	0,117150181

A nyelvek közti összehasonlítás során a következő jelentős eredmények születtek:

- A magyar és német nyelvű zavarmentes mondatok között a nyolcból hét kategóriában létezik szignifikáns eltérés: a hiányzó mással- és magánhangzó, nyelvtani hiba, helytelen mással- és magánhangzó, és a helytelen, ill. a hiányzó szó kategóriában.
- A magyar és szerb nyelvű zajmentes mondatok közt három kategóriában volt szignifikáns az eltérés: a helytelen magán- és mássalhangzó és a hiányzó szó kategóriában.
- A szerb és német nyelvű mondatok közt a következő öt kategóriában volt szignifikáns az eltérés: hiányzó mássalhangzó, nyelvtani hiba, helytelen magánhangzó, helytelen szó, valamint a hiányzó szó kategóriában.
- A magyar és német nyelvű hangzavaros mondatok közt öt kategóriában jelentkezett szignifikáns eltérés: hiányzó mássalhangzó, nyelvtani hiba, helytelen magánhangzó, hiányzó szó és hiányzó mondat.
- A magyar és szerb hangzavaros mondatok közt három kategóriában volt szignifikáns az eltérés: a helytelen magánhangzó, hiányzó szó és hiányzó mondat kategóriában volt lényeges eltérés.
- A szerb és német nyelvű hangzavaros mondatok közt három hibakategóriában volt lényeges az eltérés: a nyelvtani hiba, helytelen mássalhangzó, illetve a hiányzó szó hibakategóriában.

5. Következtetések

A jelen dolgozat azzal foglalkozott, hogy milyen mértékben befolyásolja egy adott zajforrás (fehérzaj) a beszéd felismerést anyanyelven (magyar nyelv), környezetnyelven (szerb nyelv), valamint idegennyelven (német nyelv). A kutatásban az újvidéki Svetozar Marković Gimnázium magyar tagozatos tanulói vettek részt, akik a gimnazista mindennapjaikban különböző mértékben érintkeznek mindhárom nyelvvél. Ez a kutatás azért jelentős, mivel rá szeretne világítani a környezetnyelv státuszára a vajdasági magyarság körében.

A nyelven belüli összehasonlítások eredményei megmutatták, hogy zaj jelenlétében a kutatási alanyok leginkább kihagytak egy adott mondatrészt, amelyet nem értettek meg, vagy akár az egész mondatot. Ezenkívül sűrűn előfordult az is, hogy téves szót értettek, viszont téves vagy hiányos magán- és mássalhangzó ritkán fordult elő.

A nyelvek közti összehasonlítások eredményei alapján már a zavarmentes mondatoknál is szignifikáns különbség észlelhető a három nyelv megértésében, ami alátámasztja a nyelvi tapasztalat elengedhetetlen szerepét. A hangzavaros mondatok esetén is több kategóriában észlelhető a különbség a beszéd felismerés szintjében, főként a hiányzó szó kategóriában.

A kutatás eredményei tehát bebizonyították, hogy a zaj igenis befolyásolja a beszéd felismerést, ezzel replikálva az előző kutatások eredményeit. A további következtetések azonban figyelembe veszik a környezetnyelv státuszát is az újvidéki magyar gimnazisták esetében. A zajforrás jelenléte mindhárom nyelv megértését befolyásolta, ami látszik az összehibaszámos táblázatban is. A legalacsonyabb hibaszám a zajmentes magyar mondatokban volt, a legnagyobb viszont a hangzavaros német nyelvű mondatokban. A szerb nyelvű mondatok esetén az össz hibaszám a magyar és a német nyelv között helyezkedett el, ami alátámasztja a kutatás hipotézisét, amely szerint a zaj valóban kihat a beszéd felismerésre, és hogy a környezetnyelv megértésének a szintje zaj jelenlétében az anyanyelv és az idegennyelv között helyezkedik el.

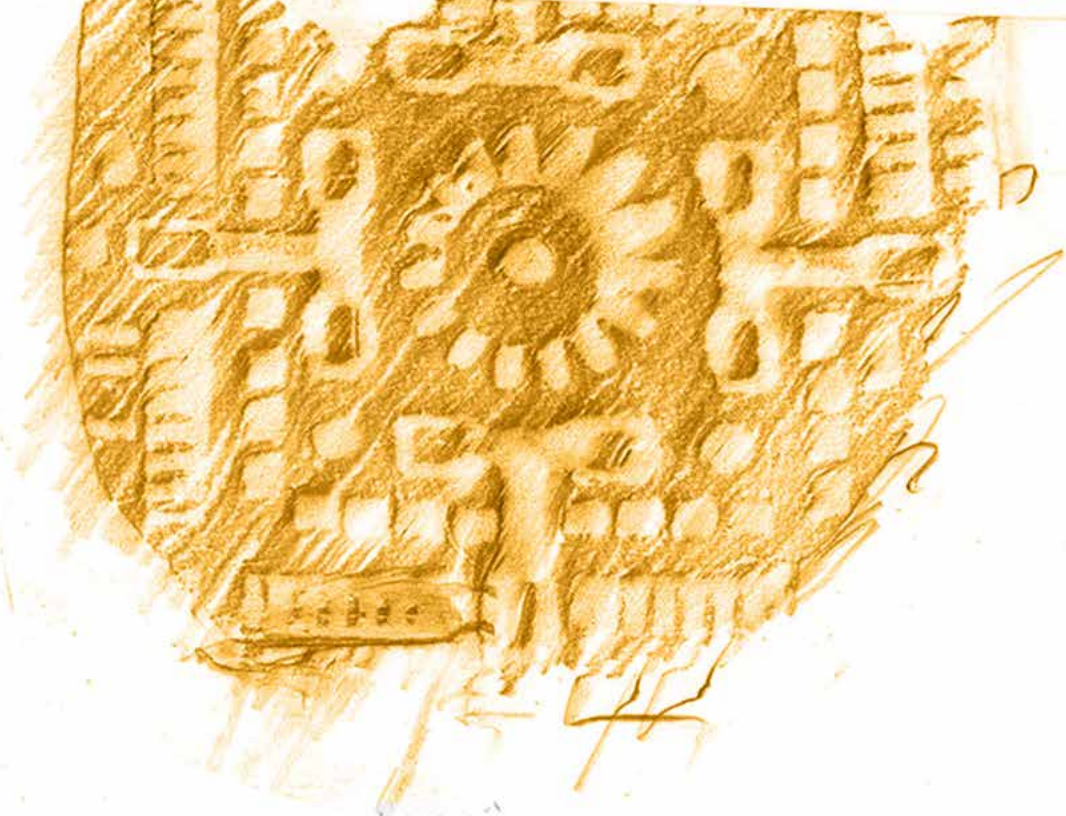
Irodalom

- Bradlow, A.R.–Bent, T. 2002. *The clear speech effect for non-native listeners*. Evanston, Illinois: Northwestern University, Department of Linguistics.
- Cooke, M.–Garcia Lecumberri, M.L.–Barker, J. 2008. The foreign language cocktail party problem: energetic and informational masking effects on non-native speech perception. *J. Acoust. Soc. Amer.*
- Cutler, A.–Garcia Lecumberri, M.L.–Cooke, M. 2008. Consonant identification in noise by native and non-native listeners: effects of local context. *J. Acoust. Soc. Amer.*
- Gambár, P.I. 2009. *Zajok és eltávolításuk*. Debrecen: Debreceni Egyetem, Informatikai Kar.
- Garcia Lecumberri, M.L.–Cooke, M. 2006. Effect of masker type on native and non-native consonant perception in noise. *J. Acoust. Soc. Amer.*
- Le Prell, C.G.–Clavier, O.H. 2016. *Effect of noise in speech recognition: Challenges for communication by service members*. Elsevier B.V..
- Mayo, L.H.–Florentine, M.–Buus, S. 1997. Age of second-language acquisition and perception of speech in noise. *J. Speech Lang. Hear. Res.*
- Meyer, J.–Dentel, L.–Meunier, F. 2013. Speech Recognition in Natural Background Noise. *PloS ONE* 8(11).
- Nábělek, A.K.–Donohue, A.M. 1984. *Perception of consonants in reverberation by native and non-native listeners*. *J. Acoust. Soc. Amer.*
- Takata, Y.–Nábělek, A.K. 1990. English consonant recognition in noise and in reverberation by Japanese and American listeners. *J. Acoust. Soc. Amer.*
- Van Engen, K.J.–Bradlow, A.R. 2007. *Sentence recognition in native- and foreign-language multi-talker background noise*. Evanston, Illinois: Northwestern University, Department of Linguistics.
- Van Engen, K.J. 2010. *Similarity and familiarity. Second language sentence recognition in first- and second-language multi-talker babble*. Evanston: Northwestern University, Department of Linguistics.

1. CSATOLMÁNY: Mondatok

Magyar nyelvű mondatok

1. A csésze tervez egy találmányt az erdőben.
2. Az ékszer gyorsan festi a kést.
3. A falu vasárnap veszekszik a madárral.
4. Az esernyő vesz egy süteményt vasból.
5. A padló renoválja a láncot a kikötőben.
6. A sofőr gyorsan megcsókolja a citromot.
7. A kés a pincérrel dolgozik az üzletben.
8. A hangszer sűrűn hallja a tudást.
9. Az egészség délben hívja a szobát.
10. A méz a lisztet eszi a fogorvosnál.
11. A templom ismeri a szőnyeget tegnap óta.
12. A kiállítás magányossá teszi az orvost.
13. A gondolat ritkán mossza a növényt.
14. Az arc büszkén tisztítja a havat.
15. A műtét gyorsan díszíti a diétát.
16. A készpénz ébreszti a fát a polcon.

17. A tükör vesz egy parkot a házban.
18. A híd segít a fogalomnak hétfőn.
19. A sapka sokáig látja a csomagot.
20. Az ébresztő külföldön használja a bőrt.
21. A félelem szerdánként mozdítja a reményt.
22. A dal tisztítja a könnyet a fazékban.
23. A tánc sokáig építi az asztalt.
24. A táncos a hegyekben olvas a színésszel.
25. A szív látja valahol a testet.
26. A ruha megváltoztatja hétvégén a húst.
27. A művész péntekenként megfogja a sikert.
28. Az újság a tükörbe viszi a termet.
29. A játékszer zavarja a gyűrűt az üzletben.
30. A szakácsnak kell egy levél a házban.

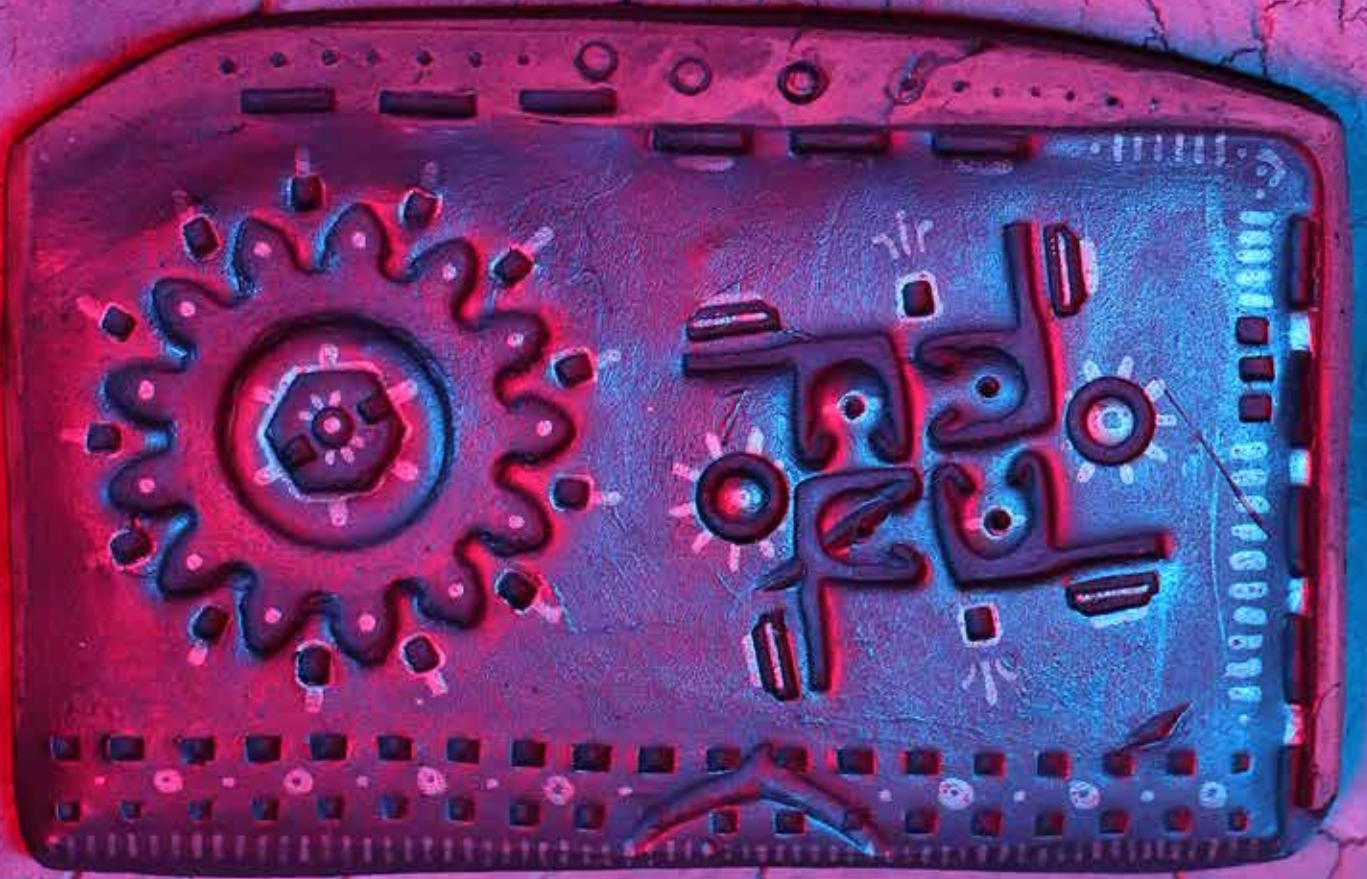
Szerb nyelvű mondatok

1. Šolja planira jedan izum u šumi.
2. Nakit brzo farba nož.
3. Kišobran kupuje pecivo od metala.
4. Selo se svađa sa pticom u nedelju.
5. Pod renovira lanac u luci.
6. Vozač brzo ljubi limun.
7. Nož radi sa konobarom u radnji.

8. Instrument često sluša znanje.
9. Zdravlje zove sobu u podne.
10. Med jede brašno kod zubara.
11. Crkva poznaje tepih od juče.
12. Izložba čini lekara usamljenim.
13. Misao retko pere biljku.
14. Lice ponosno čisti sneg.
15. Operacija brzo dekorise dijete.
16. Gotovina budi drvo na regalu.
17. Ogledalo kupuje park u kući.
18. Most pomaže pojmu u ponedeljak.
19. Kapa dugo vidi paket.
20. Budilnik koristi kožu u inostranstvu.
21. Strah pomera nadu sredom.
22. Pesma čisti suzu u loncu.
23. Ples dugo gradi sto.
24. Plesač čita sa glumcem u planinama.
25. Srce negde vidi telo.
26. Odeća menja meso za vikend.
27. Umetnik petkom hvata uspeh.
28. Novine nose prostoriju u ogledalo.
29. Igračka ometa prsten u radnji.
30. Kuvaru je potrebno pismo u kući.

Német nyelvű mondatok

1. Die Tasse plant eine Erfindung im Wald.
2. Der Schmuck malt das Messer schnell.
3. Das Dorf streitet mit dem Vogel am Sonntag.
4. Der Regenschirm kauft ein Gebäck aus Metall.
5. Der Boden renoviert die Kette im Hafen.
6. Der Fahrer küsst die Zitrone schnell.
7. Das Messer arbeitet mit dem Kellner im Geschäft.
8. Das Instrument hört das Wissen oft.
9. Die Gesundheit ruft das Zimmer mittags.
10. Der Honig isst das Mehl beim Zahnarzt.
11. Die Kirche kennt den Teppich seit gestern.
12. Die Ausstellung macht einen Arzt einsam.
13. Der Gedanke wäscht die Pflanze selten.
14. Das Gesicht reinigt den Schnee stolz.
15. Die Operation dekoriert die Diät schnell.
16. Das Bargeld weckt das Holz am Regal.
17. Der Spiegel kauft einen Park im Haus.
18. Die Brücke hilft dem Begriff am Montag.
19. Die Mütze sieht das Paket lange.
20. Der Wecker benutzt die Haut im Ausland.
21. Die Angst bewegt die Hoffnung mittwochs.
22. Der Song reinigt die Träne im Topf.
23. Der Tanz baut den Tisch lange.
24. Der Tänzer liest mit dem Schauspieler im Gebirge.
25. Das Herz sieht den Körper irgendwo.
26. Die Kleidung verändert das Fleisch am Wochenende.
27. Der Künstler fängt den Erfolg freitags.
28. Die Zeitung trägt den Raum in den Spiegel.
29. Das Spielzeug stört den Ring im Geschäft.
30. Der Koch braucht einen Brief im Haus.

Bálizs Ágnes

SZÍVVEL KAPCSOLATOS FRAZEOLÓGIZMUSOK A MAGYAR ÉS AZ ANGOL NYELVBEN

A frazeológiai kutatások rámutattak arra, hogy a kultúra a magatartás szabályait és az adott csoportra vonatkozó értékorientációkat is jelentheti. Ugyanakkor ezek a kultúra olyan alapvető elemei, amelyek annak klasszikus antropológiai fogalmával élve az emberi csoportok „közös életmódjából adódóan” magukba foglaló közös viselkedési mintákat hordoznak. Mindezek feltárása érdekében pedig nagy szükség van a kontrasztív korpuszelemzésekre. Jelen kontrasztív korpuszelemzés a magyar és az angol nyelvben a szívvel kapcsolatos frazeologizmusokra összpontosít. Bár a két nyelv különböző nyelvcsaládból származik, mégis sok közös elem található bennük, hiszen kétségtelenül számos angol frazeologizmushoz találhatunk legalább egy magyar ekvivalenst. A kutatásban három fő típust különböztethetünk meg: az első, amelyben mindkét nyelvben megtaláljuk a szív/heart vezérszót, a második, amelyben a nyelvek egyikében hiányzik a szív/heart vezérszavas frazéma, valamint a harmadik, amelyben a nyelvek egyikében létezik egy bizonyos szív/heart vezérszavas frazéma, aminek a másik nyelvben nincs megfelelője. Az eredmények elsősorban a fordítóknak lehetnek hasznosak.

Kulcsszavak: szív, frazeologizmus, magyar, angol

„My hands are of your colour; but I shame
To wear a heart so white.”
Shakespeare, *Macbeth* (Act 2 Scene 2)

„Kezem piros már mint tiéd; de azt
Szégyenleném, ha szívem is oly fehér voln’,
Mint a tied.”
Shakespeare, *Macbeth* (II. Felvonás, II. Szín),
Szász Károly fordítása

1. Bevezetés

A frazeológia kötött szókapcsolatok tanulmányozásával foglalkozik, s ezek a szókapcsolatok gyakran nehézséget okoznak fordításkor és a magas fokú nyelvelsajátítás elérésekor. Mind a magyarban, mind az angolban számos frazeologizmus létezik, ezeknek legnagyobb részét az ún. szomatizmusok képezik, amelyek az emberi testrészek, szervek megnevezéseit tartalmazó szólásokat és közmondásokat ölelik fel. Ebben a dolgozatban csak a szívvel kapcsolatos szólásokat és közmondásokat fogjuk vizsgálni, azzal a céllal, hogy megtudjuk, milyen mértékben beszélhetünk szerkezeti és jelentéstani ekvivalenciáról. Más szóval, a frazeologizmusok szerkezetét és jelentését vettük az összevetés alapjául, és azt vizsgáljuk, hogy milyen mértékben jelentkezik a szív vezérszó az azonos (vagy nagyon hasonló) frazeologizmusok szerkezetében a két nyelvben. A magyar korpuszt öt szólásgyűjteményből (Szemerkenyi Ágnes, Forgács Tamás, T. Litovkina Anna, Bárdosi Vilmos, Kiss Gábor, valamint O. Nagy Gábor kötetéből) állítottuk össze, az angol korpuszt pedig a Seidl és McMordie, Siefring, Spears és Sinclair által szerkesztett szótárakból. A kétnyelvű korpusz Lázár–Varga, Varga–Lázár, valamint Nagy szótáraitra támaszkodva állt ösz-

sze. A begyűjtött frazeologizmusokat kontrasztív szempontból tanulmányozzuk és osztályozzuk azzal a céllal, hogy feltárjuk, hogy e két geneológiailag és tipológiailag különböző nyelvcsoporthoz tartozó nyelv között milyen mértékben mutathatók ki hasonlóságok és különbségek az említett szomatizmusok esetében. A hasonlóságokat meglehetősen részben a közös európai kulturális gyökerek következményének tulajdoníthatjuk, míg a feltárt ellentéteket különösen a fordítók figyelmébe szeretnénk ajánlani.

2. A téma kutatásának előzményei

A frazeológia, főként Európa nyugati országaiban, sokáig a nyelvészet elhanyagolt területe volt, ám a mai szövegkorpuszok mint a nyelvi elemzések fő adat-forrásai, többek között lehetővé tették a frazeologizmusok előfordulásainak gyors és pontos statisztikai kimutatását. Ennek köszönhetően gyors növekedés indult be a frazeológia tanulmányozásának érdekltségében.

Japánban, 1930-ban számos angoltanár figyelt fel a szókapcsolatok és a szintagma közötti kapcsolatra, de csak két évtizeddel később kezdték el őket csoportosítani. Attól kezdve minden frazeológiai tanulmányban közös volt a grammatikai csoportosítás, azaz, a szókapcsolatok olyan keretekbe helyezése, mint a „melléknév-főnév szókapcsolatok”. A szövegösszefüggés nem játszott szerepet a csoportosításokban, azonban a grammatikai dominancia alapján levő rendszerezés eredményei máig napig is láthatóak a frazeológiai szótárakban, míg a lexikális alapon való kategorizálás még fejlődő stádiumban van (Sinclair 1998).

A modern frazeológiai kutatások egyik áttörését a Centre for English Corpus Linguistics (CECL) és a Centre d'étude des lexiques romans (CELEXROM) által megszervezett *The many faces of Phraseology* nevű interdiszciplináris konferencia jelezte, melyre 2005 októberében került sor Belgiumban, Louvain-la-Neuve városában. A konferencia százhetven résztvevője a legkülönbözőbb országokból és kutatási szakterületekről gyűlt össze, hogy széles körű kilátásokra és vizsgálatokra tegyen szert a frazeológia terén. Mivel nemcsak elméleti, de leíró, kontrasztív, pszicholingvisztikai, lexikográfiai, oktatási és komputációs megközelítésekről volt szó, számos világhírű tudós, mint Peter Blumenthal (Universität Köln, Németország), Gaston Gross (Université Paris 13, Franciaország), Ulrich Heid (Universität Stuttgart, Germany), Graeme Kennedy (Victoria University of Wellington, Új-Zéland), John Sinclair (Tuscan Word Centre, Olaszország) és Alison Wray (Cardiff University, Egyesült Királyság) adta meg a konferencia alaphangját. Az angol nyelvű frazeologizmusok egyik alapvető témája az „Idegen nyelvben levő frazeológia elsajátítása és tanítása” (Meunier, Granger 2008) volt, amely a frazeologizmusok szerepét tárta fel az angol nyelvben, valamint nagy hangsúlyt fektetett a frazeológia sokoldalúságára.

A konferencia célja az volt, hogy a nyelvtudományok minél szélesebb körében vizsgálja meg a frazeológia gyorsan növekvő szerepét, ezt a bizonyos kulcsfontosságú nyelvészeti fejlődést, amely a nyelvészet jelentős kiterjesztéséhez vezetett, és amelynek nagyszámú köze van a korpusz nyelvészet kutatásához; egyrészt azért, mert a frazeológiai kifejezéseknek kulcsfontosságú szerepük van a nyelvben, másrészt pedig, mert a kutatókat olyan kivonatokkal és elemzési mód-

szerekkel látták el, amelyek meghatározó adatokkal bírnak a sikeres tanulmányok létrejöttének érdekében. Ennek következtében egy olyan fejlődésnek lehettek szemtanúi, amely a tudományos területek jelentős bővítéséhez vezetett. Míg korábban a frazeológiai szakirodalom csak a legmeghatározottabb és -átláthatatlanabb többszörös egységek vizsgálatát ölelte fel, most sokkal szélesebb körű lexikai egységekre is kiterjed, amelyek magas szintaktikai variabilitással és szemantikai összetétellel bírnak.

Az egyik frazeológiai kutatás, amelyet Pierre J. L. Arnaud, Emmanuel Ferragne, Diana M. Lewis & François Maniez végzett, a Brit Nemzeti Korpuszból – British National Corpus (BNC) kivont melléknév-főnév szekvenciákra épült, azzal a céllal, hogy feltárja a frazeológiának azt a kis mértékben kitaposott tanulmányi ágát, amely a frazeológiai egységek kezdeti lexikalizálásával foglalkozik. A korpusz melléknév-főnév szekvenciákat tartalmazott, amelyekből a gyakran előforduló központi mellékneveket kivonták és szintaktikailag tovább kategorizálták. A vizsgálat arra mutatott rá, hogy bizonyos szekvenciák különböző fokú lineáris összeolvadása szintaktikai újrászerveződéshez vezet, azaz melléknevek, főnevek vagy határozók keletkezhetnek, továbbá előfordulhat az összetettség és a szemantikai átláthatóság elvesztése. A kutatók érdekes módon nem találtak bizonyítékot a fonológiai koaleszcenciára, ami arra utal, hogy a szintaktikai és szemantikai eltolódások egymástól függhetnek, de a fonológiai változás önállóan motivált.

Jean-Pierre Colson a nyelvek közötti és kontrasztív megközelítésű frazeologizmusokra fektette a hangsúlyt. Colson azt kritizálja, hogy milyen gyakori az elméleti vázak hiánya számos tanulmányban és azzal érvel, hogy megfelelő elméleti alapokat lehetne kialakítani a kognitív szemantika és a korpusznyelvészet területeiből kiindulva. A két megközelítés erősségeinek és gyengeségeinek kritikus bemutatása után a szerző nagyobb fokú együttműködést szorgalmaz a kontrasztív és fordítói tanulmányok között, mivel a frazeológia fogalma még mindig hiányzik a fordítási elméletet és gyakorlatot érintő tanulmányokból. Colson azt is hangsúlyozza, hogy szükség van a nem európai nyelvcsaládokra vonatkozó, frazeológiára orientált nyelvek közötti és kontrasztos kutatásokra, hogy értékelni lehessen a frazeológiai fogalmak egyetemességét.

Kontrasztív frazeológia és fordítás

A frazeológia a nyelvek széles körében vezet a fordítás mérlegeléséhez. Pedig valójában, gyakran fordításkor derül fény a frazeologizmusra. Sok frazeologizmust nem lehet szó szerint lefordítani, még szorosan kapcsolódó nyelvek között sem. Így, például egy franciául beszélő tanuló könnyen felismeri, hogy a „my heart goes out to you” egy frazeologizmus, mivel szó szerinti fordítás nem lehetséges. Ennek az elvnek azonban vannak jelentős kivételei, mivel számos frazeologizmus több nyelvben is azonos szerkezetű. Ez különösen igaz azokra a frazeologizmusokra, amelyeket az európai nyelvek a görög, latin és héber nyelvekből vettek át. A fordítások gyakorlati felhasználása mellett a frazeologizmusok felismerésének módjaként a frazeológia és a fordítás közötti kölcsönhatás számos elméleti kérdést is felvet. Ha – ahogyan számos korpusznyelvet és a frazeológiát kutató tanulmány rámutatott – a frazeologizmusok bármely nyelv

fő elemei, egyértelmű, hogy az egyik nyelvről a másikra történő fordítás azt jelenti, hogy két okból is nagyon nehéz feladattal kell szembenéznünk: figyelembe kell vennünk a forrásnyelv szövegkörnyezetét miközben a metaforikus értelmet és a frazeologizmust is szem előtt tartjuk, majd így kell megtalálnunk a megfelelőjét a célnyelvben. Más szóval, a frazeológia a fordítás egyik legnagyobb csapdája.

Mindezek ellenére, a frazeológia és a fordítás közösen egy olyan területet képeznek, amelyet nem kutatnak gyakran. Egy német nyelvű konferencia (Sabban 1999) és néhány témakör (Roberts 1998; Poirier 2003; Rojo 2003; Koller 2007) mellett a frazeológia fogalma még mindig nagyrészt hiányzik a fordítási elméletet vagy gyakorlatot vizsgáló tanulmányokból. Delisle (2003), a fordítási elmélet és a gyakorlat egyik legjobb referenciakönyve, nem említi a frazeológiát. A frazeologizmusokat kifejezéseként kezelik, és bár jelentőségüket nem becsülik alá, de csak a szókészlet részeként használják őket.

Érdekes kapcsolat fordulhat elő a frazeologizmus és a Klaudy-féle translationese (Klaudy 1987) kutatás között is, amely a hiányos fordításból eredő köztes nyelvet foglalja magába (Tirkkonen–Condit 2002). Számos tanulmány hasonlította össze a fordított és nem fordított egynyelvű frazeologizmust (Hansen 2003; Laviosa 1998; Puurtinen 2003). Baroni és Bernardini (2006) egy automatizált módszer segítségével felismerték az ún. translationese példáit és azt állították, hogy a számítógép jobb eredményeket ért el ezek felismerésében, mint az emberi értékelők. Ha ezt más tanulmányok is megerősítik, ez lehetőséget teremt a fordítások jobb azonosításához és a fordítások jobb automatizált értékeléséhez.

A frazeológiát tekinthetjük úgy is, mint egy bizonyos nyelvet reprezentáló kulturális hagyományok nyelvi lerakatát. Éppen ezért a frazeologizmusok vizsgálatával számos nyelvi és kulturális szokás eredete is tisztázható. Sok közülük többé-kevésbé globálisnak bizonyulhat, ami az emberi megismerés lenyűgöző aspektusait tárná fel. Az ilyen jellegű elemzés folytatásához azonban óvatosság szükséges. Az eddigi frazeológiai kutatások elsősorban az európai nyelvekre összpontosítottak, viszont más nyelvcsaládokkal való összehasonlításra van szükség ahhoz, hogy határozottabb következtetéseket lehessen levonni a frazeológia egyetemességéről.

Egyes magyarországi kutatások előzményei

Magyarországon az 50-es évek elejére tehető a modern frazeológiai kutatás kialakulása, amely a korszakalkotó O. Nagy Gábor nevéhez fűződik, aki felhasználva és továbbfejlesztve az addigi tanulmányokat, megalapította a modern frazeológia mint önálló diszciplína alapjait (O. Nagy 1977). A *Mi fán terem* című szólásmagyarázó szótára (O. Nagy 1957) nagy népszerűsége tett szert, valamint munkásságával is egyre többen foglalkoztak, továbbá mai napig is a legtöbb magyar frazeológiával kapcsolatos tanulmány O. Nagy Gábor szótáraitra épül és azokra hivatkozik. Ilyen például a *Magyar szólások és közmondások* című gyűjteménye (O. Nagy 1976) és a *Magyar szinonimaszótár* (O. Nagy 1976) is, amelyekből természetesen ez a tanulmány is jelentős mennyiségű adatot gyűjtött.

O. Nagy Gábor neve mellett fontos megemlíteni Hadrovics László, Károly Sándor, Juhász József, Rozgonyiné M. Emma munkásságát is, akik a múlt század 70-es és a 80-as éveiben végeztek frazeológiai kutatásokat. Mint ahogyan más kultúrkörnyezetekben, úgy Magyarországon is nagymértékben megnőtt az érdeklődés az utóbbi negyven évben a frazeológia iránt, ami a már említett mai szövegtörzseknek köszönhető. Nemcsak újabb kontrasztív tanulmányok születnek, hanem tanúi lehetünk a magyar nyelv frazeológiai rendszere alapos felülvizsgálatának és ezáltal kultúránk olyan szintű feltárásának, amely kapcsán jobban megismerhetjük a magyar történelmet, valamint újabb, eddig nem ismert társadalmi vonatkozásokat fedezhetünk fel. Itt elsősorban Juhász József 1980-ban írt *A magyar frazeológiai egységek osztályozása* című kandidátusi értekezésére érdemes figyelmet fordítani, ugyanis munkájában olyan alapvető távlatokat nyitó észrevételeket tett stilisztikai, szerkezeti, szemantikai szempontból is, amelyek addig kifejezetten ismeretlenek voltak, s ez egyike azoknak az okoknak amiért Magyarországon, a frazeológia területén a legnagyobb eredményeket elért tudósok között tartjuk számon (Juhász 1982). A nyelvészeti kutatások mellett a folklór körében már a 70-es évektől kezdve folynak frazeológiai feltérképezések, melyek olyan nemzetközileg ismert képviselőkkel büszkélkedhetnek, mint Kanyó Zoltán, Szemerkenyi Ágnes és Voigt Vilmos (Kanyó 1981, 1984; Szemerkenyi 1975, 1994; Voigt 1971, 1975).

Kontrasztív és komparatív frazeológiai kutatások Magyarországon

Magyarországon számos olyan kutatásnak lehettünk tanúi, amelyek más nyelvek frazeológiai kultúráját is bevonták és nagymértékben tanulmányozták. Elsősorban az idegen nyelvek tanulása iránti növekvő érdeklődés miatt találtunk egyre több ilyen vizsgálatot, ami hozzájárult az ilyen fajta szótárak létrejöttéhez. Az első modern frazeológiai szótár Bíró Izabella és Schlandt Erik szerkesztésében jelent meg 1937-ben *Szólások és fordulatok magyar-német gyűjteménye* (német címe szerint *Ungarische Redensarten und Redewendungen im Spiegel der deutschen Sprache*) címmel közel hétszáz oldalon (Bíró-Schlandt 1937). Azután 1963-ban Nádor Gabriella még korszerűbb frazeologizmusokat tartalmazó *Germanizmusok: 5000 német szólás és kifejezés* című szólásgyűjteménye következett, majd pedig az 50-es évek elején egymás után jelentek meg az orosz, angol, francia, olasz nyelv frazeologizmusait és magyar nyelvű ekvivalenseit összegyűjtő szótársorozatok (l. Rákos 1955; Keszthelyi 1961; Végh-Rubin 1962; Bakos 1964; Magai 1966). Ahogyan fentebb említettük, a magyar-angol és angol-magyar frazeologizmusokkal való foglalkozás nem túl gyakori, így mélyre kellett ásunk ahhoz, hogy feltárjunk bizonyos megállapításokat. Katarina Deriš *Magyar, horvát és angol idiómák kontrasztív elemzése* című szakdolgozatából például kiderül, hogy „a magyar és a horvát nyelv közti kapcsolat erősebb, mint a magyar és az angol nyelv közti kapcsolat. Az angol és a magyar példák közti különbségek sokkal nagyobbak, mint a magyar és a horvát példák között. (...) Ebből az következik, hogy a különböző nyelvtipológia ellenére, a horvát és a magyar nyelv hosszú közös múltja miatt nem lesznek annyira feltűnőek a jelentésbeli különbségek az alapstruktúrákban, de az élőnyelv és annak részei, pl. az idiómák, váltakozni fognak a két nyelv között.”

Ресцымнаемтавр Угх

Vass Szabolcs, 2018, farost, malter, kerámia, akril

A legtöbb magyar és angol frazeologizmusokkal foglalkozó tanulmány is azt állítja, hogy az angol nyelv népszerűsége ellenére sem hatott észrevehető mértékben a magyar nyelv frazeologizmusaira (Deriś 2015, Csábi, Kovács 2015, Somogyi 2015). Ebben a tanulmányban többek között arra szeretnénk fényt deríteni, hogy ez milyen mértékben igaz a szívvel kapcsolatos angol és magyar frazeologizmusok kapcsán.

3. A korpusz elemzése

A frazeologizmusok összehasonlítása alapját főként az angol képezte, voltaképpen azért, mert az angol nyelvben sokkal több frazeológiai szótár létezik, mint a magyarban. Szerencsére majdnem mindegyik példánkra található magyar fordítás, sőt, megfelelő frazéma is, amely legtöbbször nem csak jelentésbelileg, de szerkezetileg is megegyezik. A korpuszt kizárólag szótárakból merítettem, pontosabban, főként kétnyelvű szótárakból, majd jelentésüket egynyelvű szótárakban is ellenőriztem, továbbá, hozzátettem, ami hiányzott az utóbbiból. Miután kiírtam az összes olyan frazeologizmust (és jelentésüket), amely kapcsolódott a dolgozatom tárgyához, elkezdtem csoportosítani őket. Úgy döntöttem, hogy a frazeologizmusok szerkezetét és jelentését fogom párhuzamba vonni, annak alapján, hogy milyen mértékben és hogyan található a szív vezérszó az angol heart vezérszavas frazémák magyar ekvivalenseiben. Ennek alapján három nagy csoportot állítottam össze: az elsőben mindkét nyelvben jelen van a szív/heart vezérszó, a másodikban csak az egyik nyelvben, a harmadikban pedig olyan szív/heart vezérszavas frazémák állnak, amelyeknek nincs ekvivalensük a másik nyelvben.

Fontos megemlíteni, hogy azokat a szerkezeteket találtam azonosnak, ahol a szív/heart vezérszó mindkét nyelvben jelen van, ugyanazt a szerepet tölti be, valamint ugyanaz a szó (vagy szókapcsolat) áll mellette. Azok a frazémák, amelyeknek csak részleges szerkezeti azonosságot tulajdonítottam, vagy nem tartalmazzák a szív/heart vezérszót, vagy, ha mégis, akkor más funkciójuk van. Továbbá, azok a frazémák, amelyeknek nincs ekvivalensük a másik nyelvben, azt jelzik, hogy nem találtunk a jelentésükkel megegyező szív/heart, vagy akármilyen más vezérszavat tartalmazó frazeologizmust.

A szerkezet és jelentés szempontjából történő összevetés során tehát, három nagy kategóriát különböztethetünk meg, amelyek többségét tovább elemezhetjük, és pedig a következőképpen:

I. mindkét nyelvben megtaláljuk a szív/heart vezérszót:

1. mindkét nyelvben a frazéma szerkezete és a jelentése is megegyezik;
2. a szerkezet csak részben fedí egymást, a jelentés viszont ugyanaz;
3. a szerkezet nagyon hasonló, de a jelentés különbözik.

II. A nyelvek egyikében hiányzik a szív/heart vezérszavas frazéma - a szerkezet teljes mértékben eltér, de a szólások ugyanazzal a jelentéssel bírnak.

III. a nyelvek egyikében létezik egy bizonyos szív/heart vezérszavas frazéma, aminek a másik nyelvben nincs megfelelője:

1. az angol szív/heart frazémának nincs magyar megfelelője;

2. a magyar szív/heart frazémának nincs angol megfelelője.

Az alábbiakban részletesen leírjuk ezeket a csoportokat és illusztráljuk is őket néhány példával.

I. mindkét nyelvben megtaláljuk a szív/heart vezérszót

Ilyen frazémából sok van, ezért felosztottuk három alcsoportra, az alapján, hogy milyen mértékben egyezik meg a jelentés és a szerkezet, és pedig:

1. mindkét nyelvben a frazéma szerkezete is, és a jelentése is megegyezik:

	ANGOL FRAZÉMA	JELENTÉSE	MAGYAR EKVIVALENSE
1.	Break somebody's heart	Nagyon szomorúvá tesz valakit	Összetöri valakinek a szívét
2.	Heart-warming	Megható, boldogsággal, szeretettel tölt el	Szívmelengető
3.	My heart's desire	Valami, amit nagyon szeretnénk	Szívem vágya
4.	Broken heart	Nagyon szomorú valaki	Összetört szív
5.	Have a heart of gold	Jó ember, segítőkész	Aranyból van a szíve
6.	Put all one's heart into doing something	Teljes erőbedobással, maximálisan	Szívvel-lélekkel csinál valamit
7.	Put all one's heart into doing something	Teljes erőbedobással, maximálisan	Szívét-lelkét beleadja valamibe
8.	With heart and soul	Teljes erőbedobással, nagy előszeregettel	Szívvel-lélekkel
9.	Heartless	Rideg, könyörtelen ember	Szívtelen
10.	Heart of stone	Könyörtelen	Kőből van a szíve
11.	Take smth to heart	Be greatly affected, upset, influenced by something	Szívére vesz valamit
12.	Pour one's heart out	Őszintén feltárja az érzéseit, vagy az érzelmeit, részletesen elmondja azt, ami bántja	Kiönti a szívét
13.	In the heart of the city	Központi hely egy területen, településen	A város szívében
14.	With a heavy heart	Szomorúan, bánatosan	Nehéz szívvel
15.	From the bottom of one's heart	Őszintén, a legnagyobb szeretettel	Szíve mélyéből
16.	Have one's heart in the right place	Megvan benne a jó szándék, megteszi, ami tőle telik	Helyén van a szíve
17.	Not to have the heart (to do smth)	Nem képes valamire	Nincs szíve megtenni valamit
18.	In one's heart of hearts, At heart	Legőszintébben	Szíve mélyén
19.	Take something to heart	Komolyan venni valamit	Szívére vesz valamit
20.	My heart bled when...	Nagyon megbántott valami	Vérzett a szívem, amikor...
21.	With all one's heart	Teljes odaadással	Teljes szívéből

A fenti frazémák táblázata csak egy része azoknak a frazémáknak, amelyek alátámasztják az imént felvetett tényt, azaz, hogy milyen gyakori a két nyelvben történő szerkezeti egybeesés akkor is, mikor átvitt értelemről beszélünk. Vegyük példának a (I.1.2.) *heart-warming* frazémát, amely magyarul *szívmelengető*; vagy a (I.1.4.) *broken heart*, azaz *összetört szív*; vagy a (I.1.19.) *take something to heart*, azaz *szívére vesz valamit*.

2. A szerkezet csak részben fedi egymást, a jelentés viszont ugyanaz:

Az alábbi példák még mindig azt bizonyítják, hogy milyen sok közös van a vizsgált nyelvek között. Hiszen az angol és a magyar nyelvben is szívhez kötjük a bizonyos érzéseket és történeket, azonban itt már észrevehetjük a kulturális és történelmi különbségek eredményeit is.

	ANGOL FRAZÉMA	JELENTÉSE	MAGYAR EKVIVALENSÉ
1.	With all one's heart, wholeheartedly	Őszintén, igazán, teljesen	Szívből
2.	Follow one's heart	Az érzelmeire, lelkiismeretére hallgat	A szívére hallgat, azt teszi, amit a szíve diktál
3.	With all one's heart	Őszintén, igazán, teljesen	Tiszta szívből
4.	Heartless	Rideg, könyörtelen ember	nincs szíve, hanem csak zúzaja
5.	Wear one's heart on one's sleeve	Egyenes, őszinte ember, szókimondó	Ami a szívéen, az a száján, kimondja ami a szívéen fekszik
6.	Have a heart!	Próbálj meg nagylelkű lenni!, légy egy kicsit elnéző, engedelkeny, megbocsátó	Ne légy szívtelen!
7.	My heart wasn't in it	Nem teljes odaadással	Nem szívvel-lélekkel csináltam
8.	Have one's heart in one's mouth	Meg van rémülve, aggódik	A torkában dobog a szíve, majdnem szívbajt kap valamitől
9.	Have a big heart	Nagyon jó ember	Jószívű, nagylelkű ember
10.	One's heart goes out to someone	Szánalmat, együttérzést tanúsít valaki iránt, valakivel van lélekben, nagyon sajnálja, belehal a bánatba	Megszakad/vérzik a szíve valakinek
11.	Not find it in one's heart to do smth	Nem képes megtenni valamit bizonyos érzelmek miatt	Nincs szíve megtenni valamit
12.	Sick at heart	Fájdalommal, bánattal teli, szomorú	Fáj a szíve
13.	Die of a broken heart	Meghal a bánattól	Megszakad a szíve
14.	Have one's heart in something	Teljes erőberobbanással, maximálisan	Szívvel-lélekkel csinál valamit
15.	In one's heart of hearts	Őszintén, igazából	Szíve/lelke mélyén
16.	Let one's heart rule one's head	Hagyja, hogy az érzései diktálják döntéseit	A szívére hallgat, nem az eszére

A fenti frazeologizmusok egyik érdekessége, hogy nyelvtanilag, azaz szerkezetileg vannak különbségek, de még így is sok közös van bennük. Az táblázatban megfigyelhető, hogy (I.2.2.) a *follow one's heart* magyarul követni valakinek a szívét lenne, de az *azt teszi, amit a szíve diktál* nincs messze az angol frazémától, ugyanis azt tesszük, amit a felettesünk, ez esetben a szívünk, diktál. *A szívére hallgat* szintén ugyanezt sugallja.

Egy másik érdekes példa, amikor az angolban a heart vezérszóval írunk le valamit, míg a magyarban inkább a lélek megnevezést használják. A (I.2.9.) *have a big heart* megfelelőjeként, amit jóakarátú emberekre szoktunk mondani, a magyarban nem a **nagy szíve van* kifejezés használatos, hanem a nagylelkű (bár ugyanezt mondhatjuk úgy is, hogy jószívű, de nem

**nagy szívű*, mint az angolban).

Hasonló eset a (I.2.7.) *my heart wasn't in it*, ami magyarul annyit jelent, mint *nem szívvel-lélekkel csináltam*, míg a szóról szóra való fordítás így hangzana: **a szívem nem volt benne*. Ennél a példánál megfigyelhető, hogy a szív vezérszó nem marad teljesen ki, de hozzákapcsolódik a lélek is. Tulajdonképpen ugyanez történik a (I.2.4.) *heartless* példánál is, amit rövidítve persze mondhatunk úgy is, mint *szívtelen* (lásd: az I.1. táblázatban), de gyakori a *nincs szíve*, *csak zúzája* frazeologizmus is, ugyanúgy, mint a *hamis a lelke*, *de még a zúzája is*, ahol ismét előfordul a lélek szó.

A fenti (I.2.12.) *sick at heart* frazémát akkor használjuk, amikor azt akarjuk kifejezni, hogy bánatosak, szomorúsággal teliek vagyunk, de ezt a magyarban nem beteg szívűnek fordítjuk, hanem fájó szívnek, vagy úgy, hogy fáj a szívem. Fontos megemlíteni, hogy míg a magyarban a beteg szív mindig valamilyen klinikai esethez köthető, addig az angolban inkább átvitt értelme van. Viszont míg a magyar fájó szívnek átvitt értelme van, az angolban ugyanezzel egészségügyi gondokra utalunk (azaz, ha azt mondjuk, hogy *my heart hurts*).

3. A szerkezet nagyon hasonló, de a jelentés különbözik:

A következő frazémákban ugyan megtalálható a szív/heart vezérszó, valamint nyelvtanilag is hasonlítanak egymásra, tehát ezek az angol és a magyar frazeologizmusok szerkezetileg hasonlóak, jelentésbelileg viszont különböznek.

Az alábbi példák azért fontosak, mert könnyen megtévesztőek az azonos szerkezetük miatt. Eszerint látszatra olyan frazémák, mint az első táblázatban említettek (pl. I.1.13, *in the heart of the city – a város szívében*). Az ilyen esetekben előfordulhat, hogy nincs nagy különbség a kettő frazéma között, de gyakran megesik ennek az ellentéte is.

	ANGOL FRAZÉMA	JELENTÉSE	MAGYAR EKVIVALENSE
1.	One's heart stands still/ One's heart missed a beat	Az alábbi frazeologizmusok mindkét nyelvben hirtelen reakció kifejezésére utalnak, ám az események leírásának hangulatában tagadhatatlan különbségek vannak. Ugyanis, az angolban szinte csak pozitív érzelmeket írunk vele le, mint a meglepettség, vagy az izgalom; a magyarban pedig inkább negatív érzéseket kiváltó helyzetekben használjuk, mint például, mikor megijedünk, vagy megrémülünk.	Majd eláll/megáll a szívverése, majd kiugrik a szíve
2.	Win the hearts and minds of people	Ezeket a frazeologizmusokat mindkét nyelvben olyankor használjuk, amikor akarattal szeretettjük meg magunkat másokkal, ám jelentésbelileg itt is különbségekre lelhetünk. Míg az angolban ez leginkább tetszésre, népszerűsége, támogatásra utal, a magyarban szeretetre, vagy szerelemre. Ezt az angol frazeologizmust, amely szóról szóra azt jelentené, hogy <i>megnyerni az emberek szívét és eszét</i> , gyakran használják vállalkozói területeken, míg a magyar nyelvben az ehhez hasonló szókapcsolatot sokkal meghittebb, és inkább egymáshoz közelebb álló személyek élnek vele.	Belopja magát valaki szívébe

3.	Eat your heart out	Minkét nyelvben a szív és az evés kapcsolódik az alábbi frazémákban, ezért könnyen összekeverhető a kettő, de tulajdonképpen semmi közük egymáshoz. Ha fel szeretnénk hívni a figyelmet valamilyen különös tevékenységünkre, és féltékenységet akarunk kiváltani valakiben, akkor használjuk az angol <i>eat your heart out</i> frazémát és utána tesszük annak a személynek a nevét, aki arról a tevékenységről híres (pl.: „I'm singing Habanera at the Royal Opera House next month – eat your heart out Carmen!”; a magyarban viszont akkor mondjuk, hogy <i>egyem a szívedet</i> , ha szimpatikusnak találunk valakit, ill. azt amit csinál. Ez a két frazeologizmus egyike azoknak a példahelyzeteknek, amikor hasonlóságuk miatt ekvivalenseknek látják őket, azonban nem csak formalitás megszegése, de félreértés is előfordulhat e két értelmezés összekeverésekor.	Egyem a szívedet!
4.	Have something at heart	Mindkét nyelvben valamilyen számunkra fontos dologra utalunk, és bár jelentésük nem ellentétes, fontos különbségek vannak közöttük, amiért nem ajánlatos őket összetéveszteni. Az angolban akkor mondjuk ezt a frazémát, amikor nagyon érdekkel minket valami, vagy aggodalommal tekintünk rá, vagy vágyunk valamire; a magyarban pedig leginkább akkor, amikor azt akarjuk kifejezni, hogy valakit vagy valamit nagyon szeretünk, függetlenül attól, hogy hol vagyunk, vagy mit csinálunk.	Szívében van valami/szívében hord valamit
5.	Have a heart of oak	A két frazeologizmus kapcsán ismét azzal a helyzettel találkozhatunk, amikor a két ekvivalensnek tűnő szerkezet jelentésbelileg teljes mértékben különbözik. Mindkét nyelv frazeologizmusában a szív és valamilyen fával kapcsolatos dolog áll egymás mellett, s ezért könnyen összetéveszthetőek. Azonban, a kettőnek semmi köze egymáshoz. Ugyanis, az angol <i>have a heart of oak</i> frazémát (szóról szóra fordítva: <i>tölgyből van a szíve</i>) akkor használjuk, ha valaki bátorságára szeretnénk utalni; a magyarban viszont akkor mondjuk, hogy valakinek kérges a szíve, ha az illető gonosz.	Kérges a szíve valakinek
6.	When two souls fall in love	A jelen két példa talán nem is tűnik nagyon hasonlóknak, hiszen csak a magyarban található meg a szív vezérszó, azonban az angolban ott a soul, azaz lélek, ami a szív szinonimája. Mivel mindkét példában két személyről beszélünk, az említett okok miatt könnyen összekeverhető a kettő. Ám a két frazeologizmus nem ekvivalense egymásnak, tehát a jelentésbeli különbség a következő: az angolban akkor használjuk ezt a frazémát, amikor azt szeretnénk elmondani, hogy két személy egymásba szeret. A magyarban viszont akkor, mikor két egymással már érzelmi kapcsolatban álló személy valamely érzésben egymásra talál, vagy ha két személy megszereti egymást.	Két szív ha összedobban

II. A nyelvek egyikében hiányzik a szív/heart vezérszavas frazéma

Az alábbiakban azokkal a frazeologizmusokkal foglalkozunk, ahol az egyik nyelvben nem található a szív/heart vezérszó. Az alábbiakban csak azokat a példákat mutatjuk be, ahol az angolban van jelen a szív/heart vezérszó, a magyarban nem, de a két frazeologizmusnak megegyezik a jelentése.

1. A szerkezet teljes mértékben eltér, de a szólások ugyanazzal a jelentéssel bírnak

A következő angol példák mindegyikében megtalálható a szív/heart vezérszó, míg a magyar példák olyan frazeologizmusokat tükröznek, amelyek szerkezetileg teljesen eltérnek a már említett angol példáktól. A szerkezeti eltéréstől függetlenül a frazémák jelentésbelileg megegyeznek.

	ANGOL FRAZÉMA	JELENTÉS	MAGYAR MEGFELELŐ
1.	(To know) by heart	Könyv nélkül tudni	Kívülről, fejből
2.	Heartbeat (away) from	Nagyon közel, majdnem	Egy hajszálnyira
3.	Be young at heart	Fiatalos, idealista, jókedvű	lelkes
4.	Have a heart-to-heart talk	Meghitt beszélgetést folytat valakivel, bizalmas dolgokról társalog	Kiönti valakinek a szívét
5.	At heart	Őszintén	Lelke mélyén
6.	In heart of something	Valaminek a közepén	Valaminek a közepén
7.	Cross my heart!	Igérem!	Igérem!
8.	Bless someone's heart	Valaki nagyon csodálatos, rendes, jó ember, áldásra méltó	Isten áldja
9.	Have a change of heart	Megváltoznak az érzései	Megváltoznak az érzései
10.	Have one's heart in one's boots	Nagyon szomorú	Elcsügged, depressziós lesz
11.	Lose one's heart to somebody	Beleszeret valakibe	Beleszeret valakibe
12.	Talk with somebody heart to heart	Nyíltan/őszintén beszél valakivel	Nyíltan/őszintén beszél valakivel
13.	Kind-hearted	Kedves	Kedves
14.	Distance makes the heart grow fonder	Könnyebb azt szeretni, aki távol van	Könnyebb azt szeretni, aki távol van

A fenti példák tanúsítják, hogy az angol nyelvben meglehetősen sok szívvel kapcsolatos frazeologizmus van, s ezekre mind találhatóak magyar ekvivalensek, viszont azokban már nem a szív a vezérszó. Feltehetőleg az angolok sokkal több érzelmi megnyilvánulást hoznak kapcsolatba a szívvel, mint a magyarok.

Egyik megemlítendő példa a (II.1.1.) *to know something by heart*, ami azt jelenti, hogy *valamit könyv nélkül, kívülről, azaz fejből tudni*. Itt is láthatjuk, hogy az angolban a tudást is a szívhez kötik, míg a magyarban marad a fej ennek a központjában: fejből (tudni valamit). Hasonló példa a (II.1.2.) a *heartbeat (away) from*, amit olyankor használunk, amikor valami nagyon közel van, vagy majdnem megtörtént. Az angolban, tehát ez a rövid idő, vagy távolság is szívben, azaz szívdobbanásban van kifejezve. A magyarban inkább a hajszálat használjuk ilyen esetek leírásakor: egy hajszálnyira.

Szintén ez történik a (II.1.8.) *bless someone's heart* angol frazémában, amely szóról szóra azt jelenti, hogy áldani valakinek a szívét. A magyar ekvivalensben a szív kimarad, tehát magát a személyt áldjuk, nem pedig annak a szívét: Isten áldja. Továbbá a (II.1.13.) *kind-hearted* tulajdonképpen *kedves szívű lenne, de a magyarban ismét kihagytuk a szívét, és nem a személy szívére mondjuk, hogy kedves, hanem magát a személyt illetjük ezzel a jelzővel: kedves.

III. A nyelvek egyikében létezik egy bizonyos szív/heart vezérszavas frazéma, aminek a másik nyelvben nincs megfelelője

A tanulmányom kidolgozásakor összeírtam az összes szív/heart vezérszavas angol és magyar frazeologizmust, amit a felsorolt szótárakban találtam. Az elején szótárak szerint csoportosítottam a frazeologizmusokat, majd mikor elkezdtem az elemzést, szerkezeti és jelentésbeli szempontoknak megfelelően válogattam őket külön táblázatokba. Az eredmények eltérőek voltak,

s eddig azokat a frazeologizmusokat mutattam be, amelyeknek megtalálhatóak a megfelelői a másik nyelvben is, azonban a lenti táblázatokban azok a frazémák következnek, amelyek csupán az egyik nyelvben léteznek. Itt általában olyan frazeologizmusok találhatók, amelyek az adott nyelv kultúrkörnyezetét tükrözik. Fontos megjegyezni, hogy a frazeologizmusban a kultúra és a kultúra-specifikus kifejezéseket néha csupán egy közösség berkeiben használják. Ez a kultúraspecifikus eset áll fenn például akkor, amikor egy olyan ausztrál-angol frazémát vizsgálunk, mint a *to have a kangaroo loose in the top paddock*, amely *örültnek lenni* jelentéssel bír, mert képkomponense a kenguru, amely az ausztrálok „egyedülálló kulturális környezetének” része (Gläser 1999: 167). Ebben az esetben a „kulturális környezet” egy adott közösség természetes élőhelyére utal, amely az emberi fejlődés és cselekvés kontextusát biztosítja, beleértve a jellemző növényeket, állatokat és egyéb tárgyakat. Nem utal a kultúra bizonyos dimenzióira, mint például a normákra és a viselkedési mintákra.

1. Az angol szív/heart frazémának nincs magyar megfelelője

Az alábbi frazémákból nincs sok. Azonban a példákból láthatjuk, hogy léteznek olyan heart vezérszavas frazémák is, amelyeknek nincs pontos magyar ekvivalense.

	ANGOL	JELENTÉS	MAGYAR EKVIVALENSE
1.	Not for the faint at heart	Nem gyáváknak való feladat	-
2.	Get at/ go to the heart of the matter	A dolgok közepébe, központi kérdésébe vágni	-

2. A magyar szív/heart frazémának nincs angol megfelelője

Természetesen, találkozhatunk olyan frazémákkal is, amelyeknek nincs angol nyelvű ekvivalense, és ezekből többet találtunk. Ezek a frazémák általában felismerhetően „magyarosak”, azaz tartalmazznak olyan elemeket, amelyek kizárólag a magyar kultúrát tükrözik.

Ilyen például a (III.2.2.) *nem ingó nád a szíve*, ahol a nád a gyengeségre utal, miközben tudni illik, hogy a magyarban gyakran használjuk a nádat átvitt értelemben is, legtöbbször népdalokban (*Nád a házam teteje* és a *Nád zúg a szélben* című magyar népdalokban).

	MAGYAR FRAZÉMA	JELENTÉSE	ANGOL EKVIVALENSE
1.	Egy szív, egy lélek	Egyet akarnak, egy a céljuk	-
2.	Nem ingó nád a szíve	Megbízható, erős, jellemes	-
3.	Olyan puha a szíve, mint a vaj	Nagyon gyengéd	-
4.	Szíved kulcsát másra ne bíz	Ne légy túlságosan őszinte másokhoz	-
5.	Csupa szív valaki	Nagyon mély érzésű, segítőkész, lelkes, szenvedélyes, tüzes	-
6.	Lángra gyúl/lobban a szíve/valakinek lángol a szíve valakiért	Órúltan szerelmes valakibe	-
7.	Megesik a szíve	Megsajnál valakit és megkönyörül rajta	-

8.	Dagad a szíve (büszkeségtől, boldogságtól)	Nagyon büszke, ill. Nagyon boldog	-
9.	Szívemből beszél	Azt mondja, amit érzek, amit én is mondanék	-
10.	A szívnek nem lehet parancsolni	Az érzelmekkel kapcsolatos ügyekben nem lehet parancsolni	-
11.	Megforgatja (megmártja) valakinek a szívében a kést (tört)	Rosszindulatú megjegyzéseivel valakinek lelki fájdalmát nagymértékben fokozza	-

3. Következtetés és összegzés

Az elmúlt húsz évben, a tudományos érdeklődés és tevékenység folyamatos fokozódása főként Nyugat-Európában, valamint az Amerikai Egyesült Államokban azt eredményezte, hogy a frazeológia a nyugati nyelvészek alkalmazott kutatásainak fő területévé vált, azaz számukra ez sokkal korábban következett be, mint a volt Szovjetunió és más kelet-európai országok tudósai számára. Manapság frazeológiával már számos nemzetközi konferencia foglalkozik, ahol az elméleti és az alkalmazott nyelvészet szakemberei mutatják be nagyszabású kutatási projekteiket.

Magyarországon az 50-es évek elejére tehető a modern frazeológiai kutatásokkal való foglalkozás kezdete, majd nagyobb lendületet vett az utóbbi negyven évben, feltehetőleg az alaposan kidolgozott korpuszoknak köszönhetően. Ami a kontrasztív és komparatív frazeológiai kutatásokat illeti, a magyar és a német nyelv közötti vizsgálatok a legfejlettebbek, de manapság már az angol-magyar kutatásokkal is gyakrabban találkozhatunk. Ennek ellenére, az angol frazeologizmusokkal kapcsolatos tanulmányok még mindig legfőképp az európai nyelvekkel hozták ezeket kapcsolatba, és ahhoz, hogy igazán célratoró következtetéseket lehessen levonni a frazeológia univerzalitásáról, és nagyobb betekintést nyerjünk a nyelvek kulturális történetébe, jóval több olyan frazeológiai tanulmányra van szükség, amely az angol és az indoeurópai nyelvcsaládokon kívüli nyelvek frazeologizmusával is foglalkozik.

A frazeologizmusokkal foglalkozó tudomány kezdeti szakaszaihoz képest manapság a kulturális jelenségek iránti érdeklődés egyre nagyobb méreteket ölt. Egészen a közelmúltig, olyan témák, mint az idióma szintaxis, idióma szemantika, idióma pragmatika, továbbá a szociolingvisztikai és pszicholingvisztikai perspektívák, a frazeológia struktúrájának szöveges módosításai és a nyelvtudományi kutatások Nyugat-Európában, számos tanulmányban szembetűnőbbek, mint a kulturális témák. A szakirodalom legfrissebb vizsgálataiban azonban a kultúrát alapvetően elismert konstansnak tekintik a frazeologizmusok tanulmányozásában (Telija 1998; Cowie 1998; Gréciano 2002; Sabban 2004, 2007; Dobrovol'skij & Piirainen 1997, 2005; Wierzbicka 2007). További frazeológiai kutatások rámutattak arra a tényre, miszerint a kultúra a magatartás szabályait és az adott csoportra vonatkozó értékorientációkat is jelentheti. Ugyanakkor ezek a kultúra olyan alapvető elemei, amelyek annak klasszikus antropológiai fogalmával élve az emberi csoportok „közös életmódjából adódóan” magukba foglaló közös viselkedési mintákat hordoz-

nak. Mindezek feltárása érdekében pedig nagy szükség van a kontrasztív korpuszelemzésekre. A jelen kontrasztív korpuszelemzésem során kiderül, hogy annak ellenére, hogy a magyar és az angol nyelv két különböző nyelvcsaládból származik, mégis sok közös elem található bennük, hiszen kétségkívül számos angol frazeologizmushoz találhatunk legalább egy magyar ekvivalenst. Szerkezetileg is meglepően sok hasonlóságra találtunk, ugyanis mindkét nyelvben gyakori eset az érzelmeket és a jellemeket szívvel kapcsolatos kontextusban emlegetni. Viszont, míg az angolban sokkal több olyan szívvel kapcsolatos frazeologizmus található, amely széles fogalmi kapcsolatokra utal, mint például a tudás, addig a magyar marad az érzelmekekkel foglalkozó helyzetek leírásánál.

Az elemzésemben, amelyben számos magyar és angol frazeologizmust találunk, megkülönböztetünk három fő fajtát: az első, amelyben mindkét nyelvben megtaláljuk a szív/heart vezérszót, s mivel ezen a kategórián belül is észlelhetők különbségek a két nyelv frazeologizmusai között, ezért további három alcsoportra osztottam fel (mindkét nyelvben a frazéma szerkezete is és a jelentése is megegyezik; a szerkezet csak részben fedi egymást, a jelentés viszont ugyanaz; a szerkezet nagyon hasonló, de a jelentés különbözik); ezt követi a második fajta, amelyben a nyelvek egyikében hiányzik a szív/heart vezérszavas frazéma: itt azokra a frazeologizmusokra gondolunk, ahol a szerkezet teljes mértékben eltér, de a szólások ugyanazzal a jelentéssel bírnak; és a végére maradt a harmadik fő fajta, melyben a nyelvek egyikében létezik egy bizonyos szív/heart vezérszavas frazéma, aminek a másik nyelvben nincs megfelelője - ahol úgyszintén megkülönböztetünk két alcsoportot (az angol heart frazémának nincs magyar megfelelője; a magyar szív frazémának nincs angol megfelelője).

A jövőben szeretném kiegészíteni a korpuszom, méghozzá úgy, hogy egy külön csoportban hozzáadom az olyan frazeologizmusokat is, ahol a szív/heart vezérszó helyett a lélek/soul vezérszót használjuk. Továbbá, szeretném kiterjeszteni a kutatásom, azaz szándékomban áll más nyelveket is kapcsolni a magyar és az angol mellé, legfőként a szerbet, mely az angolhoz hasonlóan, indoeurópai nyelv ugyan, de a magyarral igen közeli történelmi és földrajzi kapcsolatban áll.

Irodalom

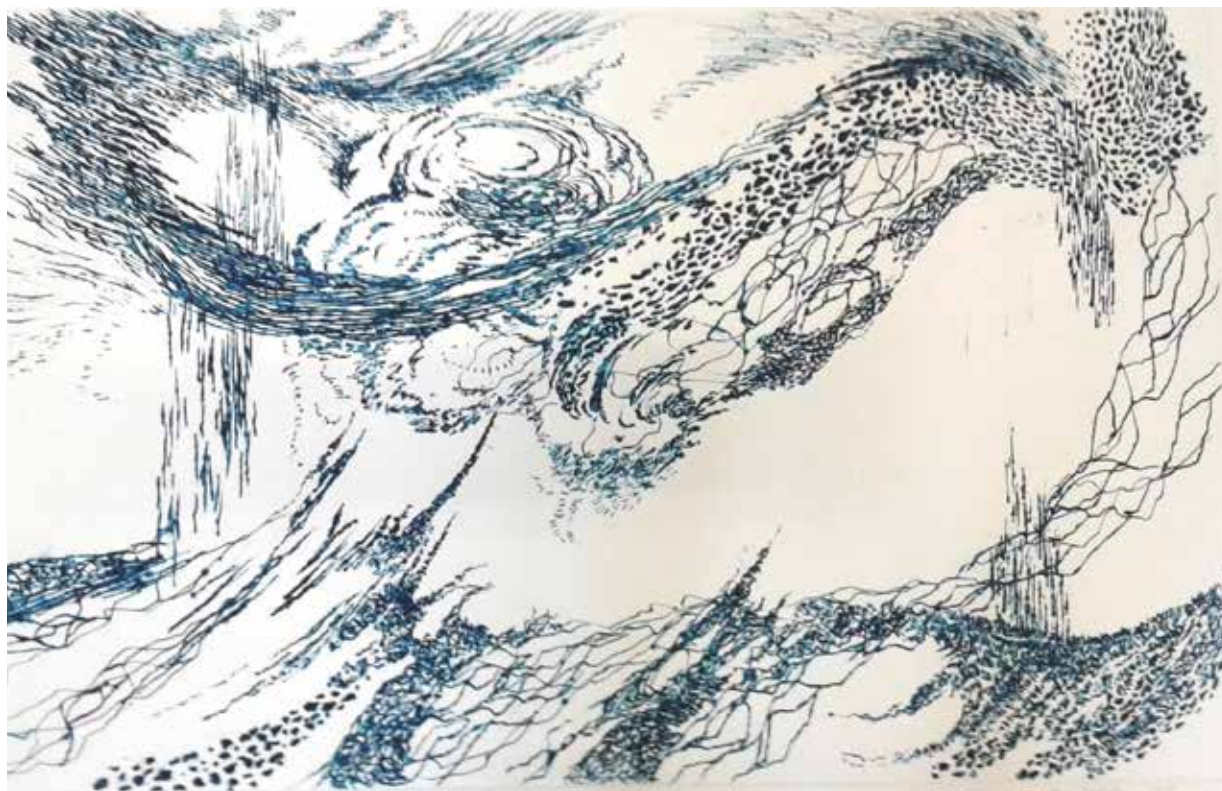
- Andrić, E.–Halupka-Rešetar, Sz. 2017. A magyar láb és a szerb noga vezérszavú frazémák kontrasztív vizsgálata. *Hungarológiai Közlemények* (1): 102–124.
- Arnaud, P. J. L.–Ferragne, E.–Lewis, D. M.–Maniez, F. 2008. Adjective + Noun sequences in attributive or NP-final positions. In *Phraseology: An Interdisciplinary Perspective*, eds. S. Granger and S. Meunier. 111–126.
- Bárdosi, V.–Kiss, G. 2005. *Szólások*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Bárdosi, V. 2012. *Magyar szólások, közmondások értelmező szótára fogalomköri szómutatóval*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Baroni, M.–Bernardini, S. 2006. A New Approach to the Study of Translationese: Machine-learning the Difference between Original and Translated Text. *Literary and Linguistic*

Projeccioex IX
Vass Szabolcs, 2020, farost, malter, kerámia, akril

- Computing* 21/3: 259–274.
- Biró, I.–Schlandt, H. 1937. *Szólások és fordulatok magyar-német gyűjteménye. Ungarische Redensarten und Redewendungen*. Budapest: Kilián Kiadó.
- Blumenthal, P. 1999. Clichés dans les commentaires de presse: analyse contrastive. *Nouveaux Cahiers d'Allemand* 17: 577–593.
- Čermák, F. 2001. Substance of idioms: Perennial problems, lack of data or theory? *International Journal of Lexicography* 14/1: 1–20.
- Colson, J. 2017. *The IdiomSearch Experiment: Extracting Phraseology from a Probabilistic Network of Constructions*. R. Mitkov (Ed.) Europhras 2017. Springer International Publishing AG, 16–28.
- Cs. Jónás, Erzsébet. 1992. Klaudy Kinga: Fordítás és aktuális tagolás. Nyelvtudományi értekezések 123. : Akadémiai Kiadó, Budapest, 1987. 138 p. : [könyvismertetés]. *Szemiotikai szövegtan* (4): 150-153.
- Delisle, J. 2003. *La traduction raisonnée*. Ottawa : Presses de l'Université d'Ottawa.
- Deriš, K. 2015. *Magyar, horvát és angol idiómák kontrasztív elemzése*. (Szakdolgozat).
- Forgács, T. 2013. *Magyar szólások és közmondások szótára*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Györke, Z. 2002. *Az orosz és magyar szomatikus frazeologizmusok egybevető vizsgálata*. Doktori disszertáció, Debreceni Egyetem.
- Juhász, J. 1980a. A frazeológia, mint nyelvészeti diszciplína. In *Tanulmányok a mai Magyar nyelv szóképzettana és jelentéstana köréből*, szerk. Rác, E. és Szathmári I. 79–97. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Juhász, J. 1980b. Vázlatok a szó portréjához. In *Tanulmányok a mai Magyar nyelv szóképzettana és jelentéstana köréből*, szerk. Rác, E. és Szathmári I. 99–120. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Juhász, J. 1982. *A magyar frazeológiai egységek osztályozása*. Kandidátusi értekezési tézisei. Budapest.
- Klaudy, K. 1987. *Fordítás és aktuális tagolás. Nyelvtudományi értekezések 123*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Klaudy, K. 1992. *Fordítás és aktuális tagolás. Nyelvtudományi értekezések 123*. Letölthető: <http://acta.bibl.u-szeged.hu/35441/>
- Kovács, M. 2015. *A frazeológiai univerzálék fordítási aspektusai és üzenetközvetítő szerepe európai uniós kontextusban*. Doktori disszertáció. ELTE, Budapest.
- Kövecses, Z. 2002. *Metaphor. A Practical Introduction*. 2nd ed. Oxford: Oxford University Press.
- Lázár A. P.–Varga Gy. 2009. *Magyar-angol szótár*. Budapest: Aquila Kiadó.
- Litovkina, A. 2005. *Magyar közmondások nagyszótára*. Budapest Tinta Könyvkiadó.
- Nagy, Gy. 1996. *Angol-magyar idiomszótár*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Nagy, Gy. 2010. *Angol-magyar kifejezések*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- O. Nagy, G. 2010. *Magyar szólások és közmondások*. Budapest: Akkord Kiadó.

- Rákos–Keszthelyi–Végh–Rubin–Bakos–Magai. 1966.
- Sabban, A. 1999. *Phraseologie und Übersetzen*. Bielefeld: Aisthesis Verlag.
- Seidl, J.–McMordie, W. 1988. *English Idioms and How to Use Them*. Oxford: Oxford University Press.
- Siefring, J. 2002. *The Oxford Dictionary of Idioms*. Oxford: Oxford University Press.
- Sinclair, J. 1991. *Corpus, Concordance, Collocation*. Oxford: Oxford University Press.
- Sinclair, J. 2003. *Collins COBUILD advanced learner's English dictionary*. 6th ed. Glasgow: Harper Collins Publishers.
- Spears, R. A. 2000. *NTC's American Idioms Dictionary*. McGraw-Hill Companies.
- Szemerényi, A. 1980. Népkönyv. In *Magyar Néprajzi Lexikon*. 3. Budapest: Akadémiai Kiadó. 738.
- Szemerényi, A. 2009: *Szólások és közmondások – diákszótár*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Telija; Cowie; Gréciano; Sabban; Dobrovol'skij & Piirainen; Wierzbicka. 2007. In *Figurative Phraseology and Culture*. <https://www.scribd.com/document/255383096/10-Figurative-Phraseology-and-Culture> (2018. nov. 30.)
- Tirkkonen-Condit. 2002. Translationese – A myth or an empirical fact?: A study into the linguistic identifiability of translated language. *Target* 14/2: 207–220.
- Varga Görgy–Lázár A. Péter 2009. *Angol-magyar szótár*. Budapest: Aquila Kiadó.
- Voight, V. 1975. A folklór történeti kutatásának eredményei. *Világosság* XIX. 382–386.

Rhythm I (2017)
Rác Gyöngyike

Serfőző Réka

A SZÍV METAFORÁI ANGOL ÉS MAGYAR FRAZÉMÁKBAN - KOGNITÍV MEGKÖZELÍTÉS

A dolgozat fő témája a szív metaforáinak vizsgálata egy párhuzamos magyar és angol frazémakorpuszon, amely nyomtatott frazeológiai szótárakból, illetve online adatbázisokból gyűjtött frazémákból épül fel. A kutatás célja feltárni azokat a fogalmi metaforákat, amelyek a SZÍV/HEART vezérszavú frazémák háttérében felfedezhetők az angol és a magyar nyelvű frazémaállományban, ezek összehasonlítása, valamint a megegyezések és eltérések feltérképezése a két nyelv és kultúra konceptualizációs mintái tekintetében. A kutatás elméleti háttérét Lakoff és Johnson, valamint Kövecses kognitív nyelvészeti munkái biztosítják, s ilyen szempontból a dolgozat igyekszik részletesen bemutatni az egyes metaforák forrás- és céltartományát, az univerzális metaforákat, a generikus és specifikus szintű metaforák egymáshoz való illeszkedését, az azonos fogalmi metaforák eltérő preferenciáit használatuk során, valamint számba venni azokat a fogalmi metaforákat, amelyek csupán a két nyelv egyikében fordulnak elő. Mivel a szív mint az élet alapvető mozgatórugója az ember fogalmi rendszerében meghatározó helyet foglal el, várható, hogy a két nyelvben igen hasonló minták mentén konceptualizálódnak a vele kapcsolatos fogalmi metaforák, s ez az összegyűjtött frazémákban is megmutatkozik.

Kulcsszavak: metafora, kognitív nyelvészet, szív, angol, magyar, összehasonlítás, frazeológia, szótár

1. Bevezetés

A kognitív nyelvészet egyik legintenzívebben vizsgált területe minden kétséget kizáróan a metaforaelmélet, melynek kutatása és az elmélet lefektetése egészen 1980-ig nyúlik vissza. Amikor a világhírű Noam Chomsky-tanítvány, George Lakoff és társa, Mark Johnson alapműve, a *Metaphors We Live By* (1980) megjelent, új fejezet nyílt nemcsak a metaforakutatásban, hanem a kognitív nyelvészetben is mint tudományban.

Az azóta eltelt közel negyven évben nagy léptékű fejlődés jellemezte a tudomány ezen ágát, számos meghatározó mű került publikálásra a világ legkiválóbb nyelvészeinek tollából, közülük talán az egyik legfontosabb Kövecses Zoltán munkája, *A metafora: gyakorlati bevezetés a kognitív metaforaelméletbe* (2004).

Lakoffhoz és Johnsonhoz hasonlóan Kövecses sem úgy tekint a fogalmi metaforára, mint egy elsődlegesen nyelvi jelenségre, sokkal inkább kultúrákon és nyelveken átívelő és azokat összekötő, az emberi gondolkodás és az élet legalapvetőbb aspektusait is behálózó és meghatározó tapasztalatok nyelvi kifejezésére. Mivel a fogalmi metaforák olyan élményeket ragadnak meg, amelyek minden ember számára közösek, nagyon mélyen integráltak a világ nyelveinek kifejező-eszköztárában.

A dolgozat fő témája éppen ebből az okból kifolyólag egy párhuzamos metaforaelemzés magyar és angol frazémakorpuszon, amely a szív metaforáit veszi górcső alá. A kutatás célja ezeknek a metaforáknak a feltárása és összehasonlítása a Lakoff és Johnson, valamint Kövecses által meghatározott kognitív nyelvészeti szempontok alapján. Mivel a szív mint az élet egyik legalap-

vetőbb mozgatórugója, vezérszóként számos fogalmi metaforának képezi az alapját, nem csak az angol és magyar, hanem a világ valamennyi nyelvében, várható, hogy a két nyelvben igen hasonló minták mentén konceptualizálódnak a vele kapcsolatos fogalmi metaforák.

2. Elméleti háttér

A metafora fogalma

Talán a legtöbb ember számára fel sem tűnik, de a metaforák használata a mindennapi kommunikáció szerves részét képezi. Ilyenek például a „messzire jut az életben”, az „eltévelyedik”, vagy a „válaszút előtt áll”. Ezek a metaforák a beszélők általános és közös tapasztalatait fejezik ki az életről. Ami még közös bennünk, hogy az utazáshoz kapcsolódnak, így a metaforában két fogalmi keret van jelen: az élet és az utazás. Az előbbi pedig az utóbbin keresztül konceptualizálódik. Ennek a megfelelésnek szisztematikus hasonlóságok képezik az alapját. Az élet fogalmi keret és az utazás fogalmi keret között létrejövő megfelelések a következők: az utazó/az életet élő ember, az utazás/az élet, úti cél/elérendő célok az életben, akadályok/nehézségek, a megtett út/az élet egy leélt szakasza, az út irányával kapcsolatos döntések/az életben meghozott döntések. (Kövecses–Benczes 2010, 80) Ennek alapján az ilyen jellegű metaforákat a kognitív nyelvészet fogalmi metaforáknak nevezi.

A fogalmi metaforák jellegzetességei

Kövecses és Benczes tizenegy alapvető, a fogalmi metaforát meghatározó jellegzetességet állapítanak meg munkájukban. Ezek a következők (Kövecses–Benczes 2010, 80):

1. forrás- és céltartomány
2. a metafora alapjai
3. a forrás- és céltartományhoz köthető idegi kapcsolódások az agyban
4. a forrás- és céltartomány közötti kapcsolat
5. metaforikus nyelvi kifejezések
6. megfelelések
7. metaforikus implikációk
8. a metaforában résztvevő fogalmak aspektusai
9. fogalmi integráció
10. a metafora nyelven kívüli megvalósulása
11. kulturális modellek

Ezek a tényezők fontos szerepet játszanak a fogalmi metaforák felismerésében és leírásában. A dolgozat keretein belül részletesen bemutatjuk a szív magyar és angol frazémáinak forrás- és céltartományát, a metafora alapjait, a megfeleléseket, a metaforikus implikációkat és a metaforában résztvevő fogalmak aspektusait.

A forrás- és céltartomány

A forrás- és céltartomány a kognitív nyelvészet metaforakutatásában azokra a fogalmi keretekre vonatkozik, amelyek között létrejönnek a fogalmi metafora alapjául szolgáló megfelelések. A forrástartomány a kevésbé elvont fogalmi keret, amely elérést biztosít az elvontabb fogalmi kerethez, azaz a céltartományhoz. A SZERETET MELEGSÉG fogalmi metaforában így a szeretet mint elvont fogalom a céltartományt jelöli, míg a melegség mint konkrét testi érzet a forrástartományt. Ebben az esetben tehát a szeretet fogalma a melegségen keresztül értelmeződik. Egyéb gyakori forrás- és céltartományok: épület – elmélet, háború – érvelés (Kövecses–Benczes 2010, 81).

A metafora alapjai

A metafora alapjai talán az egyik legfontosabb tényező a metaforikus kapcsolatok természetének kutatása során. Arra az alapvető kérdésre keresi ugyanis a választ, hogy miért kapcsolódnak össze bizonyos fogalmi keretek (azaz a forrás- és céltartomány) az egyes metaforáknál. A konvencionális magyarázat az, hogy a fogalmak közötti strukturális hasonlóságok megléte miatt. Az ÉLET UTAZÁS példából kiderült, hogy a két fogalmi keret között számos megfelelés fedezhető fel, aspektusaik megegyeznek. Míg ez a magyarázat kielégítő számos metafora esetében, mégsem lehetséges minden fogalmi metaforát ezen elmélet alapján értelmezni. Ebből az okból kifolyólag egy új feltételezés látott napvilágot a metaforakutatásban, mely szerint létezik egy másik motiváció is, az emberi testtel kapcsolatos tapasztalatok, amelyek számot adnak a többről.

a) A testünkkel kapcsolatos tapasztalataink

A SZERETET MELEGSÉG fogalmi metaforából kiderült, hogy a szeretet képezi az elvont fogalmi keretet, azaz a céltartományt, míg a melegség mint konkrét testi érzet a forrástartományt fejezi ki. A fogalmi metafora természetesnek hat a nyelv beszélőinek körében, ugyanis egy természetes folyamatot ír le, amely a szeretet átélése során játszódik le testünkben. Ez egyébként egészen a csecsemőkorig vezethető vissza, hiszen a kisbabák is melegséget éreznek, amikor a szülő dajkálja vagy dédelgeti őket, ez a későbbiekben pedig a szeretet fogalmával kapcsolódik össze. Az ilyen és ehhez hasonló metaforákra jellemző, hogy a tudatalattinkban raktározódnak el, és használatuk a nyelvben inkább ösztönös, mintsem szándékos.

Egy másik igen gyakori forrástartomány a hő, mely bár hasonlatos a melegség fogalmához, egészen más céltartományokhoz biztosít elérést. Számos fizikai aktivitást jellemez a testhőmérséklet emelkedése, csakúgy mint a düh, az izgalom, vagy az erős szexuális vágy érzetét. Ebből következik, hogy az INTENZITÁS HŐ fogalmi metafora szintén a testi tapasztalatainkhoz vezethető vissza. A hő mint forrástartomány nagyszámú céltartomány eléréséhez biztosít fogalmi keretet, ilyenek a düh, szerelem, vágy, munka és a vita is. Mivel a testi tapasztalat nem nyelvészeti kategória, megfigyelhető, hogy ezek a metaforák általánosságban véve univerzálisnak tekinthetők (Kövecses–Benczes 2010, 81).

b) Tartály-metaphora

A szív mint fogalom igen sok metaforában jelenik meg sematikus struktúraként, mint egy tároló, tartály, amely különböző érzelmeket képes elraktározni. Ilyen elsősorban a szeretet és a szerelem, de ide tartozik még az együttérzés, a bátorság és a jóság is. Ezek alapján a fogalmi metafora így fogalmazódik meg: A SZÍV ÉRZELMEKET TÁROLÓ TARTÁLY. Ez a metafora azonban nem feltétlenül jelentkezik univerzálisan a világ nyelveiben, a török nyelvben például az érzelmek a májban, míg a nigériai angolban a gyomorban találhatóak. (Gutiérrez Pérez– de Olavide 2008, 25)

A tartály-metaphora, természetesen, a világ számottevő egymással rokonságban nem lévő nyelvében jelen van, ami szintén arra enged következtetni, hogy a testi tapasztalatok jelentős befolyással bírnak az emberi gondolkodásra, illetve hogy a gondolkodás maga metaforikus természetű, ennek köszönhetően jönnek létre az univerzális elemi metaforák. Néhány metafora a világ nyelveiből, ami alátámasztja a tartály-metaphora létezését:

- „He’s bursting with joy” – ami magyarul annyit tesz, „túlcsordul a boldogságtól”.
- „Ta xin-zhong chongman xiyue” – kínai metafora, jelentése „csordultig van a szíve a boldogságtól” (Kövecses–Benczes 2010, 96).

Az elemi metaforák egyetemessége nem jelenti azt, hogy a frazémák minden nyelvben hasonló komponensekből épülnek fel. A generikus metaforáknak, mint amilyen „a szív egy folyadékkal teli tartály” számos különböző megnyilvánulási formája lehet specifikus szinteken. Ilyenek például a „one’s heart leaps” és a „reps a szíve”. A tartály mozgását, melyet a benne lévő folyadék forrása okoz, a két nyelv eltérő módon írja le, de ennek ellenére, ugyanazt a fogalmi metaforát illusztrálják (Kövecses–Benczes 2010, 96).

A tartály-metaphorának megannyi aspektusa van, melyek megjelennek a fogalmi metafora specifikus változataiban. Ezek közül említésre méltó az objektum, amely belekerülhet a tartályba; a szív belsejét kitöltő tartalom; az objektum, amely csak erőteljes külső behatásra kerülhet ki a tartály belsejéből; a tartály súlya; méretei; a különböző folyamatok, amelyek a tartály belsejében mennek végbe; a szív különböző viselkedési módjai a tartályt kitöltő magas hőmérsékletű folyadék hatására; a tartály hajlíthatósága és deformálhatósága; a tartály keménysége; az érzelmek tárolásának funkciója; dinamikus mozgása; a hatás, mely ezt a mozgást kiváltja; a tartály-, mint mozgatható tárgy; a felületén végbemenő különböző cselekvések és folyamatok; illetve a rajta megtalálható tárgyak, amelyek meg is terhelhetik a szívet (Bańczerowski–Dziwońska-Kiss 2013, 336–341).

Gutiérrez Pérez és de Olavide 2008-as munkájukban a következő alkategóriákat különböztetik meg A SZÍV ÉRZELMEKET TÁROLÓ TARTÁLY fogalmi metafora kapcsán (Gutiérrez Pérez– de Olavide 2008, 50):

1. A SZÍV SZERETET/SZERELEM
2. A SZÍV NAGYLELKÚSÉG VAGY KEDVLESSÉG
3. A SZÍV ŐSZINTESÉG
4. A SZÍV FIGYELMESSÉG

5. A SZÍV AGGODALOM VAGY ÉRDEKLŐDÉS
6. A SZÍV SZOMORÚSÁG
7. A SZÍV SAJNÁLAT VAGY EGYÜTTÉRZÉS
8. A SZÍV VÁGYAKOZÁS
9. A SZÍV BÁTORSÁG

c) A szív mint anyag

Kultúránkban a szív gyakran fordul elő olyan frázisokban, amelyek különböző anyagokhoz hasonlítják azt. Például amikor azt mondjuk, hogy valakinek „aranyból van a szíve”, egy erényt írunk le, amely az embert magát jellemzi. Ezeket a tulajdonságokat belülről jövőnek tekintjük, ilyenek például a jóság és a kedvesség, melyek aztán a fogalmi metaforában mint gazdagság vagy vagyon konceptualizálódnak. Ez a metafora számos nyelvben megtalálható, többek között a franciában („Avoir un coeur d’or”), a spanyolban („Tener un corazón de oro”), az olaszban („Avere un cuore d’oro”) és a németben is („Ein goldenes Herz haben/ ein Herz aus Gold haben”). (Gutiérrez Pérez– de Olavide 2008, 37)

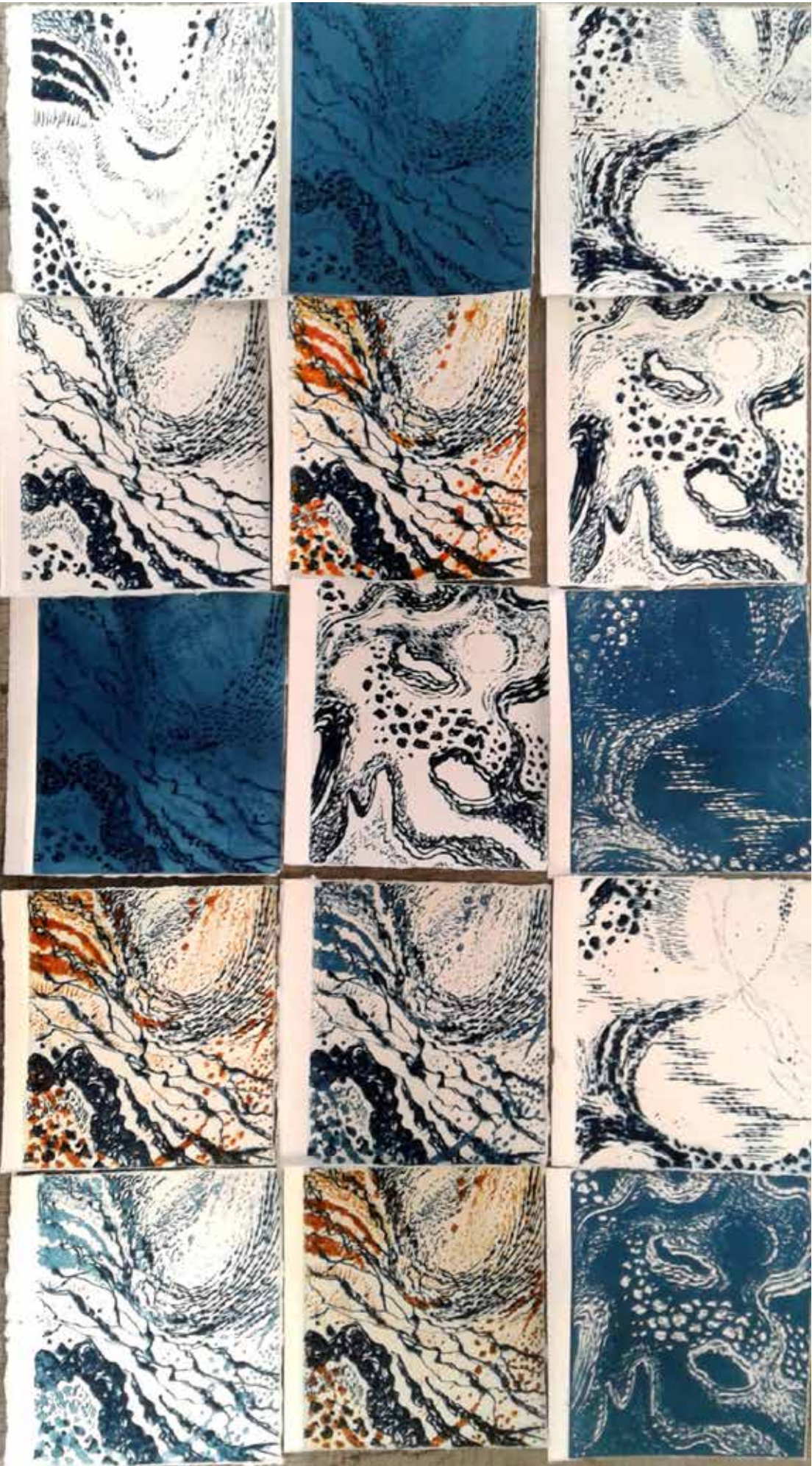
Az erények mellett azonban a negatív tulajdonságok is kifejezhetők a szív bizonyos anyagokhoz való hasonlításával. Például az angol „have a heart of stone” (kőszívű) számos nem kívánatos tulajdonságra utalhat. Az angol nyelvben a leggyakoribb anyagok, amelyek az érzéketlenség, durvaság, gorombaság és a keményszívűség konceptualizációban vesznek részt: a steel (acél), iron (vas), stone (kő), marble (márvány). Az anyag keménysége a viselkedés hűvösségével és keménységével állítható párhuzamba.

3. Hipotézis

A dolgozat fő témája a szív metaforáinak vizsgálata egy párhuzamos magyar és angol frazéma-korpuszon, amely nyomtatott frazeológiai szótárakból, illetve online adatbázisokból gyűjtött frazémákból épül fel. A kutatás célja feltárni azokat a fogalmi metaforákat, amelyek a SZÍV/HEART vezérszavú frazémák háttérében fedezhetők fel az angol és a magyar nyelvű frazéma-állományban, ezek összehasonlítása, valamint a megegyezések és eltérések feltérképezése a két nyelv és kultúra konceptualizációs mintái tekintetében.

A kutatás elméleti háttérét Lakoff és Johnson valamint Kövecses kognitív nyelvészeti munkái biztosítják, s ilyen szempontból a dolgozat igyekszik részletesen bemutatni az egyes metaforák forrás- és céltartományát, az univerzális metaforákat, a generikus és specifikus szintű metaforák egymáshoz való illeszkedését, az azonos fogalmi metaforák eltérő preferenciáit használatuk során, valamint számba venni azokat a fogalmi metaforákat, amelyek csupán a két nyelv egyikében fordulnak elő.

Mivel a szív mint az élet alapvető mozgatórugója az ember fogalmi rendszerében meghatározó helyet foglal el, várható, hogy a két nyelvben igen hasonló minták mentén konceptualizálódnak a vele kapcsolatos fogalmi metaforák, s ez az összegyűjtött frazémákban meg is mutatkozik.

Tempo - alterations
Rác Gyöngyike

4. Elemzés és csoportosítás

4.1. Azonos metaforák

4.1.1. Tartály-metafora

1. *(one's) heart bleeds for (someone)* – *vérzik a szíve valakiért*, univerzális metafora, az angol és a magyar nyelv ugyanazt a fogalmi keretet használja a forrástartomány kifejezésére, a generikus szintű metafora specifikus szinten is ugyanabban a formában nyilvánul meg, a fogalmi metafora jelentése: az érzelmeket a szív testesíti meg, tágabb értelemben pedig a TARTÁLY-metaforára utal. A szív mint tartály vért tartalmaz, amely valamilyen sérülés folytán kezd szivárogni a tartályból. A sérülést ez esetben valamilyen emocionális tényező okozza (például szerelmi bánat, de lehet együttérzés is).
2. *(one's) heart is in the right place* – *helyén van a szíve*, univerzális metafora, az angol és a magyar nyelv ugyanazt a fogalmi keretet használja a forrástartomány kifejezésére, a generikus szintű metafora specifikus szinten is ugyanabban a formában nyilvánul meg, a fogalmi metafora jelentése: a szív elhelyezkedése határozza meg a személy erkölcsét.
3. *(one's) heart's desire* – *a szíve vágya*, univerzális metafora, az angol és a magyar nyelv ugyanazt a fogalmi keretet használja a forrástartomány kifejezésére, a generikus szintű metafora specifikus szinten is ugyanabban a formában nyilvánul meg. A fogalmi metafora jelentése: egy vágyott dolog. A szív itt is mint egy tartály jelenik meg, melyben különböző folyamatok és cselekvések mennek végbe, és ami az érzelmeik központjával szolgál.
4. *aching heart* – *fájó szív*, univerzális metafora, *vérzik a szíve valakiért*, univerzális metafora, az angol és a magyar nyelv ugyanazt a fogalmi keretet használja a forrástartomány kifejezésére, a generikus szintű metafora specifikus szinten is ugyanabban a formában nyilvánul meg, a fogalmi metafora jelentése: szomorúságot érez. A szív mint tartály valamilyen okból megsérül, szomorúság így a sérülés által konceptualizálódik.
5. *at heart* – *a szíve mélyén*, univerzális metafora, az angol és a magyar nyelv ugyanazt a fogalmi keretet használja a forrástartomány kifejezésére, a generikus szintű metafora specifikus szinten is ugyanabban a formában nyilvánul meg, minimális eltéréssel (a magyar nyelvű metafora a tartály mélységére is utal). A fogalmi metafora jelentése: a legmélyebb érzései és vágyai szerint. A példa a tartály-metaforát illusztrálja, ahol a szív érzelmeiket raktároz.
6. *be close/dear/near to somebody's heart* – *közel áll valakinek a szívéhez*, univerzális metafora, a fogalmi keretek mind a két nyelvben megegyeznek, a generikus metafora specifikus szinten is ugyanúgy konceptualizálódik. A példa a tartály-metaforát illusztrálja, ahol a szív a fontos érzelmek tárolójaként szolgál, az ehhez való közeledés pedig szoros érzelmi kapcsolatra utal.
7. *bottom of (one's) heart* – *a szíve mélyéről*, az angol és a magyar nyelv ugyanazt a fogalmi keretet használja a forrástartomány kifejezésére, a generikus szintű metafora specifikus szinten is ugyanabban a formában nyilvánul meg. A fogalmi metafora jelentése: őszintén. A szív itt is mint egy tartály jelenik meg, melyben különböző érzések vannak elraktározva. Mindkét esetben egy specifikus aspektus, a tartály mélysége van kiemelve.

8. *dear to (one's) heart* – *kedves a szívének*, univerzális metafora, a generikus szintű metafora a specifikus szinteken is hasonló módokon nyilvánul meg. A példa a tartály-metaforát illusztrálja, ahol a tartályban lévő folyadék a szeretet.
9. *to (one's) heart's content* – *a szíve örömére*, univerzális metafora specifikus szinteken is megegyező formában. A példa a tartály-metaforára utal, ahol a szív a különböző érzelmek raktározására szolgál. Érdekes továbbá a tény, hogy az angol „content” nem csak elégedettséget, hanem tartalmat is jelenthet.
10. *pour (one's) heart out (to someone)* – *kiönti a szívét*, univerzális metafora specifikus szinteken is megegyező változatokban. A szív mint tartály olyan érzelmeket vagy gondolatokat tartalmaz, amelyek valamilyen oknál fogva kitörnek a tartályból.
11. *have a heavy heart* – *nehéz a szíve*, univerzális metafora, specifikus szinteken is azonos megjelenési formában. A fogalmi metafora a tartályra utal, ahol a szív tartalma befolyásolja a tartály súlyát.
12. *die of a broken heart* – szó szerinti fordítása: belehal a törött szívébe. Jelentése: belehal bánatába. Az angol nyelvű metaforánk magyar megfelelője a „meghasad a szíve”. A metafora a tartály-metaforára utal, ugyanis ebben az esetben a szív egy olyan tartály, amin valamilyen sérülés keletkezik, ennek a szomorúság az oka.

4.1.2. Testünkkel kapcsolatos tapasztalataink

1. *(one's) heart skips/misses a beat* – *kihagy a szíve* (egy ütemet), univerzális metafora, az angol és a magyar nyelv ugyanazt a fogalmi keretet használja a forrástartomány kifejezésére, a generikus szintű metafora specifikus szinten is ugyanabban a formában nyilvánul meg. A fogalmi metafora jelentése: ijedt, izgatott, meglepett. A frazéma elsődleges jelentése kevésbé elvont, az orvostudományból származik, azt a jelenséget írja le, amikor a szív lüktetése nem egyenletes.
2. *warm-hearted* – *melegszívű*, univerzális metafora, a generikus metafora specifikus szinteken is megegyezik a két nyelvben. A fogalmi metafora a testünkkel kapcsolatos tapasztalatainkra utal vissza.

4.1.3. A szív mint anyag

1. *be engraved/etched on (one's) heart* – *a szívébe van vésve*, univerzális metafora, a fogalmi keretek mind a két nyelvben megegyeznek, a generikus metafora specifikus szinteken is ugyanúgy konceptualizálódik. A példa a SZÍV ANYAG metafora egy specifikus esetét illusztrálja, melyben A SZÍV VÉSHETŐ ANYAG/FELÜLET.
2. *harden (one's) heart* – *megkeményíti a szívét*, univerzális metafora, a generikus metafora specifikus szinteken is egyformán hasonlóan kerül kifejezésre. Az itt megjelenő fogalmi metafora A SZÍV ANYAG.

3. *have a heart of stone* – *kőből van a szíve*, univerzális metafora, ami kemény érzelmekre utal. A generikus metafora specifikus szinteken is azonos módon nyilvánul meg. Az itt megjelenő fogalmi metafora A SZÍV ANYAG.

4.1.4. Egyéb metaforák

1. *not have the heart* – *nincs szíve megtenni valamit*, univerzális metafora specifikus szinteken is megegyező formában. Az itt megbúvó fogalmi metafora A SZÍV AZ EMBERI MINŐSÉG TÜKRE, illetve A SZÍV HAJTÓRUGÓ / BÁTORSÁG.
2. *good-hearted* – *jószívű*, univerzális metafora, a generikus metafora specifikus szinteken is ugyanazokon a megfeleléseken alapszik. Itt is megfigyelhető a tartály-metafora, ahol a jóságot raktározó tartály a szív. Az itt megbúvó fogalmi metafora A SZÍV AZ EMBERI MINŐSÉG TÜKRE.

4.2. Részben azonos metaforák

4.2.1. Tartály-metafora

1. *(one's) heart is in (one's) mouth* – szó szerinti fordítása: a szíve a szájában van. Jelentése: félelemmel, izgalommal, megdöbbenéssel teli. Az angol nyelvű metaforának nincs magyar nyelvű megfelelője, a jelentésben legközelebbi magyar metafora a „torkában dobog a szíve”. A metafora értelmezése nem A BOLDOGSÁG FENT VAN, A SZOMORÚSÁG PEDIG LENT, sokkal inkább vonatkozik a tartály-metaforára. A szív, mint egy folyadékkal teli tartály nagy intenzitással dobog, dinamikus objektum, mozgatható tárgy, a folyadék belülről fejt ki a hatását a tartályra, nyomás alatt tartja. Ebből a példából is látszik, hogy a különböző érzelmek leggyakrabban mint egy tartályban lévő folyadék konceptualizálódnak, a forrástartomány hatóköre igen tág. Ez az igen konvencionális metafora nem véletlenül univerzális; legalapvetőbb testi tapasztalatainkra utal vissza. A generikus metafora itt más formában nyilvánul meg a specifikus szinteken. A metaforában a test konceptualizálódik tartályként, amelyből a szív kiugorhat. A SZÁJ A TARTÁLY NYÍLÁSA. A fogalmi metafora természetesen a forrás- és a céltartománynak csupán bizonyos aspektusait használja fel, ilyenek például a tartály, ami az ijedt ember szíve, a tartályban lévő folyadék, ami a félelem, a folyadék hője, a félelem intenzitása, és a folyadék hő emelkedésének az oka, a félelem oka. (Kövecses 2006, 86) A tartály kimenete és bemenete, súlya, méretei, illetve a külső erők, melyek rá hatnak, nem kerülnek megemlítésre.
2. *(one's) heart leaps* – szó szerinti fordítása: ugrik a szíve. Jelentése: hirtelen előnti a boldogság érzése, a remény. Az angol nyelvű metaforának nincs magyar nyelvű megfelelője, a jelentésben legközelebbi magyar metafora a „reped a szíve”. Habár létezik egy magyar metafora, amely a forrás- és céltartománya között ugyanezeket a megfeleléseket használja, és specifikus szinten hasonlóan nyilvánul meg, a „majd kiugrik a szíve a helyéről” mégis

Inscribed
Rác Gyöngyi

ellentétes jelentéssel bír. Jelentése: nagyon megerőlteti magát, nagyon fél vagy izgul. (Bárdosi 2012, 584) A kérdéses fogalmi metafora a szívet mint dinamikus objektumot mutatja be. Ebben az esetben a szív egy olyan mozgatható tárgy, amelyre a tartályban lévő folyadék belülről fejt ki a hatását, nyomás alatt tartja. A metafora univerzális; legalapvetőbb testi tapasztalatainkra utal vissza, azonban kultúrák közötti különbségek fedezhetők fel a specifikus szinteken. Míg az angolban a szív megugrik, addig a magyarban repes. Ezek az igék elhanyagolható mértékben különböznek csupán egymástól. Mindkettő olyan dinamikus mozgást fejez ki, amely során a test emelkedő és ereszkedő mozgást végez.

3. *(one's) heart of hearts* – szó szerinti fordítása: szívek szíve (figura etimologica). Jelentése: legtitkosabb, legigazabb gondolataiban. Az angol nyelvű metaforának nincs magyar nyelvű megfelelője, a jelentésben legközelebbi magyar metafora a „szíve legmélyén”. A metafora univerzális, mely generikus szinten megegyezik a két nyelvben. A tartály-metafora itt is kifejezésre jut, ebben az esetben azonban egy egészen új aspektusa mutatkozik meg. A metaforából kiderül, hogy a szív belsejében zajló folyamatok elérhetik a tartály mélyét is. Specifikus szinten megfigyelhetők a különbségek a két nyelv között, az angol ugyanis a „mélység” fogalmát a „szív” lexémával fejezi ki, ami szintén metaforikus jelleggel bír.
4. *(one's) heart out* – hiányos idióma, ez első komponense, ami legtöbbször egy ige, nincs megadva. Jelentése ettől az első komponenstől függ, de általánosan azt az állapotot fejezi ki, amikor valaki nagy intenzitással, teljes erejéből és energiájával csinál valamit. Lehetséges változatai: „sing one's heart out”, „cry one's heart out”, „dance one's heart out”. Míg az utolsó idióma megtalálható mindkét kultúrában, specifikus szinteken is megegyező változatban (kitáncolja a szívét), addig a két előbbi még generikus szinten sem jelenik meg. Az angol metaforához legközelebb álló magyar metafora a „kiteszi a lelkét”, mely azt jelenti: igyekszik. Bár bizonyos fokig eltérő jelentésárnyalattal bír, mégis ez az angol metaforával leginkább összeegyeztethető magyar nyelvű példa. Ebben az esetben a szív egy olyan mozgó/mozgatható tárgyként konceptualizálódik, amely az érzelmek lelőhelyét szimbolizálja.
5. *after (one's) own heart* – szó szerinti fordítása: a saját szíve után. Jelentése: olyan személy, akit nagyra tart, elismer, magához hasonlónak ítél meg valaki. Az angol nyelvű metaforának nincs magyar nyelvű megfelelője, a hozzá legközelebbi magyar nyelvű metafora a „szívéhez közelinek érez valakit/valamit”. Habár a magyar nyelvű metaforában némileg módosul a jelentés, mindkét metaforáról elmondható, hogy középpontjában a szív mint fogalom áll, amely a tartály-metaforára vezethető vissza. Mivel a szív többek között a szeretet tárolására is alkalmas tartály, a szívhez való közelség pozitív érzelmeket jelöl. A fogalmi metafora univerzális, generikus, specifikus szinteken történő megnyilvánulása során azonban különbségek figyelhetők meg.
6. *bare (one's) heart* – szó szerinti fordítása: lecsupaszítja a szívét. Jelentése: megosztja bensőséges gondolatait és érzéseit egy másik emberrel. Az angol nyelvű metaforának nincs magyar nyelvű megfelelője, a jelentésben legközelebbi magyar metafora a „megnyitja a szívét”, vagy a „kitárulkozik valaki előtt”. A metafora univerzális, mely generikus szinten megegye-

- zik a két nyelvben, specifikus szinteken azonban árnyalatnyi különbségek figyelhetők meg. A tartály-metaphora úgy mutatja be a szívet, mint egy érzelmeket raktározó tartályt.
7. *be all heart* – szó szerinti fordítása: teljes szívű. Jelentése: nagylelkű, nagyszívű. A generikus metafora univerzális, jelen van mindkét nyelvben, azonban egész más módon nyilvánul meg specifikus szinteken. A magyar elsősorban a „lélek” lexémát használja a „szív” helyett, továbbá más aspektusát hangsúlyozza ki a tartálynak. Míg az angolban az egész tartályt átjáró érzés/ tulajdonság a lényegesebb, a magyarban a tartály méretei jutnak kifejezésre.
 8. *be sick at heart* – szó szerinti fordítása: beteg a szívében, jelentése: kellemetlen érzések töltik el, mint például a szomorúság, bánat, stb. Az angol nyelvű metaforának nincs magyar nyelvű megfelelője, a jelentésben legközelebbi magyar metafora a „fáj a szív”. Ebben az esetben a generikus metafora specifikus szinteken eltérő módon konceptualizálódik. A fogalmi metafora a tartály-metaphorára utal, ahol a szív mint tartály megsérül, aminek következtében a fájdalomérzet alakul ki.
 9. *by heart* – szó szerinti fordítása: szív által. Jelentése: emlékezetből tudni valamit. Az angol metaforikus kifejezéshez legközelebb álló magyar frazéma a „fejből”. Habár ugyanazt a cselekvést fejezi ki a két kifejezés, mégis más forrástartományok jelennek meg a két nyelvben. Az egyikben a szív, míg a másikban az agy biztosítja a fogalmi keretet. Gutiérrez Pérez ezt a jelenséget a francia nyelv angolra gyakorolt hatásának tudja be, ami egészen a normandiai partraszállásig vezethető vissza. („Apprendre par cœur”) A szív megjelölése mint az intellektuális képességek tartálya más nyelvekből is ismert, ilyen például a német is. („Im Herz bewahren”) (Gutiérrez Pérez– de Olavide, 2008, 43)
 10. *a song in (one's) heart* – szó szerinti fordítása: egy dal a szívében. Jelentése: intenzív, eufórikus érzete a boldogságnak, elégedettségnek. Az angol nyelvű metafora legközelebbi magyar megfelelője a „dalból van a szíve”. A példa jól illusztrálja a tartály-metaphorát, amelynél a szív mint tartály boldogságot és az örömet raktároz.
 11. *eat (one's) heart out* – szó szerinti fordítása: kieszi a szívét, jelentése: szomorúságot, irigységet érez. Az angol metafora magyar megfelelője a „megeszi a bánat” vagy „megeszi a sárga irigység”. A metafora alapja a tartály-metaphora, ami szerint a szív egy olyan tartály, amiben a szeretet és a boldogság lakozik. A metafora specifikus szintű megnyilvánulásaiban az rágás/evés fogalma a közös.
 12. *follow (one's) heart* – hallgat a szívére, univerzális metafora, a generikus metafora specifikus szinteken különböző aspektusokban nyilvánul meg. A frazémában megbúvó fogalmi metafora a SZÍV MINT TANÁCSADÓ SZEMÉLY VAGY DOLOG.

4.2.2. A szív mint anyag

1. *have a heart of glass* – szó szerinti fordítása: üvegből van a szíve. Jelentése: érzelmi törékenység, mások által való befolyásolhatóság. A metafora legközelebbi magyar megfelelője: törékeny szívű. A metafora univerzális, annak ellenére, hogy specifikus szinten különböző

módon nyilvánul meg. Az itt megjelenő fogalmi metafora A SZÍV ANYAG.

2. *heart of oak* – tölgyszívű, jelentése: érzelmileg vagy mentálisan erős, edzett. A metaforának nincs magyar megfelelője. Az itt megjelenő fogalmi metafora A SZÍV ANYAG.

4.3. Megegyezést nem mutató metaforák

1. *(one's) heart is in (one's) boots* – szó szerinti fordítása: a szíve a csizmájában van. Jelentése: szomorúnak, csalódottnak, ijedtnak érzi magát. Az angol nyelvű metaforának nincs magyar nyelvű megfelelője, a jelentésben legközelebbi magyar metafora a „nehéz a szíve”. A fogalmi keretek itt nem feltétlenül a tartály-metaforára utalnak, sokkal inkább egy mozgatható tárgyként mutatják be a szívet. Az angol nyelv több fogalmi keretet is használ a boldogság fogalmának kifejezésére, aminek az egyike a BOLDOGSÁG FENT VAN, ebből az következik, hogy a SZOMORÚSÁG LENT VAN, mint ahogy a példa is illusztrálja. A térbeli viszonyok gyakran fordulnak elő, amikor az érzelem céltartomány kifejezéséről van szó (Kövecses–Benczes 2010, 86).
2. *a change of heart* – szó szerinti fordítása: megváltozik a szíve. Jelentése: megváltoznak az érzései vagy megváltoztatja a véleményét valamivel kapcsolatban. Az angol nyelvű metaforának nincs magyar nyelvű megfelelője, egy metafora sem egyezik meg generikus szinten, nincs hasonló fogalmi keret a forrástartomány kifejezésére. Az angol metafora forrástartomány a szív mint egy mozgatható tárgy, a céltartomány pedig az emberi érzelmvilág. Figyelemreméltó, hogy a két tartomány összeolvadásával olyan aspektus jelenik meg a céltartományban, amely egyébként nem jellemző rá. A szív ugyanis az érzelmekkel ellentétben nem változik vagy cserélődik.
3. *a faint heart* – szó szerinti fordítása: halovány szívű. Jelentése: olyan személy, aki hiányában van a bátorságnak és a meggyőződésnek. Az angol nyelvű metaforának nincs magyar nyelvű megfelelője, a jelentésben legközelebbi magyar metafora a „nadrágjában van a szíve” (Bárdosi 2012, 101). A magyar nyelvű metafora sokkal inkább vonatkozik a tartály-metaforára, mint az angol. Ebben a frazémában a szív mint egy gyenge, puha anyag jelenik meg, ami negatív tulajdonságok hordozója.
4. *a stout heart* – szó szerinti fordítása: vaskos szív. Jelentése: bátorság, eltökéltség. A metaforának nincs magyar megfelelője. A példa a tartály-metaforát illusztrálja, ahol a szív mint tartály bátorságot raktároz.
5. *chicken-hearted* – szó szerinti fordítása: csirke szívű. Jelentése: félnék, ijedős. Az angol nyelvű frazémának nincs magyar nyelvű megfelelője, a jelentést legteljesebben visszaadó magyar kifejezés a „nyúlászívű”. A frazéma AZ ÁLLATI TULAJDONSÁG EMBERI TULAJDONSÁG metaforára épül.
6. *crux of the matter* – szó szerinti fordítása: a dolog szíve. Jelentése: egy témának vagy problémának a központi, legfontosabb eleme. Nincs magyar megfelelője. A kérdéses fogalmi metafora A SZÍV VALAMINEK A KÖZEPE. Mivel a mellkas a testnek csaknem a közepén

helyezkedik el, a szív nemcsak fekvésében, hanem a funkciójával betöltött szerepében is nélkülözhetetlen (Gutiérrez Pérez–de Olavide 2008, 43).

7. *find it in (one's) heart to (do something)* – szó szerinti fordítása: megtalálja a szívében, hogy megtegyen valamit. Jelentése: ráveszi magát arra, hogy megtegyen valamit. A fogalmi metaforának nincs magyar megfelelője. A példa a tartály-metaforát illusztrálja, ahol a tartály bizonyos érzelmek tárolására szolgál.

5. Konklúzió

A kutatás korpuszát negyven angol nyelvű frazeológiai szótárakból származó metafora alkotja. A frazémák véletlenszerűen kerültek kiválasztásra, az angol nyelvű szív/heart vezérszavú metaforák megközelítőleg 50%-a található meg a munkában.

Az individuális metaforák vizsgálata során minden esetben megtörtént a jelentésben legközelebbi magyar metafora azonosítása, a két metafora kognitív nyelvészeti szempontok alapján való összehasonlítása, illetve ezek alapján történő csoportosítása.

A kutatásból kiderült, hogy a feldolgozott frazémák zöme megegyezik a két nyelvben a mögötük meghúzódó metaforák tekintetében. Ezek olyan univerzális metaforák, amelyek részben specifikus szinteken is egyformán nyilvánulnak meg (pl. *one's heart bleeds for someone* – *vérzik a szíve valakiért*), részben pedig a generikus metafora specifikus szinten bizonyos aspektusaiban különbségeket mutat (*be sick at heart* – *fáj a szíve*). A korpuszban hét olyan angol nyelvű metafora jelenik meg, amelyek semmilyen szinten nem mutatnak egyezést a két nyelvben. Ezek a frazémák többek között azért is figyelemreméltóak, mivel a legkülönbözőbb fogalmi metaforákon alapszanak, a tartály csupán háromnak a háttérben jelenik meg.

A megegyezést mutató metaforák többségében a tartály-metafora figyelhető meg, kisebb mértékben a testi tapasztalatok és a szív mint anyag metafora. Ebből következik, hogy a korpuszt képező metaforák alátámasztják a hipotézist, miszerint a szív/heart vezérszavú metaforák döntő többsége hasonlóan konceptualizálódik a két nyelvben. Ez arra enged következtetni, hogy testi tapasztalataink, illetve a szívnek az emberi fogalomrendszerben elfoglalt központi helye nagymértékben befolyásolja nyelvi kifejezéseinket és legfőképpen gondolkodásunkat.

6. Befejezés

A metaforakutatás a kognitív nyelvészetnek azon területe, mely az elmúlt évtizedekben igen nagy népszerűségnek örvend. Lakoff és Johnson, valamint Kövecses olyan elméleti alapot teremtettek meg, melyre hagyatkozva a világ nyelvészei objektív és megbízható módon tudják vizsgálni nyelvük metaforáit, ezáltal olyan következtetéseket levonva, melyek nem csak a nyelvek közötti hasonlóságokra és eltérésekre, hanem az emberi gondolkodás és fogalomvilág természetére és törvényszerűségeire is rávilágítanak.

Munkám során elsősorban arra törekedtem, hogy az általuk megalapozott elméleti háttér

követve tanulmányozzam az angol és magyar metaforavilág egy kis szegmensét, a szív/heart vezérszavú frazémákban fellelhető metaforákat. A kutatás során pedig bebizonyosodott, hogy a két nyelv igen nagymértékben megegyezik ezen metaforák tekintetében. Tagadhatatlan, hogy a hasonlóságok mellett részleges különbségek és teljes eltérések is megfigyelhetők a vizsgált frazémákban, ami a nyelvek között létező alapvető különbségekre világít rá.

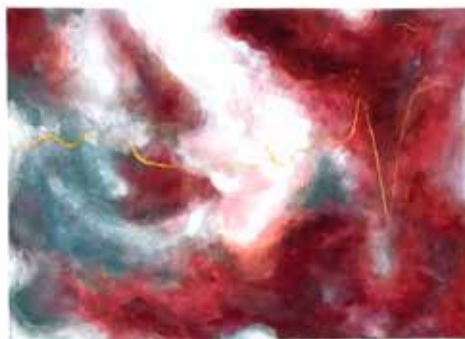
Mivel a kutatás során a szív metaforáinak csupán egy meghatározott részét vettem górcső alá a két nyelvben, úgy gondolom, egy jövőbeli részletesebb kutatás alkalmával célszerű lenne nagyobb korpusszal és több nyelv összehasonlításával dolgozni, amely aztán bizonyosabb következtetésekhez és átfogóbb összegzéshez vezethetne.

Irodalom

- Bañcerowski Janusz–Dziewońska–Kiss Dorota. 2013. A SZÍV képe a magyar és a lengyel frazeológiában. *Magyar nyelvőr* 137 (3): 336–342.
- George Lakoff–Mark Johnson. 1980. *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press.
- Gutiérrez Pérez, Regina–de Olavide, Pablo. 2008. A Cross-Cultural Analysis of Heart Metaphors. *Revista Alicantina de Estudios Ingleses* (21): 25–56. https://www.researchgate.net/publication/228355841_A_Cross-Cultural_Analysis_of_Heart_Metaphors (2018. aug. 28.)
- Kövecses Zoltán. 2006. A fogalmi metaforák elmélete és az elmélet kritikája. *Világosság* (8–9–10): 87–98.
- Kövecses Zoltán–Benczes Réka. 2010. *Kognitív nyelvészet*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Frazeológiai szótárak

- Bárdosi Vilmos. 2012. *Magyar szólások, közmondások adatbázisa*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. https://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tinta/TAMOP-4_2_5-09_Magyar_szolasok_kozmondasok_adatbazisa/adatok.html (2018. szept. 25.)
- T. Litovkina Anna. 2005. *Magyar közmondások nagyszótára Budapest* : Tinta Könyvkiadó. *The Free Dictionary*. <https://www.thefreedictionary.com/> (2018. máj. 28.)

Three days light
Rác Gyöngyike

Horváth Futó Hargita

GION-MŰVEK A HANGOK TERÉBEN¹

Gion Nándor: *Kitalált és igaz szenttamási történetek az 1920-as és 30-as évekből*

(Tízrészes hangjátéksorozat)

A hangjáték, azaz a rádiódráma, rádiójáték az első világháború utáni évtizedek új drámai műfaja volt. Az Újvidéki Rádióban 1952-ben került adásba az első rádióra alkalmazott regény. Négy évtized alatt (1951–1989) mintegy 50 jugoszláviai magyar szerző 160 eredeti rádiójátéka, hangjátéka került bemutatásra az Újvidéki Rádióban, valamint közel 60 gyermekhangjáték és mesejáték, így a rádió komoly szerepet játszott a jugoszláviai magyar drámairodalom létrejöttében is. A dolgozat középpontjában Gion Nándor 1977 októberétől két és fél hónapig sugárzott *Kitalált és igaz szenttamási történetek az 1920-as és 30-as évekből* című tízrészes hangjátéksorozata áll, melynek első része felsorakoztatja a szereplőket, egyesek konkrétan is jelen vannak, másokat megemlítenek, többen más Gion-művekben is szerepelnek.

Kulcsszavak: Gion Nándor, hangjáték, Újvidéki Rádió, drámairodalom

Médiúmváltás: hangművészet – rádiójáték – Gion

A hangjáték, azaz a rádiódráma, rádiójáték az első világháború utáni évtizedek új drámai műfaja volt (az első hangjátékot Angliában a BBC Rádió sugározta 1924-ben, nálunk a második világháború utáni első évtizedben jelent meg). Az 1949 novemberében indult Újvidéki Rádióban az első rádióra alkalmazott regény, Molnár Ferenc *A Pál utcai fiúk* című műve, 1952-ben került adásba. „Egy évvel később, 1953-ban már eredeti hangjátékokat sikerült hangszalagra rögzíteni. S ezután a rádió rendszeresen közvetítette a gyermekhangjátékokat, a mesejátékokat, később pedig a felnőtt hallgatóknak szánt rádiójátékokat” (Faragó 2010, 50). A Rádiósínház a vajdasági művészemberek műhelyeként a vajdasági magyar drámairodalom ügyét is szolgálta a maga módján: „Ismert és neves íróink és költőink ott sajátították el azokat a dramaturgiai alapismereteket, amelyek birtokában kezdetben rádiós, később már színpadi művek megírására is vállalkozhattak: pl. Balázs Attila, Barácius Zoltán, Bosnyák István, Deák Ferenc, Dudás Károly, Fehér Ferenc, B. Foky István, Gion Nándor, Gobby Fehér Gyula, Guelmino Sándor, Kopeczky László, Majtényi Mihály, Pintér Lajos, Tolnai Ottó és Varga Zoltán” (Faragó 2010 56). Az Újvidéki Rádió megalakulását követően kénytelen volt felvenni a versenyt a Magyar Rádióval a művelődési, az irodalmi és a gyermekműsorok területén is, ezért létrehozták a drámaszerkesztőség mellett a saját színi együttesüket is, ami Juhász Géza szerint alighanem egyedülálló vállalkozás volt a rádiózás történetében: „A szerkesztőség és a színi együttes mellett nélkülözhetetlen volt egy fordító, átdolgozó és végül egy szerzői gárda is. Ilyen mennyiségi igényt természetesen elképzelhetetlen eredeti művekkel kielégíteni, de az ilyen műsorok hasonlóképp elképzelhetetlenek eredeti művek nélkül. Ez a magyarázata annak, hogy alig négy évtized alatt (1951–1989)

1 A kutatás a Tartományi Felsőoktatási és Tudományos Kutatási Titkárság 142-451-2645/2018-01 számú projektje keretében valósult meg.

mintegy 50 jugoszláviai magyar szerző 160 eredeti rádiójátéka, hangjátéka került bemutatásra az Újvidéki Rádióban, emellett megközelítőleg 60 gyermekhangjáték és mesejáték” (Juhász, 1998: 172). Az Újvidéki Rádió tehát szerepet játszott a jugoszláviai magyar drámairodalom létrejöttében is.

A szövegek hírnevét a társművészetek is fenntartják, sőt a kánoni rang sokszor valamelyik társművészetnek köszönhető (Szegedy-Maszák 2008, 134). Gion Nándor műveire hamar felfigyelt a színház- és filmművészet, valamint az elektronikus médium, a televízió és a rádió is. Ez utóbbiban közrejátszhatott az a tény is, hogy egyetemi tanulmányai alatt Gion Nándor az Újvidéki Rádió ösztöndíjasa volt. Miután 1963-ban diplomázott az újvidéki Magyar Tanszéken, a rádiónál kapott állást munkatársként, majd szerkesztőként, 1985 és 1993 között a rádió főszerkesztőjeként dolgozott. Az 1971-ben megjelent *Ezen az oldalon* kötet novelláiból készült hangjátékot 1973 januárjában sugározta két részben az Újvidéki Rádió magyar nyelvű drámaújsorainak szerkesztősége. A hangjáték első részében Gion is vállalt szerepet. „A rádió közvetítésével jutott el az Újvidéki Színház színpadára (1978-ban) Gion Nándor *Ezen az oldalon* című novellafüzére is, azaz annak színpadra alkalmazott változata” (Juhász 1998, 176). A drámaújsorok szerkesztősége ezt követően dramatizálta a *Virágos Katona*, a *Kárókatona még nem jöttek vissza*, a *Postarablók* című regényeket, az Angyali vigasságot, az Izsakhár-szövegeket és számos más novellát. A *Kitalált és igaz szenttamási történetek az 1920-as és 30-as évekből* című hangjátékot, amely a *Latroknak is játszott* tetralógia második regényének, a *Rózsaméznek* az adaptációja, tíz részben sugározták 1977 októberétől. A Híd folyóirat 1977 novemberében a következőképpen adott hírt a hangjáték készítéséről: „Az Újvidéki Rádió történetében ritkán fordult elő, hogy irodalmi műveket elevenítettek meg. Pedig a gyakorlat bizonyította, hogy gazdag cselekményű, tehát jól adaptálható művek rádióra alkalmazása már fél siker. Két évvel ezelőtt például a rádiószínház sikeres bemutatót tartott Majtényi Mihály *Garabonciás* és *Bige Jóska házassága* című regényének rádióváltozatával. Most még nagyobb feladatra vállalkozott a rádió drámaújsorának szerkesztősége. Vajda Tibor rendezésében tíz, egyenként félórás rádiójátékban bemutatják Gion Nándor nagy sikerű regényét, a *Virágos Katonát* és a *Rózsamézet*. A szerző nyilatkozatából tudjuk, hogy a hangjátéksorozat nem az említett két regény közvetlen dramatizálása, hanem a regényhősök és a műben szereplő események kiemelése. A hangjátéksorozat váza tehát mégis a regény, azzal a különbséggel, hogy a rádiós változatban a munkásmozgalom fejlődését tették hangsúlyosabbá. A sorozatot október derekától sugározza a rádió” (Bordás 1977, 1453–1454). A hangjátékról írt kritikájában Szűcs Imre kiemeli, hogy az író számára nagy lépést jelentett a kanonikus pozíció megszerzése felé vezető úton a regényéből készült rádióadaptáció: „A próbálkozás eredményei (hangulatos, eleven játék) és hibái (regényillusztráció, naturalizmus) szerint is rendhagyó volt tájunkon, hiszen eddig hazai szerző ekkora megtiszteltetésben még nem részesült, s ekkora lehetőséget sem kapott világa és mondanivalója kibontakoztatására” (Szűcs 1978, 265).

Az Újvidéki Rádió és a Magyar Rádió együttműködésében fontos projektum volt az 1987-ben felvett *Izidor* című rádiójáték. A *Sortűz egy fekete bivalyért* regény alapján készült hangjáték

az Újvidéki Rádió és a Magyar Rádió koprodukciójában készült, a két rádió együttműködésének e formája a Gion-mű dramatizált változatának elkészítésével kezdődött, a szerepeket újvidéki és budapesti színészek játszották. A bemutatóra ugyanabban az időpontban került sor az Újvidéki Rádió és a budapesti Kossuth Rádió hullámhosszán. Az *Izidor* rádiós bemutatóját megelőző cikkben az újságíró Gion Nándort a legolvasottabb és leghallgatottabb vajdasági magyar írónak nevezi (Fülöp, 1987: 10). Gion a mű cselekményére rávetíti Szisziüphosz mítoszát. Főszereplői, Tamás és Burai J. hónapokig görgetnek egy óriási követ a sarki ház előtt álló eperfa mellé, az a céljuk, hogy megvédjék a facsemetét az arra járó szekerektől, „közben azonban a jellegzetes gioni »felnőtt mesevilág« legváratlanabb helyzeteibe csöppennek” (Fülöp 1987, 10).

A Magyar Rádió az Újvidéki Rádióval közösen rendezett hangjáték felvételezése előtt már sugározta az *Angyali vigasság* és a *Füstszaqú karácsony* novellák rádióváltozatát, a nyolcvanas évek végétől kezdődően azonban több Gion-művet is dramatizáltak: többek között a *Mint a felszabadítók* kötet címadó elbeszélését, az *Ez a nap a miénk* című regényt, négy részben a *Zongora a fehér kastélyból* című regényt, a *Börtönről álmodom mostanában* rádióváltozatát pedig a tizenhat részben mutatták be 1991-ben. Az Újvidéki Rádió magyar és szerb nyelvű dráma-szerkesztősége és a Magyar Rádió közel félszáz hangjátékot rendezett az író műveiből. Az Újvidéki Rádió drámaműsorainak szerkesztősége részére Gion Nándor fordított és rádióra alkalmazott két darabot, 1973-ban Gy Foissy *Még képesek röpcédulát osztogatni*, 1975-ben Joseph Heller *Megbombáztuk New Haewent* című művét dramatizálta.

Gion Nándor szenttamási történetei az Újvidéki Rádió hullámhosszán

Gion Nándor 1973 és 2002 között írta meg négykötetes családtörténeti regényét, amelyben családja „egymás után következő, több nemzedékének történetét beszéli el” (H. Szász, 1982: 13). A regénytetralógia anyagát az író családjának és szülőfalujának félévszázados történelmi múltja adja. A cselekmény ideje 1898-tól az 1950-es évekig tart. A *Virágos Katona* az I. világháborút és az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlását, a történetet 1918-tól a második világháború kitöréséig folytató *Rózsaméz* pedig a királyi Jugoszlávia összeomlását örökíti meg. Az *Ez a nap a miénk* a *Rózsaméz* utolsó jelenetére épül, a magyar csapatok 1941-es bevonulásával indít és a II. világháború végével zárul. Az *Aranyat talált* a negyvenes évek második felének „krónikája” (Horváth Futó 2002, 89).

A családtörténet-tetralógia keletkezéséről az író 2000-ben azt nyilatkozta, hogy a családregegynt anyai nagyszüleiről írta: „Kezdődik a századfordulónál, ez az első regény, a *Virágos Katona*, amely a legnagyobb sikert érte el. Mellesleg több nyelvre lefordították, legalább öt-hat nyelvre. Ez a századfordulótól az I. világháború végéig játszódik, utána megírtam *Rózsaméz* címmel a folytatását a két világháború között. Ezt azután közös kötetben adták ki, és ennek szerintem egész jó címet, a *Latroknak* is játszott címet adtam. Ez is megjelent, ez is több magyar kiadásban és több országban. Nemcsak Jugoszláviában, hanem Romániában, Magyaror-

szágon is. Azután más nyelven, más országokban. Lengyelországban, Németországban, Szlovéniában. A vajdasági magyarságnak a sorsát mutatja be, egyéni emberi sorsokon keresztül” (Gion 2002, 10).

A mű Rojtos Gallai Istvánnak, az író anyai nagyapjának és Krebs Teréznek (Rézinek), az anyai nagyanyjának az élettörténetét beszéli el. A narrátor-főhős és neje élettörténetébe valóság effektusok, történelmi, család- és helytörténeti események is beleszövődnek. A család-genealógia köteteiben „az emlékirat, a nevelődési regény, a családregegy, a történelmi-társadalmi regény specifikus jegyei ötvöződnek” (N. Tóth 1997, 134). Színtere egy közép-bácskai többnemzeti-ségű – németek, zsidók, magyarok, szerbek, cigányok, ruténok lakta – település, Szenttamás, az író szülőfaluja, amelyből Gionnak sikerült „megrajzolnia egy jellegzetes és jellemzetes Kárpát-medencei település/kisközösség többgenerációs történetét” (Árpás 2003, 10).

A regényciklus második kötete, a *Rózsaméz* a két világháború közötti Szenttamáson élő kismemberek történetét beszéli el. Az impériumváltás lezajlott, a nagyhatalmak új határokat húztak, az itt maradt emberek pedig megpróbálták alkalmazkodni az új körülményekhez, hiszen szülőfalujuk olyan értéknek számított, amiért érdemes volt maradni, a maguk módján és eszközeivel megbirkózni az új hatalommal. Számukra több fontos érték helye, hordozója az a falu és az a közösség, amelyben születtek és éltek, s amely akaratukon kívül új társadalmi-politikai-etnikai közeg része lett. A térkép átrajzolása következtében felerősödik a szűkebb régióhoz és a szülőfaluhoz való kötődés. Érték a szülőhely, mert hozzá kapcsolódik minden, amit fontosnak tartanak, az otthon, a család, a rokonság, a generációkon át akkumulálódott vagyon, az emlékek... A családtörténet hősei között Rojtos Gallai István a kulcsfigura, ő „képviseli a teljességet, ő az, aki a közösség legkülönbözőbb érdekeit és élményeit tudatával átfogni képes, és ő az, akinek elhivatottsága van” (Pintér 1989, 208). A *Rózsaméz* szociografikusabb jellegű, mint a *Virágos Katona*, a falurajz és a társadalmi tabló kevésbé tűnik stilizáltnak, szélesebbre tárul: „a munkafolyamatok (aratás, répaszedés, házépítés, méhészkedés) és társadalmi folyamatok (kapitalizálódás, városfejlődés), illetve korabeli jelenségek (boltos és földvásárlási spekulációk, agrársztrájk, kommunista mozgalom terjedése), a szegényparaszti életmód, a tipikus kocsmáélet és az egyedi (nép)szokások (éneklős közösségi esték, kukacbál Gallaiéknál, aranypénzben, azaz főtt kukoricaszemekben kártyázás Csoszogó Törökéknél) megjelenítése már-már a klasszikus szociográfiákat idéző pontosságú és hitelességű” (Elek 2009, 135). Gazdag helytörténeti, művelődéstörténeti, néprajzi anyag halmozódik fel, szenttamási babonákat, népi gyógymódokat, népszokásokat örökít meg a szöveg. A *Rózsaméz*ben például Gallai István és a méhész a Srbobranski glasnik nevű újságot lapozgatják, amelynek első száma 1931. február 6-án, az utolsó pedig 1940. június 28-án jelent meg Major Lajos nyomdájában. A Fridrich Schank téglagyárában dolgozó kishégyesi származású kommunista, az 1936-os földmunkássztrájk egyik vezetője, Morel András is valós személy volt. Kockás füzetbe írta *Élet Rajz* (Munkásmozgalmi életem. Egy küzdelmes élet) című önéletrajzát, amiből 1972 novemberében Németh István közölt szemelvényeket a Magyar Szóban és az 1994-ben megjelent *Kánaáni történetek* (Morel 1994, 91–111) című kötetben (Horváth Futó 2007, 172).

A regényben mitikus a hármas szám: „Török Ádámot a rablásokért már harmadszor is le tartóztatják. Majdnem minden háromszor történik a regényben, még a határkiigazítások is, háromszor kerülnek egy másik birodalom területére. Háromszor csalja meg hitese feleségét Rojtos Gallai, háromszor jelent csődöt a falusi boltos, hogy leszerelje hitelezőit. A rózsaméz azonban, amelyről hősről, már maga is alig bízva benne, folyton mesél, amit a méhek a rózsából gyűjtenek, és örökös fiatalsággal, különös életerővel ajándékozza meg a vele táplálkozót, megint mitikus mozgatója ezeknek az oldalaknak, az emberibb, a kiteljesedő élet ígérete” (Sántha 2007, 51).

Görömbei András értelmezése szerint a *Virágos Katonában* Gion „sikeresen valósította meg az egyik legnehezebb művészi feladatot, a jelképnek és a realitásnak, a mesének és a valóságnak az egymást kiegészítő, egymást mélyebben megvilágító egymásba játszását a hiteles valóságábrázolás és valóságértelmezés igényében. A *Rózsaméz* hasonló írói elvek alapján folytatja a *Virágos Katonával* megkezdett jellegzetes vajdasági társadalomtörténetet egészen a II. világháború kitöréséig” (Görömbei, 2001: 292). A cselekmény 1941-ben zárul: „a magyar csapatok érkezésével ismét a történelemben futott a szereplők sorsa. Török Ádám és Gion Antal ismét találkoznak a verbászi vasútállomáson. Az előbbi a mitrovicai fegyházból érkezik, az utóbbi most csak a Szenttamás–Verbász közötti távot járta be. Módosult a világra való rálátásuk távlat: míg korábban a volt honvéd, most a rablógyilkos lát be nagyobb horizontokat, és ismeri fel ez által az események történelmi jelentőségét” (Bence 2008, 57).

Lovasok a Szívnél

A *Rózsaméz* című regény úgy indul, hogy az első világháborúból visszatér Gion Antal és Csozogó Török Ádám, egyikőjük harcból és hadifogságból, Nyizsnyij Novgorodból érkezik, a másik a katonaszökevényi létből, a szabadkai börtönből, összetalálkoznak a verbászi vasútállomáson, s – jelképes is lehet a történet – a hadifogságból érkező, aki ott kitanulta a borbélymesterséget, megnyírja, megborotválja börtönt járt társát, s megtisztulást, feloldozást nyújt ezáltal (Pintér 1983, 77). Kettejük háború utáni első találkozása kimarad a hangjátékból, amelynek a cselekménye a Feketicsi út öreg eperfái alatt kezdődik. A narrátori szöveg meghatározza a cselekmény idejét, érzékelteti az 1920-as évek bizonytalanságát, az emberek félelmét, akik „korán behúzódtak házaikba, és korán eloltották a lámpákat” (Gion). Kurcz Ádám István a *Gion Márton a hólapáttal teljes erőből halántékon vágta Dušan Mandícot* című tanulmányában rámutat arra, hogy a Gion-tetralógia első két regényében sok az elhallgatás az impériumváltást követő időszakról, a lakosságot ért atrocitásokkal kapcsolatos szereplői megnyilatkozásokra a közömbösség, a tudatlanság, sőt az eufemisztikus hozzáállás a jellemző: „Amit ezzel kapcsolatban olvasunk, mindössze annyi, hogy a betyáros, de mindvégig rokonszenves Török Ádám a szerbeknek köszönheti, hogy nem végezték ki, sőt, hogy a börtönből is kiszabadult. Ezután az epizód után szerepel az egyik első apró, szinte mellékes, de explicit utalás arra, hogy bekövetkezett a szerb megszállás, majd pedig elkezdett kiépülni

a jugoszláv közigazgatás Szenttamáson. A leírás ugyanis úgy kezdődik, hogy »miután bejött a szerb hadsereg...«. Korábban csak a *Rózsaméz* kötetindító 1920-as évszáma és történelmi ismereteink igazíthattak el e tekintetben. Illetve még olyan finom utalások, hogy a csendőrfőnök új lehet, hiszen Stefan Krebs nem biztos a nevében: »Karalić vagy mi a neve annak a csendőrnek. – Karagić« (Kurcz 2017, 96).

A település peremén két ember mozog az éjszakában: Török Ádám és Gion Antal. Ők nem félnek. Élettapasztalatuk, habitusuk segíti őket a megváltozott körülményekhez való alkalmazkodásban. A peremkerület, a faluszél térbeli metafora Gionnál, a földrajzi, kisebbségi, gazdasági, kulturális marginalizációt jelenti. Szenttamás-textusai a peremterületen való létezés nyelvi leképezései. Szereplői folyton a periférián mozognak, az *Ezen az oldalon* figurái a temetőkkal körülvett faluszéli egy sor házból álló utcában, a *Latroknak is játszott* tetralógiában a Zöld utcán, a falu hátárán daráló szélalmokban, a Kálvária utcában, majd miután benépesítik a kegyhely környékét, Jankófalván, a Hauser- és Schank-féle faluvégi téglagyárakban (Horváth Futó 2002, 93). Az alkalmazkodóképesség, a kitartás és a türelmesség értékes személyiségjegyek bizonyult háború alatt, de a két háború közötti időben is a túlélés feltétele volt. Gion Antal 1920-ban, miután hazatért a hadifogságból (ahol megtapasztalta az értékek devalválódását), s megtudta, új határokat húztak, felajánkozott Svetozar Munjinnál istállósna. A szerb gazda felveszi a lovakhoz jól értő valamikori huszárt. Gion Antal a hadifogságban történekből folyton egy esetet ismételt: egy valamikori gróf, az őket sanyargató, majd legyőzött, s fogságba került táborparancsnok letérdelt előtte, s istenként imádta őt. Ez volt az a momentum, amely kiengesztelte őt, elviselhetővé tette számára a csúnya emlékeket, traumákat. Gion hőseiről azt írta Füzi László, hogy nem voltak illúzióik, és mégsem voltak boldogtalanok: „Nem voltak illúzióik, mert tudták, hogy kisemberi világukból, megaláztatottságukból nem léphetnek ki, s nem voltak boldogtalanok, mert megaláztatottságukban, a történekeknek és a történelemnek való kiszolgáltatottságukban is keresték az emberi szépséget” (Füzi 2007, 70).

Gion Antal éjszakánként Török Ádámot tanítja nyereg nélkül lovagolni. Az istállós sejti, hogy ismét valamiben sántikál a rablógyilkos, és hamar ki is derül, hogy igaza van: Stipan Bašić hajóskapitány lopja a búzát a munkaadójától, a nagybirtokos Dunderskitől, ezt Ádámnak adja, és cserébe azt kéri, hogy Török Ádám lopott lovakat hajtson át neki a zöldhatáron. A terv megvalósításához Töröknek büntársakra van szüksége.

A cselekmény helyszíne áttevődik a Krivaja parti vízimalomra. A lovasok a Szív felé ügetnek az éjszakában, ahonnan Stefan Krebs vejének, Rojtos Gallai Istvánnak a citerázása hallatszik. Gion szenttamási helyszíneken játszódó műveinek fontos locusa a Szív és a vízimalom. A hangjáték második hangképét bevezető narrátori szöveg is ezt a helyszínt írja le: „Szenttamás északi peremén a katolikus temető és a kálvária között volt a Gavanski-féle vízimalom. Itt hosszú földgát állta útját a folyónak, és a gát és a malom között volt a Szív. Téglából épített, egy méter magas csúcsos emelkedő, amolyan kezdetleges zsilip, amely alacsony vízálláskor teljesen elzárta a folyót, és a vizet a malom lapátjai felé terelte. A Krivaja azonban itt ritkán apadt le egy méter

alá, a víz többnyire keresztülzúdult a szív alakú emelkedőn, fehér habokat vetve csapódott le a másik oldalra, és a Szív tulajdonképpen olyan volt, mint egy szép kis természetes vízesés. A Szív melletti vízimalomban már hosszú évek óta egy Stefan Krebs nevű német ember volt a molnár” (Gion). Török Ádám számára nem ismeretlen a malom és a benne élő Krebs család. A malom padlása elrejtőzésének színhelye, katonaszökevényként itt bujkál az első világháború alatt. A szűk tér és zárt létezés ironikus ellentétet alkot a férfi valamikori szabadságával, korlátlanságával szemben. A padlás és a hozzá vezető „út”, a létra az ég és a föld között teremt kapcsolatot, a fölemelkedést, az igaz értékekben való fejlődést jelenti. Török Ádámnak vannak kiemelkedései, de a társadalmi közeg hatására mindig visszaesik, korrumpálódik, bűnbe esik. A létra különböző fokozatai megfelelő beavatási szinteket is jeleznek, Török Ádám megmássza a létrát, beavatódik, de nem kerül magasabb szférába, lelkiileg nem emelkedik fel: elszökik a padlásról, és a „földön” él tovább (Horváth Futó 2012, 44). Számára a család jelenti az igazi értéket, családtagjait szereti és tiszteli, érték képes mindenét feláldozni. A családragényben fellelhető értékekről Árpás Károly kiemeli, hogy a szerkezeti felépítés mögül átsejlő erkölcsi értékek léte Gionnál nem annyira didaktikus, mint például Sánta Ferenc regényeiben, nem is a manipuláció eszköze, de sokkal több a szórakoztatásnál (Árpás 2008, 115). Csoszogó Török Ádám az erőszakkal szocializáló társadalom ellenében az erőszakot és a fortélyt teljesen helyénvalónak tartja. Sokáig úgy tűnt, hogy lemond a társadalom elleni háborúról, ám Istenes Bíbic Mihály nevezetes földvásárlása után eldöntötte, hogy egyedül a vagyon igazolhatja tetteinket: „Kezdsnek a halászok varsáit és csónakjait dézsmálja – akár Istenes a szenttamásiak földjeit –, majd először leüti Pelt Frigvest, a boltost. Aztán magánháborújában eljut a rablógyilkosságig. A Török-fiú pontosan tudja, hogy nem menekülhet ebből a létből. Csoszogó lázadása a szabályok direkt fölrúgását jelenti, a de sade-i abszolút, szubjektív szabadság érvényesítési kísérlete” (Árpás 2008, 121–122).

Török Ádám és Gion Antal bekopogtat a vízimalomba, ahol Stefan Krebs él a családjával. Rojtos Gallai nyit ajtót, és megörül gyermekkori barátjának. Amíg Gion Antal szétnéz a vízimalomban, Török kikérdezi a barátját az életéről, s elmondja, mi járhatban van. A Feketicsről Szenttamásra települt német molnár, Stefan Krebs már alszik, fiatalabbik fia, Krebs Péter sejti, hogy Török Ádám bajt hoz a fejükre, de ez nem tágít, felkelteti vele az apját. Stefan Krebs azért költözött Szenttamásra, hogy meggazdagodjék, bele is megy abba, hogy a lopott búzát zsákonként elhordják a csatorna partján kikötött, kiselejtezett uszályról, megőröljék, s eladják a pékeknek a bevétel húsz százalékaért. Péter ellenkezik, Török Ádám pedig azzal próbálja meggyőzni, hogy ez megegyezik a kommunisták elveivel, ők nem lopnak (azt Bašić már megtette), csak elveszik a gazdagoktól. Krebs Péterről a sokáig Szenttamástól távol levő Török Ádám is tudja, hogy kommunista, kis közösségben semmi sem maradhat sokáig titokban. „Elsőre furcsának tűnhet, hogy a magyar kommunisták között az ideológiailag legfelkészültebb és legelkötelezettebb: Krebs Péter német származású. Ő az első számú kommunista a Rózsamézben, ahogy az apja, Stefan Krebs mondja róla: »meg akarja váltani a világot«. Tehát a kommunista célok és értékek is egy, a kisközössége által németnek tartott szereplőhöz kapcsolódva jelennek meg a

leghangsúlyosabban a műben. Vele kapcsolatban olvassuk először, hogy a kommunistáknak konkrét ténykedéseik vannak, mint például a sztrájkszervezés vagy a májusfaállítás, amihez kapcsolódva értesülünk arról, hogy a szervezkedésben magyarok is részt vesznek” (Kurcz 2017, 180). Péternél az erkölcsi parancsok erősebbek, mint társadalmi érzékenysége, nem hajlandó részt venni a lopott búza eladásában. Az öreg molnár hívja az idősebb fiát, Stefit, ő már nem ennyire erkölcsös, harmincöt százalékot kér a keresetből, végül huszonnyolcban egyeznek meg Ádámmal. Stefi az anyagi értékeket becsüli, a pénz, a vagyon olyan értéket jelent számára, amely a család felemelkedésének az eszköze, s nem csinál erkölcsi kérdést a Török Ádámmal való üzletelésből, mert alkalma adódik elérni azt, amit az édesapjuknak nem sikerült, meggazdagodhat. Török Ádámnak a csendőrök között is megvolt az embere, biztosította Krebséket, hogy nem lesz baj, és ellovagoltak Gion Antallal az éjszakába, s közben őt is próbálta rávenni, vegyen részt a lovak határon való átcsempészésében.

A tízrészes hangjátéksorozat első része felsorakoztatja a szereplőket, egyesek konkrétan is jelen vannak, másokat megemlítenek, többük más Gion-művekben is szerepel. A Gion-életmű „különbéféle darabjai mintha egyetlen, hatalmas munkának a különféle részei lennének, egy vég nélküli regény részei, amely Szenttamáson kezdődik, valahol a régi vágóhid azóta lebontott, üvegtetejű csarnokában, a gyerekkorban” (Péntek 2007, 13). A Gion-műveket az ismétlődő történetek és a visszatérő szereplők is összekapcsolják: a *Latrokból* ismert rablógyilkos Török Ádámot a korábban megjelent *Testvérem, Joáb* című regényben is említik, a Joáb-regény Török Ádámja az ő leszármazottja. A Török Ádámok kópia-hősök (Barthes 1997, 55). Gion Nándor először a *Testvérem, Joáb* című regényét írta meg, ezért itt Török Ádám halálának mások a körülményei, mint a családtörténetben: valaki egy kocsmái verekedésben hátulról leszúrta (Horváth Futó 2012, 44). A többi szereplő – Gion Antal, Gallai István, Krebs Stefan, Krebs Péter és Krebs Stefi – más gioni művekben való felbukkanására, a visszatérő hősökre Árpás Károly *A Gion-művekben szereplő személyek listája* című írása mutat rá (Árpás 2008, 235–295). Az 1420 figurát azonosító szereplő-regiszter áttekinthetően láttatja az opus szereplőinek szövevényes kapcsolatrendszerét.

A színházkritika nem foglalkozott kellő odafigyeléssel a hangjáték műfajával, a korabeli recepcióból Szűcs Imre írásában olvashatunk rövid reflexiót a *Kitalált és igaz szenttamási történetek az 1920-as és 30-as évekből* című hangjátékról: „A két Gion-regény (*Rózsaméz, Virágos Katona*) tíz részre bontása azonban egy-egy sikerültebb epizód ellenére sem aknáztta ki az árnyalás, a dúsítás és az újraalkotás lehetőségeit, hanem inkább a könnyebben járható utat, a hagyományos megformálást, s az ugyanilyen hangjáték dramaturgiát és rendezést választotta. Ez utóbbit különösképp furcsálljuk, mivel Vajda Tibort kísérletező kedvű, bátor rendezőként is módunkban volt már megismerni. Ámde bárhogy is van, az 1977 októberétől két és fél hónapig sugárzott Gion rádiójáték-sorozat jóval kevesebb élményt és örömet nyújtott, mint amennyit kezdetben, oly jóhiszeműen, elvártunk tőle” (Szűcs 1978, 265).

Ahogy időnként újra kell és érdemes olvasni, értékelni az irodalmi műveket, úgy a hangjátékokat is ajánlatos újrahallgatni. Az internetnek és a korszerű info-kommunikációs technikának

köszönhetően ez módunkban is áll. A Petőfi Irodalmi Múzeum honlapján a Gion Nándor címszónál megtalálhatók azok a hangfelvételek (hangjátékok, interjúk, felolvasások), válogatás az Újvidéki Rádió magyar nyelvű drámaprogramok szerkesztőségének anyagából (<https://pim.hu/hu/pim-media/gion-nandor>), amely a Napkút Kiadó Hang–Kép–Írás sorozatának 2018-ban készült Gion-kötetéhez kapcsolódnak (Horváth Futó–Kurcz 2018).

Gion *Kitalált és igaz szenttamási történetek az 1920-as és 30-as évekből* című rádiójátéka eddig nem jelent meg nyomtatásban, a kutatókra vár a további kilenc rész és a többi, eddig még nem publikált hangjáték lejegyzése és megjelentetése is. Az utóbbi időben a hangoskönyvek elterjedésével a műfaj népszerűsége jelentősen megnőtt, az érdeklődésre való tekintettel indokolt lenne a hangjátékok újbóli sugárzása, az interneten való elérhetőségük biztosítása, új felvételek (kortárs színészek hangján, kortárs interpretációban), igényes irodalmi adaptációk készítése is.

Irodalom

- Árpás Károly. 2003. Az utolsó évtized – Gion Nándor Magyarországon. *Új Kép* (5–6): 5–14.
- Árpás Károly, 2008. *Az építő-teremtő ember. Gion Nándor életművéről*. Szeged: Bába.
- Barthes, Roland. 1997. *S/Z*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Bence Erika. 2008. A kastélyban, a Tukban és a Zöld utcában. A szociokulturális identitás jelensége Gion Nándor történelmi regényeiben. *Hungarológiai Közlemények* (2): 55–64.
- Bordás Győző. 1977. Gion Nándor tízrészes hangjátéksorozata. *Híd* (11): 1453–1454
- Elek Tibor. 2009. *Gion Nándor írói világa*. Budapest: Noran Kiadó.
- Faragó Árpád. 2010. Elfelejtett jubileum. Ötvenéves lenne a Rádiósínház (ha lenne)... In *Ember, események*. 50–56. Zenta: Vajdasági Magyar Művelődési Intézet.
- fg [Fülöp Gábor]. 1987. Hangjáték a stúdióból. Gion Nándor: Izidor (bemutató). *Magyar Szó, RTV Újság*, február 7. (6): 10.
- Füzi László. 2007. „A lét örök meséi” Gion Nándor kései elbeszéléseiről. *Forrás* (6): 69–74.
- Gion Nándor. 2002. „Eljutottunk oda, ahonnan elindultunk”. Bemutató előadás. *Forrás* (12): 3–15.
- Görömbei András. 2001. *Kisebbségi magyar irodalmak (1945–2000)*. Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó.
- Horváth Futó Hargita. 2007. Ahol „mindenkinek megvolt a maga története” Gion Nándor családtörténete. In *konTEXTUS. Összehasonlító irodalomtudományi tanulmányok*, szerk. Csányi Erzsébet. 163–177. Újvidék: Bölcsészettudományi Kar, Vajdasági Magyar Felsőoktatási Kollégium.
- Horváth Futó Hargita. 2012. Az elbeszél Szenttamás – a Gion-opus „fővárosa”. *Tanulmányok* (45): 40–52.
- Horváth Futó Hargita. 2002. *Lokális kontextus, elbeszélői szerepkörök és a szövegek átjárhatósága Gion Nándor opusában*. Újvidék: Bölcsészettudományi Kar.

- Horváth Futó Hargita–Kurcz Ádám István. 2018. *Gion Nándor*. Budapest–Szenttamás: Napkút Kiadó–Petőfi Irodalmi Múzeum–Gion Nándor Emlékház.
- Juhász Géza. 1998. Az Újvidéki Rádió a magyar drámaírók műhelye. In *Párhuzamok és kapcsolatok (Színháztörténeti tanulmányok)*. 171–177. Szabadka: Életjel.
- Kurcz Ádám István. 2017. Gion Márton a hólapáttal teljes erőből halántékon vágta Dušan Mandićot. Nemzetiségi konfliktusok érdekes tálalásban Gion Nándor Virágos Katona és Rózsaméz című regényében. *Hitel* (4): 92–107.
- Kurcz Ádám István. 2017. *Gion Nándor művei és műhelytitkai*. Budapest: Cédrus Művészeti Alapítvány–Napkút Kiadó.
- Morel András. 1994. Lapok egy kockás füzetből. In Németh István: *Kánaáni történetek. Önéletrajzok, vallomások*. 91–111. Újvidék: Forum Könyvkiadó.
- Péntek Orsolya. 2007. „Én odafigyeltem mindenkire”. Gion Nándor, a magyar Garcia Márquez. *MAKTár* (1): 12–13.
- Pintér Lajos. 1983. Gion Nándor: Latroknak is játszott. *Tiszatáj* (6): 76–81.
- Sántha József. 2007. Hol volt, hol nem - Gion Nándor: Latroknak is játszott. *Magyar Narancs* (31): 50–51.
- H. Szász Anna Mária. 1982. *A 20. századi családtörténeti regény*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Szegedy-Maszák Mihály. 2008. *Megértés, fordítás, kánon*. Pozsony: Kalligram.
- Szűcs Imre. 1978. Dokumentumjáték és kordokumentum. Bosnyák István Szemben a bíróval és Gion Nándor Kitalált és igaz szenttamási történetek című hangjátéksorozataról. *Üzenet* (4): 265–266.
- N. Tóth Anikó. 1997. Szabad ég alatt járkalni. Gion Nándor: Ez a nap a miénk. *Kalligram* (11–12): 134–136.

Csányi Erzsébet

FELVAKARNI EGY RAKÁS PÉNZT¹

Anyagi jólét – popirodalom – vajdasági magyar farmernadrágos próza

A beat-nemzedék életérzésének kialakulása alapvetően az amerikai társadalom értékstruktúrájának széteséséből fakadt a 20. század közepe táján. Az érték mint olyan anyagi és szellemi vonatkozásainak egyensúlya éppen abban az időben billent fel Amerikában, amikor a kommersz, fogyasztói társadalom megteremtette a gazdasági fellendülés, a viszonylagos jólét feltételeit. Az amerikai bőségkultuszra válaszként kialakul az ellenkulturális mozgalom, amely tagad mindent, ami a fogyasztói társadalom modellje szerint érték. A vajdasági magyar farmernadrágos próza 1968-as megvalósulásában a hősök eredeti, nonkonformista hozzáállással próbálják megteremteni a szellemi érték dominanciáját a saját soruk alakulásában, próbálnak ironikusan viszonyulni a pénzszerzéshez. Életstratégiáik kiforratlanok maradnak, avagy sorra megbuknak az anyagi jólétért való küzdelemben, annak szellemi fölényrel való ignorálása pedig nem sikerül.

Kulcsszavak: beat-irodalom, anyagi érték, szellemi érték, vajdasági magyar irodalom

Szellemi és anyagi érték mint bináris oppozíció

A szellemi és anyagi érték megszerzése iránti törekvés alapvető emberi szükségletekből fakad. A kettő között azonban nem feltétlenül áll fenn egyensúly, sőt, sok vonatkozásban egymást kizáró erőviszonyok keletkeznek.

Egyrészt magának az elemi éhségnek a csillapítása, a minimális létfeltételeknek a biztosítása olyan kényszerítő körülmény, amely az anyagi javak létrehozása felé billenti az embert céljai meghatározásában. Azonban még a létminimum-szintnek, a szociális biztonság az elérése is óriási és sokak számára teljesíthetetlen kihívás, a magasabb életszínvonal ill. a luxus birtoklása pedig csak az emberiség kis hányadának kiváltsága még a 21. században is.

A tárgyi gazdagság mellett viszont az ember alapvető szükséglete a szellemi értékteremtés is, amely önmaga és a világ iránti eredendő kíváncsiságából fakad. Megismerni, értelmezni és gyarapítani a világot és önmagunkat – a barlangrajzokból ítélve ez az igény jelen volt már az ősember életében is. A tudás, a kultúra és a művészet mint szellemi gazdagság az ember szakadatlan önértelmező, identitásképző tevékenységének terméke.

A két szféra közt azonban – s ezt számtalan tragikus művész-sorstörténet példázza – nehéz egyensúlyt teremteni, az ember gyakran feláldozza az egyiket a másik oltárán, nem lehetséges mindig a kompromisszum, ill. szükségszerűen felemás megoldások születnek. Az egzisztenciális problémák elnyomják, ellehetetlenítik a szellemi fejlődést, avagy művészek/tudósok a szellemi mű megalkotása közben magányba, nyomorba süllyednek, mert az egyik feltételrendszer felemészti a másikat. A két értéktartomány közti rangbéli különbség azonban lényeges: az anyagi javak a pusztai fizikai túlélést, a létminimumot, a vegetálást, ill. magasabb szinten a jólét, a bőség, a luxus feltételeit biztosítják – de mindenképp egy primitívebb létformát, ezzel szemben a lelki-szellemi értéktermelés belső többletet, egyensúlyt, érzelmi gazdagságot, árnyalt létfilozófiát eredményez.

1 A kutatás a Tartományi Felsőoktatási és Tudományos Kutatási Titkárság 142-451-2645/2018-01 számú projektje keretében valósult meg.

A modern társadalomszerveződési mechanizmusok az értékrendszerek létrehozásának és eltörlésének, termelésének és átrendezésének folyamatában egyre bonyolultabb jelrendszereket, mintákat, hagyományozási elveket működtetnek, e körforgás, teremtés/törlés sebessége is felgyorsul. Az értékek relativizálódnak. A 20. század közepére az amerikai ipari, fogyasztói (kommersz, konzum) társadalom ház–kocsi–jólét tengelyén nyugvó értékstruktúrája végképp szétesett, mert miközben a minél több pénz megszerzése a konformista magatartást vallók életcéljává lett, amiért feláldoztak mindent, időt, emberi kapcsolatokat, családot, tartalmat, nyugalmat, addig az új generáció egy nonkonformista modellt kezdett kialakítani. A pénz mítosza kezdte nem érdekelni a fiatalokat. A tömegfogyasztói mentalitással szemben, amely a munka és az áru rabjává tette a korszak emberét, ellenkulturális, szabadelvű mitológiák születnek. A beatnik életérzés törölni kívánja a pénz egyén feletti hatalmát, a gazdagság–szegénység közti szakadékot, minden hierarchiát, ezért az új generáció egykedvű érdektelenséggel szemléli a pénzvilág tarolását, kilép ebből a hatalmi gépezetből, álrendből, rabságból, hajszából, érzelmi-erkölcsi elhatárolásból, inkább hisz egyfajta szegénységkultusznak. Csak annyit dolgozik, amennyi elég a pillanatnyi túléléshez. A munkásfiatalok, hippik, beatnikek az 1950-es években a stigmatikus farmer munkaruha állandó viseletével eltörlik a munkaidő és a szabadidő közti különbséget, így egy választott szabadságot demonstrálnak, munkától/pénztől való függetlenséget, amivel hátat fordítanak a korabeli társadalom által diktált létmodellnek. Inkább kilépnek a pénzkeresés bűvköréből, a szolid, de hamis élet normáinak szorításából, kilépnek az országutakra, az utazást, a csavargást választják, provokatív módon cél nélkül mulatják az időt, csatangolnak, barátkoznak. A földhözragadt, haszonelvű világgal szemben sodródnak a marginalitásban, alternatív, nomád létformákat hoznak létre.

Életmodell mint műalkotás

Az irodalomban az ún. farmernadrágos próza hősei is ilyenek. Kultúrkritikai éle van annak az ellenkulturális átrendeződésnek, amelynek ők is hordozói. A kultúra szerkezetének az átalakulása a hatalom-ellenszegülés tengely mentén szerveződik a 20. században és az alternatív regiszterek (Havasréti 2006, 14) világlétevé válnak, de minden országban, régióban sajátos formációkat és hullámokat hoznak létre. Amerika és Európa országaiban nagy különbségek mutatkoznak a társadalmi-gazdasági állapotokban, jogrendszerben, működési mechanizmusokban, a kulturális kanonizáció, normalizáció, hegemonia/elnyomás érvényesítésének agresszivitási fokában, éppen ezért a szubkulturális jelenségek is ennek függvényében termelik ki az ellennyilvánosság formáit. A populáris kultúra fogalom rétegződései, megnevezései is erre az árnyaltságra hívják fel a figyelmet az eddigi kutatások alapján: ellenkultúra, szubkultúra, alternatív kultúra, underground, neoavantgárd szubkultúra, beatmozgalom, punk-kultúra, pop-art, fluxus, új érzékenység. Mindezek alapja a hiány és egy hegemoniát gyakorló többségi kultúrával való szembenállás (Havasréti 2006, 11–34). Megállapítják, hogy „a szubkultúra munkásosztályi háttérű ifjúsági csoportkultúra” (Havasréti 2006, 31). Ugyanakkor az underground mindenkifölött korrumpálhatatlan akar lenni (Havasréti 2006, 27), ezért a pénz hatalmát ezek a fiatalok

elutasítják, saját identitásépítő munkájukban legelőször is ettől szabadulnak meg.

Így ezekben az években, évtizedekben a bőségkultusszal szemben megjelenik a minimalizmus, az „önkéntes egyszerűség” (Richard Gregg terminusa 1936), a rongyos ill. a meztelen divat. Hullámokban érkeznek a levetkőzés, a lezserség, a szabadság eszméi, mozgalmi. Az emberiség történetében az aszkétizmus történelmi gyökerei mélyek: a puritán, nomád élet elve a keresztény, iszlám, hindu és buddhista vallási rendszer alkotóeleme. A szerény, önmegtagadó, spirituális életmód koncepciója megfogalmazódik a filozófiában, irodalomban is.

Az ellenkulturális csoportok az alkotásban való részvételt, a részesedést tartják fontosnak, magán az eseményen, kalandon, happeningen belül helyezkednek el, a választott életmódot, önépítést műalkotásként hozzák létre (Havasréti 2006, 104), „életmódgettőkba” (Havasréti 2006, 32) tömörülnek. „Bianchi a szubkulturák tagjait, akik identitásukat és személyiségüket expresszív stílusok megalkotásán keresztül formálják meg, élő műalkotásoknak, saját életük avantgárdistáinak tekinti. »Korábban a dandyk, a sznobok és a bohémek voltak azok, akik a művészet és az élet határait feloldották, jelenleg az ifjúsági- és a popkultúra, az ön-szubverzió, az esztétikai-anarchisztikus szubkulturák teszik ezt«” (Bianchi 1998, 60).

Az intenzív, mély, euforikus pillanatok megéléséhez kevés az elitkultúra merev, elidegenítő, nézőt befogadóvá degradáló hozzáállása, avagy a tömeggyártott műanyagkultúra, ahol az ember csupán vevőként és passzív fogyasztóként lehet jelen. Kortünet a kiégés, a beteges lelki sivárság, ami elől a kor lázadó embere kimenekül a kalandokba, a végtelen országutakra. A jeans-regény mint műfaj éppen az áradó érzésekből, a lírai vallomás igényéből fakad.

A farmernadrágos hős egyrészt hedonista, másrészt aszkéta. A pillanatnak él, körülötte minden romokban hever, mégis teremtőnek érzi magát, alkot, ír, filozofál, elsősorban önmagát és az életét alakítja, alkotja. „A műalkotás státusa megváltozik, a konceptualista művész szerint a művészet kísérletezés, életmód, ill. játék” (Csányi 2010, 54). A személyiség mint médium egy olyan felfogást tükröz, amely a műalkotás és a szerző irodalomelméleti fogalmainak a 20. században történő radikális átalakulását jelzi. E sokrétű folyamat lényege leginkább a konceptualizmus gyűjtőnéven ismert művészeti törekvések leírásában tükröződik (Šuvaković 2007). Ennek az önreflexiós szemléleti keretnek, értelmezési horizontnak, művészeti koncepciónak a létrejöttéhez a szubkulturális mozgalmak is hozzájárultak. A nomád életmód, a csavargás, a nomadizmus mozzanata is megjelenik pl. a szignalizmus nevű konceptualista művészeti irányzatban. Mindennek fényében nyilvánvaló, hogy a szubkultúra képviselőinek az anyagi értékekhez, a pénzhez való viszonya sarkalatos kérdés, és a farmernadrágos próza főhősei esetében is az egyik legfontosabb mozzanat.

A vajdasági magyar beatnik értékszemlélete

Jelen kutatás célja ennek a problémakörnek a megvilágítása, a sajátos magatartásmodellek feltárása a négy legjelentősebb vajdasági magyar jeans-regényben, amelyek a 68-as diákmozgalmak jugoszláviai rezdüléseit is őrzik.

Tolnai Ottó a *Rovarházban* (1969) egy bohém életmódot folytató egyetemista baráti kört ábrázol, amely rejtett reminiscenciaként Platón Akadémiájának az allúziójaként működik a regényben. Ugyanakkor a „tanulókör” tagjai bibliai, apostoli neveket viselnek, talán éppen tizenketten vannak. Az „összejöveleteken” Jézus szónokol, elnököl, utasításokat ad, tanít és ír. Nem a pénz foglalkoztatja őket, hanem a forradalom és a szexualitás, filmek, a jazz, lemezek, a Beatlesek, a költészet, valamint az is kiderül, hogy hippí módra kocsival bejárták az öreg kontinenst. A szegénységkultusz programja is megjelenik humoros formában: „mózes zsákanyagból varratott magának ingeket azt mondta már a seggén jön ki ez a nagy pompa” (Tolnai 1969, 175), Máté, a főhős elutazik a városból (Újvidékről?), „átugrik” egy másik országba (Magyarország? Budapest?), ahol a legfontosabb helyszín az állatkert lesz. Jézus azt tanácsolja, hogy egy kis pornográf naptárba jegyzeteljen, és majd számoljon be. A pénz szó egy refrénszerűen visszatérő mondatban jelenik meg legelőször: „tabakkultur ha nincs pénz dráva” (Tolnai 1969, 10). Megélhetési gondok is felbukkannak: „ha valahogy visszajutok meg kell oldanom a fűtést nem szteppelhetek egész télen” (Tolnai 1969, 15). Máté Mártával való randevúján arra gondol: „pénzt is kérhettem volna tőle sőt talán valutát is” (Tolnai 1969, 18). Az „öregék” egzisztenciális gondjaikat csempészkedéssel próbálják megoldani Pest-Pozsony-Bécs-Trieszt között: „a határvárosban szereltek be a motorba a pénzzel tömött új alkatrészt” (Tolnai 1969, 23), „egyetlen garasért kiszúrták volna egymás szemét” (Tolnai 1969, 24). A pénz cudar szerepe a narratíva során nyilvánvalóvá válik, de az elbeszélő mindvégig éles, ironikus fényben láttatja ezt a szerepet (pl.: „a pénz csigavonalat ír le a márványon a koldus feltápászkodik”, „nem tudom, kaphattak-e pénzt a kínaiaktól” (Tolnai 1969, 27), „pénzért térdepelve paráználkodva harangoztunk” – (Tolnai 1969, 27), „hamis pénz van benne” (Tolnai 1969, 30), „a pohár tejen és a szobán kívül semmiért sem adtam ki pénzt” (Tolnai 1969, 33), „ott áll pénzzel a kezében” (Tolnai 1969, 34), „van nekünk elég pénzünk” (Tolnai 1969, 181), „már reggelente amikor elszámoltam neki a pénzt” (Tolnai 1969, 40), „amikor kámfort akartam játszani a pénzzel” (Tolnai 1969, 41), „viszont nem tudott pénzt szerezni pedig ajánlottuk neki adja el a kocsiját” (Tolnai 1969, 70), dollár-forint-dinár-márka-drahma-líra (Tolnai 1969, 187–188). A pénz keserű, humoros, groteszk jeleneteket eredményez: „a te helyedben inkább a virágárus cigánylányok közül választanék akkor legalább a bank lépcsőjén árulhatnám a temetőből lopott virágot miközben pénzillatot hajtana felém a forgóajtó ha már virág és pénz nélkül sehogyan sem megy a dolog” (Tolnai 1969, 171).

A *Rovarház* világában – a fenti idézetek is bizonyítják – szakadatlanul kísért, de nem tud felülkerekedni a pénz réme, a hősök a pénzt iróniával gyűrik le, a forradalmi átalakítás bűvkörében élnek, a csoportidentitás nyugtázza le őket, ugyanakkor szabadnak érzik magukat, a szabadság, a szabad választás mint alapvető érték van jelen az életük alakításában.

Domonkos István *A kitömött madár* (1969) című regényének főhősei Szergyo (Bobi) és Skatulya Mihály, mindketten művészek: Bobi író, Skatulya vándormuzsikus cigány. Skatulya a létfeltételekért küzd, vajdasági falujából minden nyáron az Adriára megy vendégmunkáskodni, pénzt keresni, zenélni a turistáknak. A tengerre utazás nem a beat-mozgalom szabadságképzeteihez hasonlít, nem szabadságot jelent. Egyrészt kenyérkereseti kényszerből történik, másrészt szö-

kés a nyomorból, ami egy szigetlétté/buroklétté alakul, végül halálba torkollik. Skatulya kiszorul a társadalomból/hazájából/otthonából/nyelvéből – önmagából (Seregi 2006, 106). Ingaléte sehonnaiságának (Juhász 1994, 129) bizonyosságává lesz. A kihátrálás a vajdasági kisebbségi létből univerzális jelentésűvé emelkedik, az ember egyetemes szituációját tükrözi: az örökös kisebbségként, vesztésként való vesztéglést (Tózsér 2006, 95). A kivetettség egyúttal abszolút értékvesztéssel jár, hiába az egzotikus, tengeri környezet. Az értékvesztést tükrözi mindkét hős vallomásaiban a szaggatott, kihagyásos, töredékes beszéd is, de nemcsak a nyelvükben tehetetlenek, hanem az életük vonatkozásában is. Ez a létforma nélkülözi a folyamatosság értéktelentő hatását. Az ingázásban csak töredékek, romok maradnak, maga a szövegszervezés is a relativizálásra törekszik, létrejön az ingázás poétikája: „A kettősséget a regény minden rétegével szuggérálja: nyelvi és képi szinten, az értékek és az eszmék szintjén, továbbá a belső és külső nézőpontok, grammatikai személyek cserélgetésével” (Thomka 1980, 86).

Skatulya felesége otthon ilyesmiket vág a férje fejébe: „Az utolsó vasunkat is itálra költenéd, Mihály, miből hozom el a szívcsöppeket holnap a patikából, és min veszünk kenyeret” (Domonkos 1989, 28)? Szergyó a szerelme miatt drogcsempészekkel üzletel, végül azonban hiába csábítják a meggazdagodás lehetőségével, inkább hazamegy és a költészetet választja.

Skatulya Mihály figurája markánsabb a regényben, s az ő példája azt mutatja, hogy az embert az anyagi értékek megteremtéséért vívott fatális küzdelme emészti fel. Drogcsempészetbe keveredik, s a halála előtti gondolatfolyamban megjelenik egy sokatmondó lista, amelyben pánik-szerűen, minden önironikus mosolytól mentesen sorolja, mit fog venni, ha megnyeri a lottón a főnyereményt (autót, parizert, májas hurkát, frizsidert, villanytűzhelyet, porszívót, villanyvasalót, kávédarálót, új tányérokat stb.), hogy az élete rendes kerékvágásba kerüljön. A vágyak eme jegyzékéről már hiányoznak a művészi álmok.

Domonkos hősei mint szocialista beatnikék a bűnözés világába sodródnak. A szociális determináltság megpecsételi szellemi törekvéseiket is, a rezignáltság, a kiégettség eleve elvágja az utat az eszmei értékhozók, a szabadság, a művészet, az alkotás mámoros megélése elől.

A Végel László által ábrázolt nemzedék más élethelyzetet mutat. A farmernadrágos próza jellegzetes nonkonformista arcai jelennek meg, de a nyugati jeans-regények világánál itt is sötétebb a kép. Az *Egy makró emlékiratai* (1967) legelején már amorális figurákkal találkozunk, akik áruba bocsátották önmagukat: Csicsi kurva, kitarzott nő, Bub szeretkezéseket fotózó kerítő, lógós egyetemista. A főszereplő Bub ennek ellenére önmitizáló, vég nélküli erkölcsfilozófiai traktátusokat folytat naplójában. A hősök a konformizmus normáit megvetően elutasítják, a szabályokat át lépik, de új értékeket nem teremtenek, eufóriára képtelenek. Tolnai és Végel művében is szinte a legnagyobb szellemi értéket a falkaszellem, a csoportidentitás, a nemzedéki tudat képezi.

Végel főhőse „betegesen szegénynek” érzi magát (Végel 2009, 16). A megfogalmazás arra hívja fel figyelmet, hogy a lődörgő hős számára az anyagi gazdagság megszerzése jelenti az alapvető motivációt, a beatnikerekre jellemző kiteljesedésvágy, eufória-keresés viszont nem vonzza: „Az a fontos, hogy agyonütöttük az időt... Mert én fütyülök arra, hogyan érzem magam, fontos, hogy gyorsan múljon az idő” (Végel 2009, 47). Az ellenkultúra képviselői Végelnél már kiégték, ella-

posodtak, konszolidálódtak, megromlottak (Csányi 2010, 94). Az unalom mellett a múltiratás, önsiratás kezd rajtuk elhatalmasodni. Megállapítják, hogy a világ farkastörvények szerint működik, s ellenállás helyett fejest ugranak bele, sőt, még meg is toldják az érzelemmentes szex-elmélettel, ill. a normák fölényes lekezelésével. A történet a főhős szökésével zárul, a tervek között a pénzszerzés szerepel: „Csicsinek arról meséltem, hogy először kipihenjük magunkat. Most már elárulhatom, ezekben az években nagyon elfáradtam. Aztán pénz után nézünk. »Mert pénz kell ahhoz, hogy szórakozzunk, és felejtünk«, mondtam” (Végel 2009, 286). A céltalan mozgás és szórakozás mint életprogram önmagában nem tartalmaz semmilyen értékteremtést, a főhős a „saját élet mint műalkotás” elvet a minden érték és norma tagadására tervezi felépíteni.

A 68-as vajdasági magyar regények sorában Gion Nándor Testvérem, Joáb (1969) c. műve irányítja a figyelmet a legmódszeresebben magára a korrumpálódási folyamatra. A lezülles lépésről lépésre zajlik a főhősben, abban a lassú ritmusban, ahogy a kisváros utcáin ödöng céltalan sétáin, vagy ahogyan ők négyen a rendszeres kocsmázásaik alkalmával újból és újból asztalhoz ülnek és letárgyalják a dolgokat, „újraőrlik” az információkat a körülöttük élők magatartásával, árulásokkal kapcsolatban. Lassan, módszeresen, mint amilyen fokozatossággal az alkohol szívódik fel a szervezetben. Kezdetben a négy kívülálló peremfigura fölényes megfigyelői pozícióban van, környezetük provokatőrei, fiatalok, szabadnak érzik magukat, egy ellenkultúrában „szimulálják, játsszák az életet, a beszédet” (Csányi 2010, 106). A külvilág működési mechanizmusait, az árulásokat, sikkasztásokat, öngazoló szólásokat, „cirkuszokat” rövidre zárt tolvajnyelven konstatálják flegma iróniával, rituálészerűen, mintha bábok lennének. Játékokat játszanak és újrajátszanak. Mindez a valóság ironikus kezeléséből, nagyfokú szabadságból, alkotókedvből történik – a szellemi érték magas fokú jelenlétének kijelzőjeként.

Abban a pillanatban, amikor Tom, a főhős már nem játszhat, akkor már nincs vészkiárat ebből a közegből, őt is elnyeli a tökéletesen korrumpált világrend.

A pénz és a „szép” szembeállítás végigvonul az egész regényen. „Szeretem a szép épületeket” (Gion É.n., 31) – jelenti ki Tom, a frissen kinevezett építkezési ellenőr. Másutt Török Ádám lamentál: „A lerohadtabb hangulatban is akad legalább egy szép dolog, és ez éppen elegendő, hogy az ember belekapaszkodjék, és túléljen mindent. A lényeg az, hogy az ember megtalálja azt az egyetlen szép dolgot, amibe élete végéig kapaszkodhat” (Gion É.n., 47). A szép dolgok közé tartozik a harmonikázó fiú is a strandról.

A szép bináris ellenpárjaként jelenik meg a csúnya, amely azonban pénzzel jár együtt. Fehér Ló külföldön vendégmunkáskodik, de meg is nősült:

„– Tényleg ronda a feleséged? – kérdezte a Kovács Pali a Fehér Lótól.

– Szörnyen ronda – mondta a Fehér Ló.

– De sok pénze van – mondta a Kovács Pali.

– Sok pénze van – mondta a Fehér Ló.

– De szörnyen ronda – mondta a Kovács Pali.

– Szörnyen ronda – mondta a Fehér Ló.

– Akkor jól van – mondta a Kovács Pali. – Akkor most vacsorázzunk és ünnepeljünk” (Gion É.n., 32).

A szépek mint értéknek a hangsúlyozását, nosztalgikus keresését a pénz teszi problematikusá az egyébként folyamatosan „rohadt hangulatban” (Gion É.n., 54). Hiába ismételtetik, a szép dolgok vészesen távolodnak tőlük. A baráti társaság félig tréfás, félig komoly jelszava így hangzik: „Az a fontos, hogy felvakarj egy rakás pénzt”(Gion É.n., 55). A történet végén a főhős, S. Tamás tökéletes zsarolóként, végrehajtóként és besúgóként áll az olvasó előtt.

Összegzés

A vajdasági magyar hippi nagyon is érzi a „pénz illatát”, de a „seggén jön ki ez a nagy pompa” (Tolnai 1969, 175), küzd a maga szellemi szabadságáért, másutt elbukik a fatális küzdelemben, demoralizálódik, bűnözővé, fantasztává, „rondává” válik a „rohadt hangulatban” (Gion É.n., 54) – mindezzel túlnyomórészt a szellemi értékre való esély szétporladását példázva.

Irodalom

- Bianchi, Paolo. 1998. Das LKW – Vom Gesamtkunstwerk zum Lebenskunstwerk oder aesthetisches Leben als Selbstversuh. *Kunstforum International*. (bd. 142), Oktober-Dezember 60. Idézi: Havasréti József. 2006. *Alternatív regiszterek*. Budapest: Typotex, 105.
- Domonkos István. 1989. *A kitömött madár*. Újvidék: Forum.
- Gion Nándor. É.n. *Testvérem, Joáb*. Újvidék: Forum.
- Gregg, Richard. 1936. *The Value of Voluntary Simplicity*. Originally published in August, 1936 in the Indian Journal Visva-Bharati Quarterly By Richard B. Gregg. http://www.duaneelgin.com/wp-content/uploads/2010/11/the_value_of_voluntary_simplicity.pdf (2019. jan. 1.)
- Havasréti József. 2006. *Alternatív regiszterek*. Budapest: Typotex.
- Juhász Erzsébet. 1994. Skatulya Mihály (posztumusz) levele a szerzőhöz. A hiszékenysegről. *EX Symposion* (10–12): 129.
- Seregi Tamás. 2006. A belső érzékről. Domonkos István: A kitömött madár. In *Domonkos-symposion*, szerk. Thomka Beáta. Budapest: Kijárat Kiadó.
- Šuvaković, Miško. 2007. *Konceptualna umetnost*. Novi Sad: Muzej savremene umetnosti Vojvodine.
- Thomka Beáta. 1980. *Narráció és reflexió*. Újvidék: Forum.
- Tolnai Ottó. 1969. *Rovarház*. Újvidék: Forum.
- Tózsér Árpád. 2006. Vers a kihelyezett centrumban. In *Domonkos-symposion*, szerk. Thomka Beáta. Budapest: Kijárat Kiadó.
- Végel László. 2009. *Egy makró emlékiratai*. Pécs: Jelenkor.

Novák Anikó

A SZEMÉT MINT ÉRTÉK TOLNAI OTTÓ *SZEMÉREMÉKSZEREK* CÍMŰ REGÉNYÉBEN¹

A dolgozat célja az értéktranszformációk vizsgálata Tolnai Ottó *Szeméremékszerek* című regényében Michael Thompson szemételemélete alapján, mely a mulandó, a szemét és a tartós kategóriáját különbözteti meg. A kutatás középpontjában azok a változások állnak, amelyek esetében a szemétről, azaz a teljes értékvesztés állapotából kerülnek át a dolgok a tartós érték kategóriába. Ilyen értékteremtő eljárás figyelhető meg többek között a menekültekhez való viszonyban, a sérült nippek vagy a plakátszemét kapcsán. Az értékadás folyamatában hasonló mintázatot fedezhetünk fel, a kutatás ennek feltárására összpontosít.

Kulcsszavak: Tolnai Ottó, *Szeméremékszerek*, szemét, érték, értéktranszformáció

Bevezető

A szemét kérdéskörének vizsgálata lehetetlen az érték kategóriájának figyelmen kívül hagyásával. A szemétre kerülés az értékvesztés révén következik be, de egy újabb értékadás új étellel ajándékozhatja meg a szemétben megbújó anyagi és szellemi termékeket egyaránt. A dolgozat ezt a metamorfózist igyekszik tetten érni, értelmezni Tolnai Ottó *Szeméremékszerek – A két steril pohár – Regény Misu és társai, avagy az iratmegőrzők sorrendje* című regényében. Fontos kiemelni, hogy a szemét kifejezést elsősorban Michael Thompson nyomán a teljes értékvesztés pillanatnyi állapotaként értelmezem, továbbá a szemét és hulladék kategóriákat – bár a köztük lévő különbség igen meghatározó – e diskurzus keretében egymás szinonimáiként használom. Teszem ezt azért, mert nem az a folyamat foglalkoztat, hogyan kerül valami (tárgy, eszme, személy) „szemétre”, hanem az, miképpen, milyen aktusok révén emelkedik ki a zéróérték „fogságából” a választott szövegben.

Az érték metamorfózisai Michael Thompson szemételeméletében

Michael Thompson 1979-ben megjelent, majd 2017-ben új, bővített kiadásban napvilágot látott *Rubbish Theory* című munkája az új kiadás előszavát jegyző Joshua O. Reno szerint nem egy könyv a szemétről, hanem A könyv, az első és legáltalánosabb szemételemélet. Hangsúlyozza, hogy a szemét vizsgálata valójában az értékek dinamikus transzformációjára irányítja rá a figyelmünket. A szemételeméletnek nevezett kulturális elmélet az értékek létrehozását és lerombolását állítja az érdeklődés homlokterébe. A szemét állapota az értékváltozás folyamatában a zéróértéknek felel meg, de ez sem feltétlen állandó kategória, nem szükségszerű, hogy ami a szemétre kerül, az ott is maradjon örökre. Az értékvesztéssel ellentétes előjelű folyamat az

¹ A kutatás a Tartományi Felsőoktatási és Tudományos Kutatási Titkárság 142-451-2645/2018-01 számú projektje keretében valósult meg.

értékkadás, mely révén a szemétre került szellemi és anyagi javak újra láthatóvá válnak, értékkel telítődnek, új kontextusba helyeződnek (vö. Reno 2017, 6–18).

Michael Thompson könyvében a mulandó, a tartós és a szemét kategóriáját különbözteti meg. A mulandó tárgyak értéke idővel csökken, amikor ez a csökkenés eléri a nullát, szemétre kerülnek, időtlenül, érték nélkül, láthatatlanul. Viszont vannak olyan szerencsés dolgok, amelyek értéke idővel növekedésnek indul, az elfeledett tárgyakat felfedezik, kiemelik a szemétből, új értékkel telítődnek, s így tartósakká válnak. A fogalmak közötti transzformáció tekintetében csakis egyetlen útvonalat tart lehetségesnek a szerző, mégpedig a mulandótól a szeméten át a tartós felé vezető utat. Közvetlenül, a szemét kihagyásával nem mehet végbe a folyamat a mulandó és a tartós között, valamint visszafelé sem (vö. Thompson 2017). Thompson megállapítja, az értékváltozás nyomon követése szempontjából kiemelt jelentőségű az a személy, aki megtalálja, felfedezi, felmutatja a szemétben lévő tárgyat. Szerinte nagyon sokat elmond a társadalmunkról, hogy kik azok az emberek, akik képesek erre az értékkeremtő aktusra, akik otthon érzik magukat mindhárom kategória tárgyai körében (vö. Thompson 2017, 34–36).

A társadalomtudósnak, aki a szeméttel akar foglalkozni, előbb meg kell mérítkeznie benne. Az antropológus a résztvevő megfigyelés módszerével közelít tárgyához (vö. Thompson 2017, 53), és Thompson szerint a szemét tanulmányozásával sokkal mélyebben, árnyaltabban megértheti az ember környezethez való viszonyát, mint az ökológusok vagy a közgazdászok (vö. Thompson 2017, 338). A szeméthez és ezzel együtt az értékhez való viszony természetesen kultúrafüggő. A nyugati társadalomban a figyelmen kívül hagyás, az eltüntetés, az elhallgatás a természetes felnőtt reakció a szennyre, míg a gyermek attitűdjét az élvezet határozza meg. Hogy mit tekintünk értéknek, azt társadalmi szerződés határozza meg, a kulturális különbségek ebben az esetben is meghatározóak, de az bizonyos, hogy minden kultúra törekszik arra, hogy elkülönítse az értékest az értéktelentől (vö. Thompson 2017, 46–48). Ezen igyekezet ellenére a szemét és nem szemét közötti határvonal meglehetősen képlékeny (vö. Thompson 2017, 61), és e képlékenységgel máris Tolnai Ottó szövegterrenumára léptünk.

Értéktranszformációk Tolnai Ottó Szeméremékszerek című regényében

A Tolnai-szöveguniverzumban különösen vigyáznunk kell a lépteinkre. A *Szeméremékszerekről* írt kritikájában a regényt Visy Beatrix nagyon találóan metafikciós aknamezőként írja le, ahol „egyre gyakrabban robbannak az elveszejtő szerkezetek. Vagyis metapatronok” (Visy 2018). Hiábavaló a térképész próbálkozása, ahogyan a „cserkész próba” (vö. Jánossy 2018) is. „Végigcéduláztam ugyan Tolnai regényét – vallja Jánossy Lajos a *Literán* megjelent kritikájában –, de miután, lassan, meg-megállva, a végére értem, újjáépítettem, a maradéktalanság hiú illúziójától magam távol tartva, a mű szándékaitól azonban nem elmutatva a képzeletbeli lepedő fölött rekonstruáltam a saját regényemet. Egy körkörös, Tolnai gyakran használt fordulatával, rizomatikus, másképpen karfiolszerű alakzat rajzolódott ki, amelynek, akárcsak a cserkész asztalának, nincs középpontja” (Jánossy 2018).

A kötettről szóló diskurzus egyik központi eleme a bizonytalanság, az elbeszélői szövegek beazonosíthatatlansága, a műfaji meghatározás nehézsége. A regény szerkezete képlékeny, a mű tétje pedig a megfelelő cím, forma, sorrend megtalálása. Bár az elbeszélő letartóztatásának oka egyáltalán nem poétikai kérdés, a nyomozás végül mégiscsak a poétika terepén mozog, a szerző-elbeszélő iratmegőrzőiről folyik a kérdezz-felelek, a végtelen seherezádéi meseszöveg, szövegelés a rendőrségen és a pszichiátrián egyaránt. Bazsányi Sándor kiemeli, hogy a menekültválság súlyos politikai témája is átpoetizálódik a szövegben: „Tolnai nem kevésbé súlyos poétikai szépséggé változtatja, amennyiben a rá jellemző játékossággal, örvénylő nyelvi bájjal kínál meghökkentő fiktív megoldást a Közel-Keletről menekült tömegek, pontosabban a velük érdemben mit kezdeni képtelen Magyarország (és Európa) számára: fogadjuk őket minket gazdagító vendégekként, szervezzünk belőlük gyeplabdacsapatokat, alapítsuk meg segítségükkel a honi gyeplabdakultúrát – mintegy, tehetnénk hozzá logikusan, ellensúlyozandó a stadionalapú állami focikultúrát” (Bazsányi 2019, 92). E mozzanatban az értékadás, értékteremtés gesztusát láthatjuk. A határ mentén erősen negatív értékkel bíró menekültek felmutatásával, új szerepbe helyezésével végbemenő folyamatban a thompsoni elmélet működését fedezhetjük fel. A Tolnai-szöveg elbeszélője a társadalomban általánostól elfogadotthoz képest egy teljesen más szemszögből tekint a menekültekre, szenzibilitása a Thompson által megfogalmazott gyermeki attitűdhöz áll közelebb, távol a nyugati kultúrában elfogadott, komoly felnőtt viszonyulástól. Magatartása is mindig kitér, elmozdul, megbicsaklik, ha a bevett normák felől közelítünk hozzá, ahogyan maga a Tolnai-szöveg is.

A marginális figurák, alkotások, problémák helyzetbe hozása, a figyelem középpontjába emelése, a folyamatos kánonátrendezés a Tolnai-opus meghatározó eljárása. Valójában a menekültekkel is ugyanaz történik itt, mint a kollektívba rendezett sérült nippekkel vagy a festményként újjászülető szemétre hányt térképekkel: e motívumok a szemétállapottól a tartós kategóriába való felemelkedés útját járják végig.

Thompson elméletét több kiváló példán is alkalmazza, ezek közül itt csak a Thomas Stevens gyárában készült viktoriánus szőtt faliképek tipikus karrierjére szeretnék utalni, mivel ez az esettanulmány kiválóan megmutatja az értéktranszformáció folyamatának bizonyos, a továbbiakban tárgyalandó tárgyak, motívumok szempontjából fontos mozgatórugóit.

Stevens gyára 1878 és 1940 között működött, ezen évtizedek alatt több tíz- vagy százmillió terméket állítottak elő benne. Thompson egyetlen falikép példáján érzékelteti a hatalmas értékváltozást, amely Dick Turpin *Ride to York On his Bonnie Black Bess* című alkotását ábrázolja. Amikor legyártották, a kor giccstermékének számított, széles körben elérhető, nosztalgikus dísz tárgy volt, amihez olcsón hozzá lehetett jutni. Akár egy schillingért is meg lehetett vásárolni ezeket a képeket. Egy 66 tételből álló készletért 1902-ben 2,55 fontot kellett fizetni, s ugyanezért 1973-ban több mint 3000 fontot kellett fizetni. Hallatlan változás még akkor is, ha figyelembe vesszük az inflációt, de jogosan merül fel a kérdés, mi történt ez eltelt hetven évben. Nem sokat tudunk az ár alakulásáról 1881 után, de az bizonyos, hogy ezen alapláron is olcsó termékek értéke az idő múlásával egyre inkább csökkent, a hatvanas évek elején egyszerűen eladhatatlanok

voltak, semmi értékük nem volt. Az 1963-ban a londoni Frank T. Sabin Gallery kiállítása hozott változást a képek iránti érdeklődés tekintetében. A kiállítás idején 8 guinea-t ért egy kép, majd az árak exponenciális növekedésnek indultak: 1968 novembere és 1969 júliusa között 28 Dick Turpin-faliszóttest adtak el különböző aukciókon. Az árak 5 és 42 font között alakult, viszont egy különleges példányért 100 fontot is fizettek. A könyv megírásáig pedig tovább növekedett a képek értéke, valamint egyre inkább fokozódott a kutatói vágy is irántuk (vö. Thompson 2017, 62–70). E hétköznapi, egyszerű és elfeledett tárgyak egy esemény, a kiállítás hatására értékelődtek fel. A kiállításszervezés mindenképpen kreatív alkotómunkaként értékelhető, a kiválogatás és elrendezés révén a tárgyak új kontextusba kerülnek, egy új történet elemei lesznek, mely teljesen más fényt vethet rájuk.

A *Szeméremékszerekben* is találunk e faliképekhez hasonló, hétköznapi tárgyakat, amelyek értékváltozása nem pénzben mérhető, mint a faliképek esetében, de giccsjellegük megegyezik: „én már évtizedek óta intenzíven gyűjtöm a nippeket, főleg a sérült nippeket, valami intim viszonyba kerültem a nipppek porcelánnépségével, sokkal fontosabbak számomra, mint a patetikus, avagy ideológiailag, művészetileg akarnok szobrok, mert figyeljétek meg, egy nipp sosem is lehet patetikus, akarnok, nem lehet fontoskodó, okoskodó, különösen, ha sérült” (Tolnai 2018, 73). Ez esetben a gyűjteménybe kerülés egyik fontos kritériuma éppen a hiba, paradox módon éppen az érték látszólagos csorbulása adja e nipppek értékét, ahogy például a kihordottság mutatkozik külön értéként egy szilszkinbunda esetében. A személyes érintettség felmutatása, a saját történetbe való beleszövés ugyancsak fontos tényező az értékteremtés folyamatában.

A szemét színeváltozására igazán abszurd példa a regényben az elbeszélő esete a plakátszeméttel. A választások előtt a politikai pártok szó szerint megostromolják a hirdetőtáblákat, a többi formáció hirdetéseit ádázul leragasztják, így vannak olyan plakátok, amelyek talán csak percekig, órákig hirdetik a pártjuk ígéreteit. Míg a kampány időszakában vérre menő küzdelem zajlik azért, kinek a plakátja legyen legfölül, a választások után már senkit sem érdekel, mi lesz e papírfecnik sorra. Azaz, ez az állítás így mégsem helyes. Az én-elbeszélő olthatatlan gyűjtőszervenvedélye a leszakadozott, lemosódott színes plakátszemétre is kiterjed, ugyanis ezen egy különös dologra lett figyelmes, ami révén gyűjteménybe szervezhetőek: „Arra, hogy a politikusok ruhája, nyakkendője, inge, cipője azonos, ha nem helyi, szabadkai, szegedi, belgrádi, akkor azonos pesti, avagy azonos bécsi konfekció. Az én művészetem csupán abból áll, hogy például kiválogassam a lilapiros nyakkendők letépett maradványait, ügyelve a minimálisan változó tónusokra, szépen sorban egymás mellé ragasztgassam őket. Egész kiállításra való anyagom van a politikusok ilyen lilapiros nyakkendő-töredékeiből. Ahogy a másik lapon pedig kacsacsőrű cipőik részleteit ragasztgatom egymás mellé fantasztikus szériákat képezve” (Tolnai 2018, 196). Ugyanígy helyezi egymás mellé a szerző a történetek fragmentumait, így készít színes szövegekollázst, így szövi végtelen szövegszöttesét.

A plakátokhoz hasonlóan nagyon rövid időtartamra tervezik a kongresszusi kellékeket. Életciklusuk egy rendezvényre korlátozódik, s mire az véget ér, a szóróanyag egy része máris szemétre kerül. Izgalmas felvetése az én-elbeszélőnek, hogy van-e a kongresszusi kellékek készítőinek

Ótos Annabella

kongresszusa, s ha ilyen van, akkor miért ne lehetne a kongresszusok után fennmaradt kongresszusi szeméttel foglalkozóknak is kongresszusuk (vö. Tolnai 2018, 30). Ebben az esetben nem megy végbe olyan érzékelhető értéktranszformáció, míg az előző tárgyaknál, mindössze a láthatatlan szemét felmutatása történik, a felfedezés gesztusának lehetünk itt tanúi.

Zárszó

Az értéktranszformációk e néhány kiragadott példája nagyon hasonló mintázatot mutat, a gyűjteménybe rendezés, a kiállítás révén telítődnek értékkel a kidobott tárgyak, viszont nemcsak az egyes tárgyak indulhatnak diadalútra, léphetnek át a tartós kategóriába a szemérről, hanem a teljes szeméttelép is felértékelődhet: „És tényleg, hamarosan egyértelművé lett, a depóniákon, valamint a káros, kontaminált szeméttelépeken, illetve a Vértó melletti meteorológiai központ körüli, megbombázott, ritkított uránnal megszórt hatalmas udvaron például, hogy sokkal jobban nő a gyeplabdapályák is a gyep, mint más tereumokon, ergo, mi sem természetesebb, a gyepelabdapályák is a fennsíkszerű depóniák felé csúsznak, valóban hihetetlen minőségű, úgynevezett emelt gyepelabdapálya-soraink lesznek” (Tolnai 2018, 20). A szeméttelép nemcsak termékeny táptalaj, hanem új funkcióval gazdagodva a tér megbecsült, értékes részeként fennsíkszerűen emelkedik ki.

Irodalom

- Bazsányi Sándor. 2019. Szemérmertlenség (avagy autoimmunenciáig automatizálódott autoreferens autizmus). *Műút* LXIII/4 (69): 90–92.
- Jánossy Lajos. 2018. A határtalanór. *Litera*. <https://litera.hu/magazin/kritika/a-hatartalanor.html> (2018. dec. 11.)
- Reno, Joshua O. 2017. Foreword. In Michael Thompson. *Rubbish Theory: The Creation and Destruction of Values*. 6–18. London: Pluto Press.
- Thompson, Michael. 2017. *Rubbish Theory: The Creation and Destruction of Values*. London: Pluto Press.
- Tolnai Ottó. 2018. *Szeméremékszerek: A két steril pohár: Regény Misu és társai, avagy az iratmegőrzők sorrendje*. Budapest: Jelenkor.
- Visy Beatrix. 2018. Nyelvpiercingek szögesdrótból. *Élet és Irodalom* LXII (29). 2018. július 20. <https://www.es.hu/cikk/2018-07-20/visy-beatrix/nyelvpiercingek-szogesdrotbol.html> (2018. dec. 11.)

Patyerek Réka

ÖNKÉNTES RABOK

(Kemény Zsófi: *Rabok tovább*. Jelenkor Kiadó, 2017)

Egy könyv tigrissel és a Hősök Terével. Kemény Zsófi *Rabok tovább* című regénye sok hasonlóságot mutat az egymásra hányt, kupacot alkotó lányregényekkel. Viszont a számomra szimpatikusabb olvasat is érvényesülhet: a mű olvasható egy rendkívül ironikus, kiábrándító korkép reprezentációjaként is. A könyv egész hangulata és története, ahogyan a narrátor is írja: „vissza-fordíthatatlanul átlagos”. Az egyetemista főhős nő céltalanul lézeng, keresi az életének, a létnek az értelmét.

A címről (*Rabok tovább*) természetesen Petőfi Sándor versére asszociálunk: egy fenséges eszmére és az ezt hangoztató tudatos, tette kész emberekre, sőt tömegekre, melyek egyként pulzálnak. A Kemény-regény vonatkozásában ezek a hatalmas erejű szavak, az óriási tettek nem kapnak hangsúlyos szerepet. A tüntetés, a forradalom szikrája a Forradalom2017 nevű Facebook-csoportban pattant ki. Az internetes felület az új generáció fóruma, ugyanis általa nagyobb tömegeket érhet el. Alkalmasabb-e egy közösségi oldalon világmegváltást, változást szervezni? Egy ilyen szervezkedés nyelvezete rendkívül intim, tömör és rövid. Olyan kódolt nyelvezet, melyet az idősebb réteghez tartozók nehezebben vagy akár nem is tudnak dekódolni. Kemény Zsófinak sikerült a szűnni nem akaró kétségbeesés tragikumát megszövegezni.

A főhős nő nem nevezhető antiforradalmárnak, viszont a Budapesten kialakult forradalomnak (amelyet a fiatalok robbantottak ki, később megtudjuk, hogy az ötletgazda, a vezető pusztán azért szorgalmazta, mert eseménytelen volt az élete), harcnak a passzív elszenvetője. Nem alakítja az események sorozatát, nincs befolyással rájuk, egyfajta antihős. Természetesen az ő vállát is nyomja az eltüntethetetlen teher, mely Magyarország minden lakosára ránehezedik: a tehetetlenség és a görcsösen várt változás. A történet gyújtópontja egy ünnepség, melyen Mátyás királyt újratemették. Voltak ellenzői és támogatói. Az ünneplés nem egyértelműen, de tüntetéssé alakult át. Megindult a lavina, a totális káosz. Fontos megemlíteni, hogy a miniszterelnök ünnepi beszédét meg-megszakítja egy rapszöveg, a két textus intertextussá válik. A fiatalok közérzetét tükröző rap és egy országot kormányzó miniszterelnök steril beszéde feszül egymásnak.

A történet fő mozgatóereje a kényszer és az emberi kapcsolatok válsága. A főhős nő, Bora szenvedéstörténetét követhetjük végig: a „valamit tevés”, a bármilyen közösséghez tartozás, az ideális pár megtalálása izgatja. A problémák hierarchikus viszonyban állnak egymással. A szerelem idealizálásának problematikája átítatja a regényt, ereje megkérdőjelezi még az ítélőképességet is. Borák így tudtak eltűnni a lángokban úszó Budapestről: a két főhős a szerelem erejével kozmikus magasságokba emelkedik. Felértékelődik a forradalom, valamint a család és a barátok szerepe. A kettejük által teremtett mesterséges közeg testesíti meg a harmóniát.

A borítón látható tigris egy vele összeegyeztethetetlen látványossággal párosul: a Hősök Terével. Elméleti síkon mégis összetartoznak. Az író kiváló hasonlatokkal operál. A tér szobrainak (az általuk ábrázolt személyeknek) ennyi jutott haláluk után – mondja Bora. Bebörtönözték őket. Rabokká váltak. Puszta jelképpé váltak. Nekik már nincs választásuk, itt ragadtak örökre, viszont a főhős ezekkel a mélyenszántó metaforákkal próbál olyan tudattartalmakat előhívni, melyeket hajlamosak vagyunk nagyon mélyre temetni, s elfeledni őket. Ide tartozik a szabadság vágya és elérése. Egy olyan lételemről van szó, mely nélkülözhetetlen az egyén számára, megvalósulásáért változást indukálunk, különben létezésünk értelme is megkérdőjeleződik. Hogyan kerül képbe a tigris? Számára sincs más választás. Tűri a ketrec szűkösségét, a létminimumot. A regény az értékek megváltozásáról és átértékelődéséről szól. A fiatal generációról, az ő mindennapi problémáikról. A családi gondokból adódó komplexusokról, a közösséghez tartozásról. Mindez olyan unalomköntösbe öltöztetve, ami a mai fiatalok alapérzése, alaptapasztalata. Kemény Zsófi sok aktuális problémára reflektál. Magyarország közhangulatát ragadja meg, egy tomboló feszültséget. Ugyanis „Budapest egy gránátalma. Gránát, mert hétvégre robban, alma, mert sötétbordós piros hangulatú, és egy szimpla almaságban is egzotikus gyümölcs.” Nagyon frappáns megoldás, hogy a regény egy minden olvasói tapasztalattól mentes befogadó számára könnyed olvasmányként artikulálódik, míg egy másik réteg számára a rejtett tartalmak megfejtése kerül fókuszba. Adott esetben nagyon vékony a határ a két olvasói perspektíva között, s ettől a befogadás izgalmassá válik. Megállapítható azonban, hogy mindkét olvasói szinten igencsak tragikus korpépet kapunk.

Ótos Annabella